

RAAP-RAPPORT 1701 (herziene eindversie)

Archeologische monumentenzorg in de gemeente Berkelland

Deel 1: Startnota archeologische monumentenzorg

**Deel 2: Toelichting op de archeologische landschappen- en
beleidskaart**

Colofon**Opdrachtgever:** Gemeente Berkelland**Titel:** Archeologische monumentenzorg in de gemeente Berkelland; deel 1: startnota archeologische monumentenzorg; deel 2: toelichting op de archeologische landschappen- en beleidskaart**Status:** herziene eindversie**Datum:** 19 maart 2009**Auteurs:** *drs. F. de Roode (deel 1), drs. E.I. Schuurman & drs. D.E. Smal (deel 2)***Projectcode:** BLBA/BLBA2**Bestandsnaam:** RA1701_BLBA2.indd**Projectleiders:** drs. F. de Roode & drs. E.I. Schuurman**Projectmedewerkers:** K. Goedkoop, R. 't Hart, drs. H.N. de Jong, ing. L.B. Stelwagen**ARCHIS-vondstmeldingsnummer:** niet van toepassing**ARCHIS-waarnemingsnummer:** niet van toepassing**ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer/CIS-code:** 28088**Autorisatie:** dr. N.W. Willemse**ISSN:** 0925-6229

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V.

telefoon: 0294-491 500

Leeuwenveldseweg 5b

telefax: 0294-491 519

1382 LV Weesp

E-mail: raap@raap.nl

Postbus 5069

1380 GB Weesp

© RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V., 2009

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V. aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

INHOUD

7	Deel 1 STARTNOTA ARCHEOLOGISCHE MONUMENTENZORG
9	1 Naar een eigen AMZ-beleid
9	1.1 Aanleiding
10	1.2 Terugblik en knelpunten
10	1.3 Status en doel van de startnota
11	1.4 Opbouw en indeling van de startnota
13	2 Wettelijk kader
13	2.1 Europa: Verdrag van Malta 1992
14	2.2 Nederland: Monumentenwet 1988
17	2.3 Archeologische monumentenzorg: kern van de Monumentenwet
17	2.3.1 Rijk: taken en bevoegdheden
18	2.3.2 Provincie: taken en bevoegdheden
19	2.3.3 Gemeente: taken en bevoegdheden
21	2.4 Financiële consequenties Monumentenwet 1988
24	2.5 Nieuwe Wro en de Monumentenwet 1988
27	3 Beleidskader
27	3.1 Kwaliteitsborging in de archeologie
28	3.2 Rijksbeleid: rol en taken van de RACM
30	3.3 Rijksbeleid: cultuurhistorie en ruimte
33	3.4 Provinciaal beleid Gelderland
38	3.5 Gemeentelijk beleid Berkelland
45	4 Toekomstig archeologiebeleid van de gemeente Berkelland
45	4.1 Stand van zaken archeologiebeleid gemeente Berkelland
46	4.2 Beleidsopgave
47	4.3 Generieke beleidsdoelstellingen
50	4.4 Aanzet tot een gemeentelijke AMZ-agenda
54	4.5 Uitgangspunten voor gemeentelijk archeologisch selectiebeleid
56	4.6 Organisatie en aanpak
59	5 Uitvoering van AMZ-beleid
59	5.1 Beslis- en actiepunten gemeente Berkelland
62	5.2 Financiën en personele middelen

65	Deel 2 TOELICHTING OP DE ARCHEOLOGISCHE LANDSCHAPPEN- EN BELEIDSKAART
67	1 Inleiding
67	1.1 Achtergrond, kader en doelstelling
69	1.2 Opzet van het onderzoek en leeswijzer
69	1.3 Dankwoord
71	2 Methoden en bronnen
71	2.1 Inleiding
71	2.2 Toelichting op de landschappelijke inventarisatie
72	2.3 Toelichting op de archeologische inventarisatie
74	2.4 Beperkingen en onzekerheden van het bronnenmateriaal
75	3 Landschap
81	4 Archeologie
81	4.1 Archeologische vindplaatsen
86	4.2 Terreinen met een archeologische status (AMK-terreinen)
87	4.3 Bewoningsgeschiedenis
92	4.4 Uitgelicht: de Circumvallatielinie te Groenlo
95	5 Toelichting op het archeologisch verwachtingsmodel
95	5.1 Principes en nauwkeurigheid
96	5.2 Vestigingsfactoren en locatiekeuze
97	5.2.1 Jager-verzamelaars (Paleolithicum-Mesolithicum-Neolithicum)
97	5.2.2 Landbouwers (Neolithicum-Late Middeleeuwen)
99	6 Het archeologisch verwachtingsmodel voor de gemeente Berkelland
99	6.1 Het dekzand- en beekdallandschap
103	6.2 Het stuwwal- en grondmorenelandschap
105	6.3 Het landschap van de plateauresten
107	6.4 Het landschap van de erosiedalen
107	6.5 Stufzandgebieden
109	7 Bedreiging van archeologische waarden
109	7.1 Kwetsbaarheid van archeologische waarden (algemeen)
112	7.2 Bodemverstoringen in de gemeente Berkelland
113	8 Toelichting op de beleidskaart
113	8.1 Legenda-eenheden op de beleidskaart
115	8.2 Beleidsuitgangspunten gemeente Berkelland
123	8.3 Onderzoeksprotocollen voor AWV gebieden

127 **Literatuur**

133 **Gebruikte afkortingen**

134 **Verklarende woordenlijst**

135 **Overzicht van figuren, tabellen en bijlagen**

RAAP-RAPPORT 1701 (herziene eindversie)

Archeologische monumentenzorg in de gemeente Berkelland

Deel 1: Startnota archeologische monumentenzorg

1

NAAR EEN EIGEN AMZ-BELEID

Hoezo nieuw beleid? Door het Verdrag van Malta is er veel veranderd in de Nederlandse archeologie. Nieuw beleid op lokaal, regionaal, nationaal en Europees niveau heeft de maatschappelijke betekenis van de archeologie een andere inhoud gegeven. Voor gemeenten betekent het nieuwe beleid nieuwe taken, maar ook een zorg minder. Een eigen beleid voor de archeologische monumentenzorg heeft immers talrijke voordelen. De gemeente kan zelf het initiatief nemen, de regie voeren en efficiënter omgaan met de ruimtelijke inrichting. De gemeente werkt al 'in de geest van Malta'. De praktijk laat op dit moment nog een aantal knelpunten zien, zoals een gebrek aan capaciteit, kennis en financiële middelen.

1.1 Aanleiding

Als uitvloeisel van de ondertekening van het Verdrag van Malta/Valletta in 1992 is de Monumentenwet 1988 op een aantal punten gewijzigd en aangevuld. Deze wijzigingen en aanvullingen zijn verwoord in de Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz), die op 1 september 2007 van kracht is geworden. De Wamz is een zogenoemde raamwet waarmee ook een aantal aanvullingen of wijzigingen is doorgevoerd in de Ontgrondingenwet, de Woningwet en de Wet Milieubeheer en het Besluit Ruimtelijke Ordening. Het wetsvoorstel sluit daardoor zoveel mogelijk aan op bestaande wet- en regelgeving.

De Monumentenwet uit 1988 en de wijziging daarop via de Wamz worden geannoteerd als de Monumentenwet. De Monumentenwet behandelt de bescherming van (zowel gebouwde als archeologische) monumenten en de zorg voor (archeologisch) erfgoed.¹

Met deze nieuwe wet is archeologie voortaan een verplicht en onlosmakelijk onderdeel van het ruimtelijke besluitvormingsproces. Er is sprake van decentralisatie van taken en verantwoordelijkheden: gemeenten krijgen de verplichting hun verantwoordelijkheid voor het behoud van het archeologische erfgoed te nemen. Zij krijgen een kerntaak in de uitvoering van de archeologische monumentenzorg, omdat ze bij de ruimtelijke besluitvorming het archeologische belang zullen moeten afwegen tegen de andere belangen.

¹ De volledige tekst van de Monumentenwet 1988 is te lezen op www.overheid.nl.

1.2 Terugblik en knelpunten

De afgelopen vijftien jaar is op nationaal en provinciaal niveau beleid ontwikkeld om tot een zorgvuldige omgang met het archeologische erfgoed te komen. Behoud van archeologische waarden in situ bij ruimtelijke ontwikkelingen is daarbij het uitgangspunt. Het accent is verschoven van het uitvoeren van archeologische opgravingen en noodonderzoek naar behoud en beheer van het archeologische erfgoed in de bodem. Dit streven naar behoud en beheer in situ is het kernpunt van de Monumentenwet 1988. Voor gemeenten is daarbij een primaire verantwoordelijkheid toebedeeld in de uitvoering van dit beleid.

De gemeente Berkelland handelt de afgelopen jaren steeds meer in 'de geest van de Malta', en heeft hiermee praktijkervaring opgedaan.² Zo worden door de gemeente bij de behandeling van vrijstellingsprocedures (ex art. 19 lid 1 en 2 van de WRO) onderzoeken verlangd. Deze (bureau)onderzoeken worden ter beoordeling opgevraagd voor de onderbouwing bij deze vrijstellingsprocedures. Een goed beleid op het gebied van archeologische monumentenzorg (AMZ) ontbreekt echter nog. Het beleid en het instrumentarium van de gemeente zijn thans nog niet goed afgestemd op de ontwikkelingen in het archeologisch bestel.

De gemeente Berkelland wil een einde maken aan het huidige ad hoc beleid. Met de vaststelling van de nieuwe Monumentenwet 1988 sinds september 2007 wil de gemeente het beleid vastleggen zodat de wettelijke verplichtingen uit de Monumentenwet 1988 op een serieuze en pragmatische manier na worden gekomen.

Berkelland wil haar verantwoordelijkheid voor het archeologische erfgoed bovendien vertalen naar een eigen visie en een eigen AMZ-beleid ontwikkelen. Waar beleidsvrijheid toepasbaar is, wil de gemeente dat ook benutten. Uitgangspunt voor het beleid is het streven naar beheer en behoud van in de bodem aanwezige archeologische waarden om te voorkomen dat unieke informatie over het verleden van de gemeente verloren gaat. Een goede aansluiting bij het rijks- en provinciale archeologiebeleid is daarbij een voorwaarde.

Met een eigen archeologiebeleid schept de gemeente Berkelland niet alleen duidelijkheid binnen het gemeentelijke apparaat maar ook naar andere overheden, burgers en belanghebbers. Daarnaast wil de gemeente ook de kansen die de archeologie biedt beter benutten, bijvoorbeeld voor het verhogen van de kwaliteit van de leefomgeving en voor het stimuleren van toeristisch-recreatieve activiteiten.

1.3 Status en doel van de startnota

Deze beleidsnota is tot stand gekomen in samenwerking met RAAP Archeologisch Adviesbureau. De inhoud van de startnota is besproken met dhr. T. Esman van de afdeling Beleid en Regie, dhr. H. Franck en mevr. A. Lugtigheid van de afdeling Technisch Ontwerp en Realisatie, en de Regionaal Archeoloog Achterhoek, dhr. drs. M. Kocken.

De voorliggende eindversie zal door de gemeenteraad worden vastgesteld en bevat de uitgangspunten van de gemeentelijke archeologische monumentenzorg voor de komende periode (2008-2012).

² Uit ARCHIS-meldingen blijkt dat er vanaf 2003-2004 een duidelijke toename is van uitgevoerde archeologische vooronderzoeken in kader van ruimtelijke ordeningsprojecten.

Doel van deze nota is een eerste aanzet te geven voor het formuleren van het gemeentelijk archeologisch beleid, en te inventariseren wat er door de gemeente Berkelland op het gebied van de archeologische monumentenzorg geregeld dient te worden, uitgaande van de wettelijke vereisten.

1.4 Opbouw en indeling van de startnota

De startnota omvat hoofdstukken waarin wordt ingegaan op beleidsvisie, taakstelling en concrete beleidsvoornemens en -uitvoering. Hoofdstuk 1 gaat in op het doel en de status van deze nota. Het wettelijke kader op het gebied van archeologie, cultuurhistorie en ruimtelijke ordening wordt beschreven in hoofdstuk 2. Hoofdstuk 3 gaat in op het beleidsmatige kader van rijk, provincie en gemeente. In hoofdstuk 4 wordt het toekomstige archeologiebeleid (missie, ambitie, beleidsvoornemens, beleidsdoelstellingen) van de gemeente beschreven. Hoofdstuk 5 gaat in op de uitvoering van het beleid, instrumenten, financiën, middelen en actiepunten.

De beleidsnota is het eerste van de twee delen die het rapport 'Archeologische monumentenzorg in de gemeente Berkelland' uitmaken. Bij het rapport worden twee kaartbijlagen geleverd: de archeologische landschappenkaart (kaartbijlage 1) en de archeologische beleidskaart (kaartbijlage 2). Deel 2 van dit rapport is een meer archeologisch inhoudelijk rapport dat de verantwoording geeft voor de keuzes en beslissingen die gemaakt zijn bij het opstellen van deze kaarten. De kaarten zijn zo vervaardigd dat er een rechtstreekse koppeling mogelijk wordt gemaakt met het gemeentelijk ruimtelijk beleid. De beleidskaart is basis en uitgangs-

punt voor de gemeentelijke archeologische monumentenzorg in brede zin.

Als losse bijlage wordt ten slotte de bestuurlijke leidraad meegeleverd (bijlage 6). De bestuurlijke leidraad is een samenvatting van deel 1 (de beleidsnota) en kan ter besluitvorming voorgelegd worden aan het College en de Raad van de gemeente Berkelland.

2

WETTELIJK KADER

In dit hoofdstuk staat het wettelijke kader centraal op het gebied van archeologie, cultuurhistorie en ruimtelijke ordening. Allereerst komt de huidige wetgeving over archeologie aan de orde en de daarmee gepaarde rollen, taken en bevoegdheden van de verschillende overheden. Dit vormt het kader voor het gemeentelijke missie- en ambitieniveau en de daarbij horende beslis- en actiepunten. Behalve het archeologisch wettelijk kader zijn ook de (nieuwe) Wet ruimtelijke ordening (Wro) en de Wet kenbaarheid publiekrechtelijke beperkingen Onroerende Zaken (Wkpb) van groot belang.

2.1 Europa: Verdrag van Malta 1992

Het Europese verdrag betreffende de bescherming van het archeologische erfgoed is in 1992 tijdens de Conventie van Valletta (Malta) ondertekend door de ministers van Cultuur van de landen aangesloten bij de Raad van Europa (Ministerie van WVZ en BZ, 1992). Dit verdrag wordt het 'Verdrag van Malta' genoemd.³ Op 26 februari 1998 is het verdrag door de Staten-Generaal bij rijkswet goedgekeurd. Inmiddels is het verdrag door 27 lidstaten geratificeerd.

Het verdrag van Malta heeft als doel archeologische waarden in Europa te beschermen als onvervangbaar onderdeel van het culturele erfgoed (artikel 1). Het accent ligt op het streven naar het behoud en beheer van archeologische waarden in de bodem en op het zoveel mogelijk beperken van (de noodzaak van) archeologische opgravingen (artikel 2). Het verdrag bepaalt dat archeologische waarden voortaan expliciet als onvervangbaar onderdeel van het lokale, regionale en (inter)nationale cultureel erfgoed bij de besluitvorming over ruimtelijke ingrepen moeten worden meegewogen en waar mogelijk moeten worden ontzien. Wanneer vervolgens bescherming en inpassing van archeologisch waardevolle terreinen niet mogelijk blijkt, zal de historische informatie door verantwoord archeologisch onderzoek moeten worden veilig gesteld (behoud ex situ, opgraven). Om deze doelstelling te bereiken, moet het archeologische belang volledig erkend worden in planologische besluitvormingsprocessen (artikel 5).

Wanneer behoud niet mogelijk is en er dus archeologische waarden verstoord moeten worden, is de veroorzaker verantwoordelijk voor het vroegtijdig (laten) uitvoeren van

³ De volledige tekst van het Verdrag van Malta is te lezen op www.racm.nl en www.overheid.nl.

archeologisch (voor)onderzoek en de financiering daarvan (artikel 6). Onderzoek moet worden uitgevoerd door deskundigen en worden afgesloten met een schriftelijke wetenschappelijke verslaglegging (artikel 7).

Een informatieplicht is vastgelegd in de vorm van verplichte uitwisseling van informatie en het actueel houden van een databank met archeologische gegevens (artikel 7 en 8). Het verdrag verplicht ook tot voorlichting aan het publiek en tot publiekgerichte ontsluiting van archeologische waarden om bij het publiek meer begrip te ontwikkelen voor het belang van het archeologische erfgoed (artikel 9).

2.2 Nederland: Monumentenwet 1988

De invoering van het Verdrag van Malta in de Nederlandse wetgeving heeft plaats gevonden door de bestaande Monumentenwet 1988 en andere wetten gedeeltelijk te wijzigen en aan te vullen door middel van de raamwet Wamz (wet op de archeologische monumentenzorg).⁴ Door de Wamz is tevens een aantal wijzigingen doorgevoerd in de Ontgrondingenwet, de Woningwet, de Wet Milieubeheer en het Besluit Ruimtelijke Ordening. Er is voor gekozen om zoveel als mogelijk aan te sluiten bij bestaande regelgeving, om extra wet- en regelgeving te vermijden en om de integratie te bevorderen. De wetswijziging is op 1 september 2007 in werking getreden.

De Monumentenwet 1988 behandelt de wettelijke bescherming van monumenten, zowel de

gebouwde, archeologische als cultuurhistorische monumenten. De monumentenwet heeft niet alleen betrekking op gebouwen en objecten, maar ook op stads- en dorpsgezichten, op archeologische monumenten boven en onder water en op het uitvoeren van archeologisch onderzoek. In de Monumentenwet 1988 is geregeld hoe monumenten aangewezen kunnen worden als beschermd monument. Nederland heeft momenteel circa 51.000 gebouwde rijksmonumenten. Er zijn circa 1500 archeologische rijksmonumenten en 350 van rijkswege beschermde stads- en dorpsgezichten.

Monumenten

Onder monumenten wordt in de wet verstaan 'alle vóór tenminste vijftig jaar vervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde' en 'terreinen welke van algemeen belang zijn wegens daar aanwezige zaken' (artikel 1b). Onder dat laatste worden archeologische monumenten geschaard.

Beschermde monumenten

Onder beschermde monumenten wordt verstaan alle 'onroerende monumenten welke zijn ingeschreven in de ingevolge deze wet vastgestelde registers' (artikel 1d). De bepalingen ten aanzien van wettelijk beschermde monumenten zijn vrijwel ongewijzigd gebleven. Wel geldt er voor de periode 1 januari 2007 tot 1 januari 2009 een tijdelijke beleidsregel voor de aanwijzing van beschermde monumenten (zie kader), waarmee gestreefd wordt naar een evenwichtiger opbouw van het landelijke monumentenbestand.

⁴ Voluit luidt de titel: 'Wet van 21 december 2006 tot wijziging van de Monumentenwet 1988 en enkele andere wetten ten behoeve van de archeologische monumentenzorg mede in verband met de implementatie van het Verdrag van Valletta (Wet op de archeologische monumentenzorg/Wamz)'.

Tijdelijke beleidsregel aanwijzing beschermde monumenten 2007

Beleidsregel van de Minister van OCenW 13 juni 2007, nr. WJZ/2007/17812 (8204)

Momenteel geldt voor de periode van 1 juli 2007 tot 1 januari 2009 de 'tijdelijke beleidsregel aanwijzing beschermde monumenten 2007' waarmee gestreefd wordt naar een evenwichtiger monumentenbestand. Verzoeken die buiten het kader van de beleidsregel vallen zullen door de minister worden afgewezen. Voor de gebouwde monumenten zijn daarom honderd topmonumenten geselecteerd uit de wederopbouwperiode (1940-1958) die minstens vijftig jaar oud zijn (tijdelijke beleidsregel, artikel 3).

Ten aanzien van de archeologische monumenten (tijdelijke beleidsregel, artikel 5, a) wijst de minister het monument aan indien het monument vanwege zijn schoonheid, betekenis voor de wetenschap of cultuur-historische waarde kan worden aangemerkt als een nationaal of internationaal erkend monument en ten tweede (artikel 5, b) indien het monument een wezenlijke lacune opvult in het bestaande bestand van beschermde archeologische monumenten. De minister wil zich hiermee vooral richten op het beschermen van monumenten die bijdragen aan een evenwichtiger monumentenbestand op dit terrein. Het bestand aan beschermde archeologische monumenten laat namelijk op een aantal vlakken lacunes zien (Zoetbrood et al., 2006). Momenteel zijn er circa 1500 archeologische terreinen wettelijk beschermd. Wanneer deze terreinen bekeken worden, valt op dat een groot aantal van de monumenten zichtbaar zijn. Het betreft dan terpen, kasteelterreinen en veel grafheuvels. Wanneer we echter naar alle, ons nu bekende, archeologische resten kijken moet geconstateerd worden dat het grootste deel van ons bodemarchief onzichtbaar is. Het gaat dan om terreinen waar nooit veel zichtbaar is geweest, maar ook om terreinen waar alles is afgedekt door veen of klei of de resten door later grondgebruik zijn gladgestreken. Uit dit verschil tussen beschermde en bekende archeologische terreinen, kan al worden afgeleid dat ons monumentenbestand niet representatief is voor wat er in de bodem zit. Maar ook wat betreft tijdsperiodes en type monumenten (grafvelden, nederzetting, infrastructuur) is er geen evenwichtige vertegenwoordiging in ons monumentenbestand. Daar wordt nu met 'het project voorraad in en ex situ' door de RACM werk van gemaakt. Uiteindelijk moet het archeologische monumentenbestand representatief zijn voor wat globaal in of op de Nederlandse bodem te vinden is aan sporen uit het verre verleden.

Bron: www.racm.nl

Aanwijzing tot beschermd (archeologisch) rijksmonument

De minister wijst, al dan niet op verzoek van belanghebbenden, onroerende monumenten aan als beschermd monument (artikel 3, lid 1). Voordat er een beschikking wordt afgegeven, wordt door de minister advies ingewonnen bij burgemeesters en wethouders van de gemeente waarin het monument is gelegen. Indien het monument buiten de bebouwde kom is gelegen, wordt tevens aan gedeputeerde staten advies gevraagd (artikel 3 lid 2). De minister houdt voor elke gemeente een register aan van de beschermde monumenten (artikel 6, lid 1)

waarvan een afschrift wordt gezonden aan Gedeputeerde Staten en aan burgemeesters en wethouders (artikel 6, lid 2). Het afschrift wordt ter inzage ter secretarie van de gemeente neergelegd (artikel 6, lid 3) en 'opgenomen in de openbare registers, bedoeld in artikel 1, onderdeel van de Wet kenbaarheid publiekrechtelijke beperkingen onroerende zaken (Wkpb)' (artikel 10).

Vergunningverlening

Daarnaast geeft de Monumentenwet voorschriften voor het wijzigen, verstoren, afbreken of verplaatsen van een beschermd monument

Procedure vergunningaanvraag archeologisch rijksmonument

Ex artikel 11 van de Monumentenwet 1988

- de gemeente stuurt de aanvraag door naar de RACM en naar de provincie, aan de aanvrager wordt de doorzenddatum gemeld;
- de RACM stelt namens de Staatssecretaris een conceptbesluit op en zendt dit aan de gemeente;
- de gemeente legt het conceptbesluit en de aanvraag ter inzage en kondigt dit openbaar aan; meestal gebeurt dit door plaatsing van een officiële mededeling van de gemeente in een huis-aan-huis-blad; ook zendt de gemeente het conceptbesluit aan de aanvrager;
- vervolgens kan een ieder die daaraan behoefte heeft zijn of haar mening over de aanvraag binnen de zes weken daarna schriftelijk dan wel mondeling bij de gemeente kenbaar maken; ook gemeente en provincie kunnen in deze periode zo nodig hun zienswijze opstellen;
- de gemeente stuurt de reacties door naar de RACM;
- de RACM neemt namens de minister binnen enkele weken na afloop van de inzage termijn een definitieve beslissing;
- tegen dit besluit is beroep bij de bestuursrechter mogelijk op grond van de Algemene Wet Bestuursrecht.

Bron: www.racm.nl

(artikel 11).⁵ Die voorschriften houden in dat er niets aan het monument mag worden veranderd zonder voorafgaande vergunning. Deze vergunning moet vooraf worden aangevraagd. Het is strafbaar als er zonder vergunning werkzaamheden worden uitgevoerd.

Een aanvraag voor een vergunning voor het uitvoeren van (schadelijke) werkzaamheden als bedoeld in artikel 11 moet schriftelijk worden ingediend bij burgemeester en wethouders (zie kader). Burgemeester en wethouders beslissen over de aanvragen, behalve als het gaat om een archeologisch rijksmonument, dan beslist de minister (namens deze de RACM). Bij de aanvraag kan een rapport verlangd worden, waarin de archeologische waarde van het terrein dat volgens de aanvraag zal worden

verstoord naar het oordeel van de minister in voldoende mate is vastgesteld (artikel 14, lid 3).

Als een eigenaar of beheerder van mening is dat hij schade lijdt doordat de aanvraag voor een wijzigingsvergunning wordt afgewezen, of omdat deze onder voorwaarden wordt verleend, dan biedt de Monumentenwet 1988 de mogelijkheid om schadevergoeding aan te vragen bij de minister. De eigenaar dient de schadevergoeding zelf aan te vragen bij de Minister (artikel 22).

Subsidies en specifieke uitkeringen

Subsidiemogelijkheden en specifieke uitkeringen zijn in de monumentenwet vastgelegd in artikel 34-34a.

⁵ Het is verboden een beschermd monument te beschadigen of te vernielen (artikel 11, lid 1). Het is verboden zonder of in afwijking van een vergunning a. een beschermd monument af te breken, te verstoren, te verplaatsen of in enig opzicht te wijzigen; b. een beschermd monument te herstellen, te gebruiken of te laten gebruiken op een wijze, waardoor het wordt ontsierd of in gevaar gebracht (artikel 11, lid 2).

Subsidie kan verstrekt worden ten behoeve van de instandhouding van beschermde monumenten (artikel 34). Onder instandhouding wordt verstaan 'de onderhoudswerkzaamheden aan een beschermd monument alsmede werkzaamheden die het normale onderhoud te boven gaan en die voor het herstel van het monument noodzakelijk zijn.' Het Besluit rijks-subsidiëring instandhouding monumenten (Brim), een overgangsregeling die in werking is getreden op 1 februari 2006, regelt de financiële ondersteuning van eigenaren ten behoeve van de instandhouding van beschermde monumenten. Uitzonderingen op de Brim-subsidie zijn voornamelijk archeologische rijksmonumenten(!) en groene rijksmonumenten zoals parken en tuinen.⁶

Verder kan de minister op basis van de monumentenwet 1988 (artikel 34a) aan een gemeente of een provincie een specifieke uitkering verstrekken voor de bestrijding van de kosten van het doen van opgravingen (*excessieve kostenregeling*), voor zover die kosten in redelijkheid niet volledig ten laste dienen te komen van de verstoorder, de gemeente of de provincie die tot het onderzoek heeft verplicht. Met ingang van 1 januari 2008 is de situatie iets anders geworden. Gemeenten en provincies kunnen niet meer een verzoek bij het rijk indienen omdat het rijk over is gegaan op decentralisatie van de specifieke uitkeringen. Concreet betekent het dat het geld dat gereserveerd is voor de specifieke uitkeringen in het gemeente- en provinciale fonds wordt gestort. Het plafond voor 2008 is op 2 miljoen gesteld. Er is geen bijzondere verdeelsleutel vastgesteld.⁷

Het is verboden om in *beschermde stads- of dorpsgezichten* een bouwwerk geheel of gedeeltelijk af te breken zonder of in afwijking van een schriftelijke (sloop)vergunning van burgemeester en wethouders (artikel 37 lid 1). Aan deze sloopvergunning kunnen in het belang van de archeologische monumentenzorg voorschriften worden verbonden met betrekking tot het slopen (artikel 37, lid 4).

2.3 Archeologische monumentenzorg: kern van de Monumentenwet

De Monumentenwet behandelt de archeologische monumentenzorg in de artikelen 38 tot en met 60. De belangrijkste wettelijke taken en bevoegdheden van rijk, provincie en gemeenten worden hieronder toegelicht.⁸

2.3.1 Rijk: taken en bevoegdheden

Het archeologische rijksbeleid wordt in naam van de minister van OCenW uitgevoerd door de Rijksdienst voor Archeologie Cultuurlandschap en Monumenten (RACM). De RACM is verantwoordelijk voor de uitvoering van het rijks archeologiebeleid en de uitvoering en handhaving van de Monumentenwet 1988. Daar waar monumentale, archeologische of cultuurlandschappelijke waarden van nationaal of internationaal belang in het geding zijn, neemt de RACM het initiatief in behoud, (wettelijke) bescherming, onderhoud en onderzoek van het erfgoed. Het Rijk zorgt ervoor dat het archeologische belang wordt betrokken in rijksprojecten (rijk als initiatiefnemer). Het rijk kan (als bevoegd gezag) bij vergunningverlening, in het kader van de Ontgrondingenwet en de Wet milieubeheer, verplichten tot het uitvoeren van archeologische

⁶ Bron: www.racm.nl.

⁷ Wijziging regeling archeologische monumentenzorg, ministerie OCenW, 18 december 2007, WJZ-2007/36409 (8224).

⁸ Voor de volledige wettekst, zie www.overheid.nl.

onderzoek en rapporten opvragen. De minister van OCenW (RACM) heeft een wettelijke adviesrol in het kader van de m.e.r.

Samengevat zijn de wettelijke rijksbevoegdheden/taken:

- *aanwijzing tot beschermd (archeologisch) rijksmonument (artikel 3, lid 1)*: de minister (RACM) wijst, al dan niet op verzoek van belanghebbenden, onroerende monumenten aan als beschermd monument;
- *vergunning tot wijziging, afbraak of verwijdering (artikel 11 e.v.)*: de minister (RACM) beslist over de aanvragen als het gaat om een archeologisch rijksmonument;
- *opgravingvergunning (artikel 45-48)*: de toetsing en vergunningverlening (opgravingvergunning) wordt vanaf 1 september 2007 uitgevoerd door de RACM. Een opgravingvergunning kan worden verleend aan een aanvrager die aantoont bekwaam te zijn tot het doen van opgravingen. Er zijn voorschriften aan de vergunning verbonden en regels gesteld ten aanzien van de bekwaamheidseisen;
- *wetenschappelijk onderwijs (artikel 49)*: op verzoek van een universiteit kan de minister (RACM) beslissen dat een bepaalde opgraving door een universiteit wordt uitgevoerd;
- *depot voor scheepsarcheologische monumenten (artikel 51, lid 3)*: de minister (RACM) kan ten behoeve van de opslag van scheepsarcheologische monumenten die gevonden zijn bij opgravingen een of meer depots aanwijzen;
- *centraal archeologisch informatiesysteem (artikel 55)*: de minister (RACM) houdt een centraal archeologisch informatiesysteem in stand waarin in ieder geval worden opgenomen: de archeologische monumentenregisters zoals bedoeld in de artikelen 6 en 7 van de Monumentenwet; beslissingen over

vergunningaanvragen (artikel 11, lid 2); besluiten over provinciale attentiegebieden (artikel 44 lid 1); opgravingrapporten (artikel 46, lid 4); aanvang van de opgraving (artikel 46, lid 1 en 2) en vondstmeldingen (artikel 53-54).

- *bijzondere bevoegdheden (artikel 56-57)*: de minister (RACM) kan werk stilleggen (artikel 56) en betreding van terreinen opleggen (gedoogplicht conform artikel 57).

2.3.2 Provincie: taken en bevoegdheden

De provincie is bevoegd gezag bij provinciale vergunningverlening en moet als gevolg van de wetwijziging (Monumentenwet) en de aanverwante wetwijzigingen (Ontgrondingenwet, Wet milieubeheer) het archeologische belang toetsen en meewegen bij deze vergunningverlening. De provincie kan vanuit deze bevoegdheid verplichten tot archeologisch onderzoek en rapporten opvragen.⁹

- *attentiegebieden (artikel 44)*: de provincie krijgt in de nieuwe wet de bevoegdheid om archeologische attentiegebieden aan te wijzen. Attentiegebieden zijn gebieden die archeologisch waardevol zijn of naar verwachting archeologisch waardevol zijn, maar die vanuit het oogpunt van de archeologische monumentenzorg binnen bestaande bestemmingsplannen onvoldoende worden beschermd. Provinciale Staten krijgen de bevoegdheid deze archeologische attentiegebieden aan te wijzen. Provinciale Staten houden bij de vaststelling of de herziening van een streekplan als bedoeld in artikel 4a van de Wet op de Ruimtelijke Ordening rekening met aangewezen archeologische attentiegebieden. De gemeenteraad stelt binnen een door Provinciale Staten te stellen termijn

⁹ Meestal is de provincie het bevoegde gezag bij het verlenen van ontgrondingsvergunningen (bron: Memorie van toelichting 29 259, vergaderjaar 2003-2004, p. 10).

in verband met een aangewezen archeologisch attentiegebied een bestemmingsplan vast;

- *depot (artikel 51)*: de provincie is verantwoordelijk voor de instandhouding van een depot (ook wel: provinciaal bodemdepot genoemd) en kan bij algemene maatregel van bestuur eisen stellen voor een verantwoorde en toegankelijke opslag. De provincie kan op verzoek van een gemeente een gemeentelijk depot aanwijzen.

2.3.3 Gemeente: taken en bevoegdheden

De artikelen 38 tot en met 43 van de Monumentenwet geven de belangrijkste instrumenten die de gemeente in relatie tot de archeologische monumentenzorg ten dienste staan. Het centrale juridische beleidsinstrument in het nieuwe archeologiebestel is het bestemmingsplan. De Eerste Kamer heeft op 20 mei 2008 unaniem ingestemd met de Invoeringswet Wet Ruimtelijke Ordening (Wro). Hiermee is op 1 juli 2008 de nieuwe Wro inwerking getreden. In deze startnota worden de veranderingen conform de nieuwe Wro beschreven (zie § 2.5). Het belangrijkste verschil tussen de WRO en de Wro betreft de sturingsfilosofie. De Monumentenwet 1988 zal ten gevolge van de nieuwe Wro opnieuw worden gezien en aangepast.¹⁰ Onderstaande tekst is daarom nog geënt op de 'oude' WRO.

- *verordening 'gemeentelijke regie en het formuleren van vrijstellingsbeleid' (artikel 38 Monumentenwet)*: de gemeente kan in het belang van de archeologische monumentenzorg bij 'verordening' eisen stellen aan onderzoek in het kader van het doen van opgravingen.¹¹ Let wel, op basis van

de gemeentewet kan de gemeente nu al een gemeentelijke verordening ter zake archeologie opstellen. Let wel, de verordening is niet gebonden aan het ruimtelijke ordenings-traject/proces, maar mag ook niet in strijd zijn met het bestemmingsplan. De gemeente kan in het belang van de archeologische monumentenzorg bij verordening ook gevallen vaststellen waarin burgemeester en wethouders kunnen afzien van nader archeologisch onderzoek of het opleggen van daartoe strekkende verplichtingen. De gemeente kan hiermee vrijstellingsbeleid voeren;¹²

- *bestemmingsplan (artikel 38a Monumentenwet)*: de gemeente dient bij de vaststelling van een bestemmingsplan als bedoeld in artikel 10 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening (WRO) altijd rekening te houden met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten archeologische waarden.¹³ Deze bestemmingsplanverplichting brengt met zich mee dat de gemeente het kader moet stellen voor de archeologische monumentenzorg. Een bestemmingsplan is tevens

opdracht van de 'verstoorder' wordt uitgevoerd. In een verordening zou bijvoorbeeld het voorschrift opgenomen kunnen worden dat elk programma van eisen vooraf moet worden goedgekeurd door burgemeester en wethouders. Artikel 38, eerste lid, onder a, biedt gemeenten dus de mogelijkheid op lokaal niveau regels vast te stellen voor het archeologische onderzoek.

12 Memorie van antwoord Eerste Kamer 29 259, D, vergaderjaar 2005–2006, p. 9: beoogd wordt bij punt b dat de gemeente in de gelegenheid wordt gesteld om archeologisch vrijstellingsbeleid te formuleren. 'Met de Wamz is al beoogd te voorkomen dat de zogenoemde kruimelgevallen onder de reikwijdte van dit wetsvoorstel vallen. De gemeentelijke vrijstelling zal wel altijd met archeologisch inhoudelijke (wetenschappelijke) redenen onderbouwd moeten worden en in het belang van de archeologische monumentenzorg moeten zijn. Gedacht kan worden aan projecten of voorkomende situaties waarin archeologische onderzoeken niet of nauwelijks zinvol zijn, waardoor het ambtelijke apparaat en de beschikbare budgetten niet zinvol kunnen worden aangewend.'

13 Memorie van toelichting 29 259, vergaderjaar 2003-2004, p. 10: er wordt gekozen voor een geleidelijke ingroei. Het gaat namelijk om opnieuw vast te stellen bestemmingsplannen. Wel bestaat de mogelijkheid om via een facetbestemmingsplan (paraplubestemmingsplan) specifieke beleidsonderwerpen zoals de archeologische monumentenzorg op planologische wijze te regelen.

10 Memorie van toelichting 29 259, vergaderjaar 2003-2004, p. 33.

11 Memorie van antwoord Eerste Kamer 29 259, D, vergaderjaar 2005–2006, p. 9: met punt a wordt beoogd gemeenten een instrument te geven om regie te voeren over archeologisch onderzoek dat in

- verplicht bij aanwijzing van het zogenoemde 'provinciale attentiegebied' (artikel 44), een provinciale bevoegdheid uit de Monumentenwet.¹⁴ NB. De Eerste Kamer heeft op 20 mei 2008 unaniem ingestemd met de Invoeringswet Wet Ruimtelijke Ordening (Wro). Hiermee is op 1 juli 2008 de nieuwe Wro inwerking getreden. De Monumentenwet 1988 zal in dat kader opnieuw worden bezien;¹⁵
- *aanlegvergunning (artikel 39 Monumentenwet)*: bij een bestemmingsplan kan in het belang van de archeologische monumentenzorg een aanlegvergunning als bedoeld in artikel 14 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening verplicht gesteld worden. Van de aanvrager van een aanlegvergunning kan geëist worden (als dat voor een goede beoordeling van de aanvraag nodig is) dat hij een rapport overlegt waarin de archeologische waarde van het te verstoren terrein voldoende is vastgesteld. Vervolgens kunnen aan de aanvrager aanvullende eisen aanzien van technische en bouwkundige maatregelen worden gesteld om de archeologie te behouden. De aanvrager kan verplicht worden tot het doen van opgravingen of kan verplicht worden de bodemverstorende activiteiten te laten plaatsvinden onder begeleiding van een archeoloog;
 - *bouwvergunning (artikel 40 Monumentenwet)*: bij het aanvragen van een bouwvergunning ex artikel 44 eerste lid van de Woningwet kan in het belang van de

archeologische monumentenzorg een rapport verlangd worden¹⁶ en kunnen eveneens aanvullende voorschriften opgelegd worden;

- *vrijstellingsbesluit (artikel 41 Monumentenwet)*: bij het aanvragen van een vrijstellingsbesluit van een bestemmingsplan (als bedoeld in de artikelen 15, 17 of 19 van de WRO) kan in het belang van de archeologische monumentenzorg een rapport worden verlangd, waarin de archeologische waarde van het terrein dat volgens de aanvraag zal worden verstoord naar het oordeel van burgemeester en wethouders, in voldoende mate is vastgesteld. Ook kunnen er aanvullende voorschriften worden opgelegd;
- *oppervlakte onderzoeksverplichting (artikel 41a Monumentenwet)*:¹⁷ de artikelen 39, 40 en 41 zijn niet van toepassing op projecten met een oppervlakte kleiner dan 100m². Dit betekent dat de gemeente initiatiefnemers

14 Provinciale Staten kunnen gebieden die (naar verwachting) archeologisch waardevol zijn, aanwijzen als archeologische attentiegebieden. Provinciale staten houden bij het vaststellen of de herziening van een streekplan rekening met de aangewezen attentiegebieden (artikel 44). Ter bescherming van een aangewezen attentiegebied stelt de gemeenteraad binnen een door Provinciale Staten te stellen termijn een bestemmingsplan vast. Voor geldende plannen moet worden bepaald in hoeverre zij ten aanzien van de attentiegebieden als beschermend kunnen worden aangemerkt.

15 Memorie van toelichting 29 259, vergaderjaar 2003-2004, p. 33.

16 De gemeente dient als bevoegd gezag bij de genoemde vergunningverlening de onderzoeksrapporten inhoudelijk te beoordelen of er zorg voor te dragen dat dit gebeurt. Vervolgens dient de gemeente een zogenoemd selectiebesluit over de behoudenswaardigheid van de archeologische vindplaats te nemen. Verder kan het ten behoeve van de uitvoering van het archeologisch onderzoek noodzakelijk zijn dat eerst een Programma van Eisen wordt opgesteld. De gemeente dient deze door een senior-archeoloog conform de KNA te laten beoordelen.

17 Memorie van antwoord Eerste Kamer 29 259, D, vergaderjaar 2005-2006, p. 12: artikel 41a moet worden gelezen in de context van het 'archeologievriendelijke bestemmingsplan', bedoeld in artikel 38a. Initiatiefnemers van projecten die kleiner zijn dan 100 vierkante meter kunnen in principe niet worden belast met archeologische onderzoeksplichten. Afwijking is inderdaad zowel in opwaartse als in neerwaartse zin mogelijk; gemeenten kunnen in de toelichting of in de voorschriften van een bestemmingsplan aangeven dat een meer beperkte of juist een ruimere vrijstelling geldt. Daardoor blijft bij de vaststelling van een bestemmingsplan – geheel conform de bedoeling van het artikel – maatwerk mogelijk, bijvoorbeeld in historische binnensteden of op terreinen met bekende archeologische waarden zoals terpen. Overigens blijkt uit de toelichting op het amendement waarbij dit artikel is geïntroduceerd (29 259, nr. 24), dat de hiervoor bedoelde afwijkingsbevoegdheid is geclausuleerd. Het moet gaan om bodemverstoringen op huis-, tuin- en keukenniveau; grootschalige projecten zullen niet op basis van artikel 41a mogen worden vrijgesteld. Gemeenten zullen de beslissing om de vrijstelling naar boven of beneden bij te stellen nemen op basis van een zorgvuldige inhoudelijke afweging. De provincie kan een gemeente daarop aanspreken in het kader van een goedkeuringsprocedure.

- van projecten die kleiner zijn dan 100 m² in principe niet kan belasten met een archeologische onderzoeksplicht. Artikel 41a biedt de gemeente echter de mogelijkheid om deze onderzoeksgrens in zowel opwaartse als in neerwaartse zin bij te stellen, zodat er maatwerk mogelijk is. Bijvoorbeeld in de historische kernen van de gemeente of bij terreinen met bekende archeologische waarden zoals AMK-terreinen. De gemeente kan in de toelichting en in de voorschriften van een bestemmingsplan aangeven dat een meer beperkte of juist een ruimere vrijstelling geldt. Overigens blijkt uit de toelichting op het amendement waarbij dit artikel is geïntroduceerd, dat de hiervoor bedoelde afwijkingsbevoegdheid is geclausuleerd. Het moet gaan om bodemverstoringen op huis-, tuin- en keukenniveau. Grootschalige projecten zullen niet op basis van artikel 41a mogen worden vrijgesteld. De gemeente zal de beslissing om de vrijstelling naar boven of beneden bij te stellen moeten nemen op basis van een zorgvuldige (archeologisch inhoudelijke) afweging. De provincie kan een gemeente daarop aanspreken in het kader van een goedkeuringsprocedure (conform huidige WRO) en door een zogenoemde aanwijzing (nieuwe Wro);
- *schadevergoeding (artikel 42 Monumentenwet)*: voor zover blijkt dat de aanvrager van een sloopvergunning, aanlegvergunning, vrijstellingsbesluit of bouwvergunning, ten gevolge van de weigering daarvan of ten gevolge van voorschriften in het belang van de archeologische monumentenzorg, schade lijdt die redelijkerwijze niet of niet geheel te zijner laste behoort, kennen burgemeester en wethouders hem op zijn verzoek een naar billijkheid te bepalen schadevergoeding toe;
 - *regels bij het rapport (artikel 43 Monumentenwet)*: bij of krachtens een AMvB kunnen regels opgesteld worden waaraan het rapport zoals bedoeld in artikelen 39, 2e lid en artikelen 40 en 41 1e lid dient te voldoen;
 - *attentiegebieden (artikel 44 Monumentenwet)*: indien de Provincie een attentiegebied aanwijst conform artikel 44, dan is de gemeente verplicht binnen een door Provinciale Staten vast te stellen termijn een bestemmingsplan vast te stellen.¹⁸

2.4 Financiële consequenties Monumentenwet 1988

Uitvoeringskosten

Bij de bekostiging van de uitvoering van de archeologische monumentenzorg is het van belang onderscheid te maken tussen de algemene uitvoeringskosten van het gemeentelijke beleid (bestuurslasten) en de projectgebonden uitvoeringskosten:

- *algemene uitvoeringskosten voor de gemeente/provincie (bestuurslasten)*: onder de algemene uitvoeringskosten vallen de apparaatskosten (bestuurslasten), noodzakelijk voor het nakomen van de generieke gemeentelijke taakstelling. De bestuurslasten worden voornamelijk gevormd door de hoeveelheid tijd (fte's) die wordt besteed aan handhaving en toepassing van de in deze nota voorgestelde omgang met de archeologische monumentenzorg. Deze uitvoerende taken zijn: het ambtelijk sturen en controleren van het archeologische onderzoeksproces bij gemeentelijke en provinciale vergunningverlening; de inhoudelijke beoordeling van de onderzoeksrapporten; het nemen van selectiebesluiten als bevoegd

¹⁸ Dit is een "zwaar" middel; de meeste provincies zullen dit niet snel doen.

- gezag (i.e. over de behoudenswaardigheid van archeologische vindplaatsen); het opstellen en/of goedkeuren van Programma's van Eisen (PvE's) voor de uitvoering van het archeologische onderzoek;
- *projectgebonden uitvoeringskosten*: de projectgebonden uitvoeringskosten betreffen de kosten die gemaakt worden voor het doorlopen van het archeologische proces om het behoud van informatie te garanderen en/of te komen tot een verantwoorde afweging van belangen. Deze kosten zijn voor rekening van de 'verstoorder' (veroorzakersprincipe). In tegenstelling tot de algemene uitvoeringskosten zijn deze direct te relateren aan individuele ontwikkelingsprojecten. Binnen deze projecten kan weer onderscheid gemaakt worden tussen gemeentelijke projecten, projecten van andere overheden, private initiatieven en alle gradaties daartussen.

Veroorzakersprincipe

Met het 'veroorzakersprincipe' kunnen de kosten van archeologisch (voor)onderzoek verhaald worden op de verstoorder. In de memorie van toelichting van de Monumentenwet¹⁹ wordt nader ingegaan op het veroorzakersprincipe: wie de veroorzaker is, wat deze wel en niet betaalt en wat te doen in het geval van excessieve kosten.²⁰ In het geval

van een toevalsvondst hoeft de initiatiefnemer niet de kosten te dragen die gemoeid zijn met de exploratie van een dergelijke vondst. Van een toevalsvondst is sprake als de initiatiefnemer (lees: veroorzaker) aan al zijn wettelijke verplichtingen (onderzoeksplicht) heeft voldaan en er bij graafwerkzaamheden alsnog toevalsvondsten aan het licht komen. Dan heeft hij de wettelijke plicht de vondsten te melden bij de overheid (artikel 53). De overheid (de gemeente als eerste) is een tegemoetkomende rol toebedeeld.²¹

meerkosten zou voorts de gemeente (als het gaat om de afgifte van bouw- en aanlegvergunningen) dan wel de provincie (als het gaat om de afgifte van de ontgrondingsvergunning) als vergunningverlenende instantie, of gemeente of provincie of rijk als bevoegd gezag bij m.e.r.-plichtige projecten, in beeld moeten komen om deze kosten te mitigeren. Deze overheidsorganen zijn immers verantwoordelijk voor de voorgeschreven maatregelen en daarmee voor het ontstaan van deze kosten. Als ook daarna sprake blijft van extreme kosten dient de gemeente of provincie in aanmerking te komen voor een rijksbijdrage. Deze bepaling is bedoeld als een vangnet. Allereerst en zo veel mogelijk dienen kosten voor rekening te komen van de veroorzaker en daarna voor rekening van de vergunningverlenende instantie. Als derde instantie kan het rijk tenslotte in het vizier komen om bij te dragen aan uitzonderlijke kosten.

- 21 Memorie van toelichting 29 259, vergaderjaar 2003-2004, p. 14-15: dat betekent dat onverwachte vondsten – waaronder soms zeer substantiële – nooit zijn uit te sluiten. Zelfs is het denkbaar dat vooronderzoek – of dat nu plaatsvindt bij het realiseren van het bestemmingsplan of bij de afgifte van een bouw- of aanlegvergunning – aantoont dat er waarschijnlijk geen archeologische sporen van waarde in de bodem aanwezig zijn, maar dat er tijdens de grondbewerking toch een belangrijke vondst wordt gedaan. In dat geval spreken we van een toevalsvondst. Vanzelfsprekend zal in dergelijke situaties de initiatiefnemer niet gehouden zijn tot vergoeding van de met de exploratie van een dergelijke vondst gemoeide kosten. Hij heeft immers aan zijn wettelijke verplichtingen voldaan, en wel op basis van een overheidsbesluit, dat hem de ruimte gaf het voorgenomen initiatief te realiseren. Een toevalsvondst heeft voor de archeologie betekenis omdat dit nieuwe informatie oplevert, maar mag voor de willekeurige investeerder geen (onoverkomelijke) blokkades opwerpen. Wel zal degene, die de vondst doet (of vermoedt, dat hij op een archeologisch relict is gestuit) zulks moeten melden aan het Centraal archeologisch informatiesysteem, juist zoals een dergelijke vondst onder de huidige wet gemeld dient te worden aan de burgemeester ter plaatse. Deze overwegingen leiden er toe, dat in geval van toevalsvondsten het betreffende overheidsorgaan, vaak in samenspraak met andere overheden, van geval tot geval zal moeten afwegen hoe verder te handelen. Over de ruimte en de tijd, die daarvoor beschikbaar zullen zijn, zal met de initiatiefnemer moeten worden gesproken. De huidige wet kent al de mogelijkheid om voorschriften te stellen omtrent de uitvoering van werk, of het werk stil te leggen. Die bevoegdheid wordt in iets aangescherpte vorm in dit wetsvoorstel gehandhaafd. De initiatiefnemer kan in een derge-

19 Memorie van toelichting 29 259, vergaderjaar 2003-2004, p. 11-12: de vraag, wie als "veroorzaker" moet worden aangemerkt, is afhankelijk van het wettelijk regime waaronder de bodemingreep valt. De initiatiefnemer die gehouden is de m.e.r. uit te voeren zal ook de cultuurhistorische component voor zijn rekening dienen te nemen. De initiatiefnemer financiert de m.e.r. zelf als ook de maatregelen die uit een oogpunt van milieubeheer noodzakelijk zijn. Daaronder dienen dus ook archeologische maatregelen te worden verstaan. In dit geval is de initiatiefnemer de veroorzaker.

20 Memorie van toelichting 29 259, vergaderjaar 2003-2004, p. 14: niet-temin kan het voorkomen, dat voor een bepaalde investering de voorafgaande kosten van archeologisch onderzoek bijzonder hoog zijn ten opzichte van de totale investeringslasten. In dergelijke gevallen kan sprake zijn van excessieve meerkosten die redelijkerwijze niet ten laste van de initiatiefnemer zouden moeten komen. Bij fors hoge

Excessieve kosten

Het principe dat de veroorzaker betaalt, gaat niet in alle gevallen op. Mocht behoud in situ niet mogelijk zijn en zijn de archeologische waarden alleen door een archeologische opgraving veilig te stellen, dan kan de initiatiefnemer in aanmerking komen voor de excessieve kostenregeling. De regeling geldt voor projecten waarbij 'de investeringskosten niet in verhouding staan tot de kosten van de opgraving en deze kosten redelijkerwijs niet volledig ten laste kunnen komen van de verstoorder/ initiatiefnemer, als de bevoegde instantie tot het doen van opgravingen heeft verplicht'. Wanneer dat het geval is, wordt in het Besluit echter niet nader gespecificeerd! De gemeente zal dan in de meeste gevallen tegemoetkomend moeten optreden. Bij hogere kosten en ook bij bovengemeentelijke projecten (onder andere m.e.r.'s) komen ook provincie en het Rijk in beeld om een bijdrage te leveren. Het gaat uitdrukkelijk om een 'vangnetfunctie' waarbij in alle gevallen ook de gemeente zal moeten participeren. De overheid die de archeologische verplichtingen oplegt (veelal gemeenten) dient de redelijkheid van die verplichtingen in acht te nemen. Overheden kunnen kiezen voor maatwerk dan wel besluiten tot een andersoortige begrenzing van de kosten (bijvoorbeeld maximering). Het staat overheden vrij terzake beleid te voeren.²²

De gemeente en de provincie kunnen de kosten compenseren. Deze overheidsorganen zijn immers verantwoordelijk voor de voorgescreven maatregelen (opgraving) en dus voor het ontstaan van de kosten. Als ook daarna nog sprake blijft van extreme kosten dan kan de opgraving in aanmerking komen voor een

rijksbijdrage. Deze specifieke uitkering geldt overigens alleen voor de kosten die overblijven nadat de drempelbijdrage en het verstoordersdeel zijn afgetrokken van de totale opgravingkosten:

- *drempelbijdrage (artikel 2)*: de drempelbijdrage is het minimale bedrag dat de gemeente of provincie voor eigen rekening dient te nemen, indien zij besluit de opgravingkosten van de verstoorder te compenseren. Op dit moment is voor een gemeente de drempelbijdrage vastgesteld op € 2,50 vermenigvuldigd met het inwoneraantal van de gemeente en in het geval van een provincie op € 0,50 vermenigvuldigd met het inwoneraantal van de provincie.²³ Dat betekent dat de drempelbijdrage van de gemeente Berkelland uitkomt op € 113.065,00.²⁴ Wanneer de opgravingkosten minus het verstoordersdeel niet boven de berekende drempelbijdrage uitkomen, bestaat er voor het Rijk geen aanleiding om de compensatiekosten mee te financieren. De gemeente of provincie wordt dan in staat geacht zelf de kosten te compenseren;
- *verstoordersdeel*: dit is het bedrag dat wordt gevormd door de opgravingskosten, verminderd met het bedrag dat de gemeente of provincie als nadeelcompensatie aan betrokkene toekent. Dat bedrag moet door de aanvrager van de specifieke uitkering aannemelijk worden gemaakt. Indien de minister van oordeel is dat het verstoordersdeel te laag is vastgesteld, en vermoed wordt dat daardoor opgravingkosten op het Rijk worden afgewenteld, dan kan de minister zelfstandig het bedrag vaststellen

lijke situatie echter aanspraak maken op vergoeding van de daaruit voortvloeiende kosten, te bepalen naar redelijkheid en billijkheid.

22 Zie ook Besluit archeologische monumentenzorg (Bamz), hoofdstuk 2, artikel 2-14.

23 Regeling archeologische monumentenzorg, 20 augustus 2007, nr. WJZ-2007/32720 (8219).

24 Het inwoneraantal van de gemeente Berkelland bedroeg volgens de gemeentelijke website (peildatum april 2008) 45.226 op 1 januari 2007.

dat naar zijn mening voor rekening en risico van de verstoorder komt (artikel 6, Bamz).

Gemeentelijk (archeologie)fonds?

Tegenover de verantwoordelijkheid van de 'verstoorder' om te betalen voor de 'schade' die hij toebrengt aan het archeologische erfgoed, staat de verantwoordelijkheid van het verplichtende bestuursorgaan de redelijkheid van de kosten te bewaken. Dit is geregeld in artikel 42.²⁵ Met inachtneming van de eigen verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer is het verplichtende bestuursorgaan in bijzondere situaties gehouden een vergoeding toe te kennen. In hoeverre schade al dan niet ten laste moet blijven van de aanvrager is per geval afhankelijk van de omstandigheden. Gemeenten kunnen zelf beleid maken over de schadevergoedingen ex artikel 42 van de Monumentenwet. Daarbij is het verstandig om rekening te houden met de vereisten omschreven in het Besluit archeologische monumentenzorg (Bamz). Aangezien er een gereede kans is dat de gemeente te maken krijgt met kosten in verband met toevalsvondsten of nadeelcompensatie van archeologisch onderzoek (excessieve kosten), is het van belang gelden hiertoe te genereren. Een fondsconstructie kan hierin uitkomst bieden. Het vullen van een fonds kan op verschillende manieren gebeuren (zie § 5.2).

In de nazomer 2007 hebben de rijksoverheid en de VNG een akkoord gesloten over de decentralisatie van specifieke uitkeringen. Hiermee werd een doelstelling uit het regeerakkoord gerealiseerd. Concreet betekent het dat het geld dat gereserveerd is voor de specifieke

uitkeringen in het gemeentefonds is gestort. Voor wat betreft de specifieke uitkering excessieve kosten houdt dit in dat gemeenten (en provincies) vanaf 1 januari 2008, niet meer een verzoek bij het rijk kunnen indienen voor een vergoeding. Immers de gemeenten beschikken via het gemeentefonds zelf over een (deel van de) vergoeding. Het plafond voor 2008 is op 2 miljoen gesteld. Er is geen bijzondere verdeelsleutel vastgesteld.

2.5 Nieuwe Wro en de Monumentenwet 1988

Voor de uitoefening van de archeologietaken biedt de monumentenwet 1988 een aantal instrumenten. Het centrale juridische beleidsinstrument in het nieuwe archeologiebestel is het bestemmingsplan. In dat licht is het goed om de veranderingen conform de nieuwe Wro te beschrijven. De Eerste Kamer heeft op 20 mei 2008 unaniem ingestemd met de Invoeringswet Wet Ruimtelijke Ordening (Wro). Hiermee is op 1 juli 2008 de nieuwe Wro in werking getreden. De Monumentenwet 1988 zal in dat kader (Wro) opnieuw worden bezien (zie ook § 2.3.3).²⁶

De huidige Wet op de Ruimtelijke Ordening (WRO) stamt uit 1965 en is sindsdien al vele malen herzien. Sinds 1999 wordt gewerkt aan een nieuwe Wet ruimtelijke ordening (Wro). Deze nieuwe Wro is in november 2006 in het Staatsblad gepubliceerd. De nieuwe Wro voorziet in kortere en snellere procedures en is meer uitvoeringsgericht. De nieuwe Wro is op 1 juli 2008 in werking getreden.²⁷ De belangrijkste noties in de nieuwe wet zijn:

²⁵ Zie Memorie van toelichting 29 259, vergaderjaar 2003-2004, p. 48. Zie ook artikel 22 van de Monumentenwet 1988 met betrekking tot beschermde monumenten en artikel 26 van de Ontgrondingenwet voor wat betreft beperkingen in het kader van een ontgraving.

²⁶ Memorie van toelichting 29 259, vergaderjaar 2003-2004, p. 33.

²⁷ Zie www.vrom.nl, dossier WRO.

Een overzicht van de veranderingen t.g.v. de nieuwe Wro

- gemeenten stellen één of meerdere structuurvisies op waarin zij de hoofdpunten van hun ruimtelijk beleid neerleggen en aangeven hoe zij verwachten het beleid uit te gaan voeren;
- gemeenten stellen voor het gehele grondgebied één of meerdere bestemmingsplannen vast;
- bestemmingsplannen hoeven niet langer te worden goedgekeurd door de provincie;
- voor gebieden waar geen ruimtelijke ontwikkelingen worden voorzien, kunnen gemeenten kiezen om een beheersverordening te maken in plaats van een bestemmingsplan;
- Provincie en Rijk geven zo veel mogelijk van tevoren aan welke provinciale en nationale belangen doorwerken richting de gemeente;
- Provincie en Rijk kunnen wel tijdens de bestemmingsplanprocedure zienswijzen indienen of een aanwijzing geven;
- gemeenten moeten eens in de tien jaar controleren of hun bestemmingsplannen en beheersverordeningen nog actueel zijn;
- om bepaalde projecten voortvarend aan te kunnen pakken, kan gebruik gemaakt worden van het projectbesluit;
- het projectbesluit moet wel gevolgd worden door aanpassing van het bestemmingsplan c.q. de beheersverordening.

Bron: Brochure 'De nieuwe Wro geeft ruimte' (maart 2007, VROM)

- *decentraal wat kan, centraal wat moet*: dit houdt in dat de verantwoordelijkheden op het juiste niveau worden gelegd. Provincies en Rijk laten de gemeenten doen wat op hun niveau thuishoort en komen pas in actie zodra provinciale of nationale belangen in het geding zijn. De instrumenten die hiervoor aan provincies en Rijk ter beschikking staan, zijn de algemene regels, de aanwijzing en het inpassingplan.
- *deregulering, minder regels*: zet niet almaar in op nieuwe regels en zorg door eenvoudige, kortere procedures voor een vermindering van de administratieve en bestuurlijke lasten.
- *uitvoeringsgerichtheid*: geef meer aandacht aan de uitvoering van bestaand beleid, dan aan het telkens opnieuw vaststellen van nieuw beleid.

Deze drie uitgangspunten van de wet liggen grotendeels ook ten grondslag aan de Nota Ruimte en de daaraan gekoppelde uitvoeringsagenda.²⁸

Bestemmingsplannen nieuwe Wro

Het bestemmingsplan wordt in de nieuwe Wet ruimtelijke ordening ge(her)positioneerd als het centrale instrument binnen de ruimtelijke ordening voor de gemeente. De positie van het bestemmingsplan wordt versterkt door onder meer de volgende maatregelen:

- bestemmingsplannen worden verplicht voor het gehele gemeentelijke grondgebied. In gebieden waar geen ruimtelijke ontwikkelingen wordt voorzien, kan een gemeente er echter voor kiezen om een beheersverordening vast te stellen;

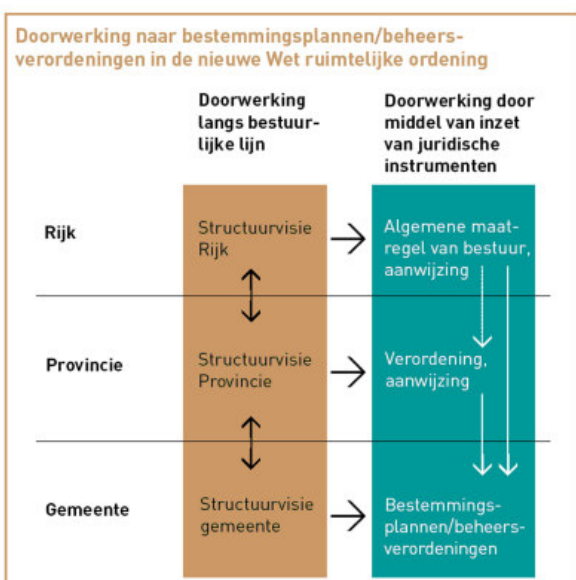
²⁸ Zie Nota Ruimte, hoofdstuk 4.

- de beheersverordening legt de ruimtelijke situatie vast, zoals die op dat moment is. Provincies en Rijk krijgen de bevoegdheid een inpassingsplan vast te stellen, in geval van provinciale en nationale belangen. Het inpassingsplan voor provincies en Rijk kan vergeleken worden met het bestemmingsplan voor gemeenten;
- bestemmingsplannen moeten eens in de tien jaar opnieuw worden vastgesteld. Bestemmingsplannen ouder dan tien jaar moeten worden herzien, anders kunnen leges voor bouwvergunningen en dergelijke niet worden ingevorderd;
- buitenplanse vrijstellingen (artikel 19 huidige WRO) worden drastisch beperkt tot een 'kruielijst';
- iedereen kan bij de gemeenteraad een verzoek tot herziening van het bestemmingsplan indienen;
- gemeenten doen jaarlijks verslag van hun ruimtelijk beleid (onder andere actualiteit bestemmingsplannen en handhavingsbeleid);

- gemeenten krijgen de plicht hun ruimtelijke plannen digitaal op te slaan en te beheren (DURP).²⁹

Sturing nieuwe Wro

Rijk, provincies en gemeenten stellen straks een structuurvisie op. Dit is een strategisch document over de ruimtelijke ontwikkelingen in een bepaald gebied. Een structuurvisie komt in de plaats van de planologische kernbeslissing (Rijk), het streekplan (provincie) en het structuurplan (gemeente). Beleidsdoelen uit de structuurvisie worden gerealiseerd in het bestemmingsplan. Dit wordt in principe opgesteld door de gemeente. Rijk en provincie kunnen gemeenten hiervoor aanwijzingen geven, die de gemeente in acht moet nemen. Ook kunnen Rijk en provincies algemene regels stellen, bij Amvb of verordening. Vinden Rijk en provincie dat ze zelf verantwoordelijk zijn voor een bepaalde ontwikkeling of gebied, dan kunnen zij zelf een inpassingplan vaststellen. Door de invoering van digitale plannen kunnen deze gezamenlijke verantwoordelijkheden beter worden gerealiseerd (zie figuur 1).

Figuur 1. Doorwerking naar bestemmingsplannen/beheersverordeningen in de nieuwe Wro (bron: Ministerie van VROM, 2007).

²⁹ DURP staat voor 'digitaal uitwisseling in ruimtelijke processen'. Het is een programma dat digitale uitwisseling van ruimtelijke processen stimuleert. Rijk, gemeenten, provincies, en waterschappen moeten hier in 2008 klaar voor zijn.

3

BELEIDSKADER

In dit hoofdstuk wordt de wettelijke doorvertaling in beleid- en regelgeving toegelicht. Verschillende partijen (overheid, bedrijven, instanties, personen) waken aan de hand van een aantal instrumenten over de kwaliteit van de archeologische monumentenzorg in Nederland. Op het gebied van archeologie, cultuurhistorie en ruimtelijke ordening worden de belangrijkste beleidsontwikkelingen en beleidsuitgangspunten vermeld.

3.1 Kwaliteitsborging in de archeologie

Het kwaliteitssysteem in de Nederlandse archeologie heeft betrekking op zowel de wijze waarop archeologisch onderzoek moet worden uitgevoerd (de archeologische werkprocessen) als de personen en instanties die het onderzoek uitvoeren.

Beroepsregister voor archeologen

Om de deskundigheid van mensen die het onderzoek uitvoeren te garanderen, is een beroepsregister voor archeologen in voorbereiding.³⁰

Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA)

Al in de aanloop tot de wetwijziging zijn ten gevolge van het werken 'in de geest van het verdrag van Malta' de archeologische werkzaamheden toegenomen. Naast overheden en universiteiten werden private ondernemingen van belang. Voor de kwaliteitsborging heeft de beroepsgroep van archeologen de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) opgesteld. De Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer (SIKB) houdt de KNA actueel. Vanaf 1 augustus 2006 is de aangepaste versie van de KNA van kracht (versie 3.1). In het Handboek Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie staan de normen en richtlijnen waaraan de archeologische werkzaamheden moeten voldoen en door wie welke handelingen verricht mogen worden.

De KNA werd beheerd en geactualiseerd door het College voor de Archeologische Kwaliteit (CvAK). Deze instantie is eind 2001 door de staatssecretaris van OCenW ingesteld en sinds de installatie van het Centraal College van Deskundigen (CCvD Archeologie) in maart 2005 eigenlijk al in ruste gegaan. In het najaar van 2004 zijn namens het CvAK en SIKB uitnodigingen uitgegaan aan diverse belanghebbende

³⁰ Het beroepsregister wordt momenteel door de Nederlandse Vereniging van Archeologen (NVvA) voorbereid in samenspraak met de Vereniging van Ondernemers in de Archeologie (VOiA) en de RACM.

partijen om zitting te nemen in het Centraal College van Deskundigen (CCvD) Archeologie. Deze belanghebbende partijen binnen de Nederlandse archeologie zijn in hoofdlijnen de volgende: opdrachtnemers (archeologische bedrijven), opdrachtgevers (overheid en bedrijfsleven), derden (provincie, gemeenten en bedrijfsleven) en adviseurs namens het Rijk (RACM, Erfgoedinspectie), de NVvA (registervereniging) en certificerende instellingen. Het CCvD Archeologie draagt zorg voor het ontwikkelen en actueel houden van het certificeringsschema (het geheel van beoordelingsrichtlijnen, de KNA en aanvullende documenten zoals de leidraden) binnen de Nederlandse archeologie. Het doel van het CCvD is borgen dat alle direct belanghebbenden inspraak hebben bij het ontwikkelen en actueel houden van de KNA en het toekomstige certificeringsschema. Hiermee heeft het CCvD halverwege 2005 de meeste taken van het CvAK overgenomen.

Opgravingvergunning

De toetsing en vergunningverlening (opgravingvergunning) wordt vanaf 1 september 2007 uitgevoerd door de RACM. De verstrekking van een opgravingvergunning kan worden verleend aan een aanvrager die aantoonbaar bekwaam te zijn tot het doen van opgravingen.³¹ Op grond van artikel 48 uit de Monumentenwet 1988 zijn er voorschriften aan de vergunning verbonden en regels gesteld ten aanzien van de bekwaamheidseisen.

Erfgoedinspectie

Sinds eind 2001 houdt de Rijksinspectie voor de archeologie (RIA) van overheidswege toezicht op de uitvoering van archeologische werkzaamheden en de naleving van de Monumentenwet.

De RIA is sinds 1 november 2005 opgegaan in de Erfgoedinspectie (in totaal zijn hierbij vier organisaties gefuseerd: Rijksinspectie voor de Archeologie, Rijksarchiefinspectie, Inspectie Cultuurbezit en Rijksinspectie Monumentenzorg). De Erfgoedinspectie ziet erop toe dat de regels voor behoud, beheer en omgang met het erfgoed worden nageleefd. Ze stimuleert verbeteringen op deze gebieden. Waar nodig treedt zij op bij incidenten. Daarnaast adviseert de Erfgoedinspectie de minister van OCenW over de verbetering van de regelgeving.³²

De sector Archeologie van de Erfgoedinspectie heeft de volgende taken:

- toezicht houden op de naleving van de Monumentenwet 1988 bij archeologische opgravingen en het omgaan met vondsten en wettelijk beschermde archeologische monumenten;
- beoordelen of opgravingen gebeuren volgens de in de beroepsgroep geldende normen en/of onderzoeksrapporten en of andere opgravingsdocumentatie voldoet aan de kwaliteitseisen;
- informeren van de staatssecretaris van Cultuur en Media over knelpunten in de gang van zaken binnen het archeologische vakgebied.

3.2 Rijksbeleid: rol en taken van de RACM

Met ingang van 1 januari 2004 is de Cultuurnota 2005-2008 (Ministerie van OCenW, 2004) in werking getreden. De wettelijke taken worden namens de minister uitgevoerd door de RACM.³³ Afspraken tussen het Rijk en de

³¹ Voor een overzicht van de verleende opgravingvergunningen zie www.racm.nl.

³² Zie ook www.erfgoedinspectie.nl.

³³ Voor uitgangspunten voor het archeologische rijksbeleid, zie: Ministerie van OCenW, 2000; Ministerie van OCenW & ROB, 1999; RACM, 2005.

provincies (landsdelen) worden (per landsdeel/ per periode) vastgelegd in cultuurconvenanten. Afstemming en doorwerking van het ruimtelijke rijksbeleid vindt ondermeer plaats via de Provinciaal Planologische Commissie (PPC). De RACM heeft met andere (overheids)instanties convenanten afgesloten voor de uitvoering van de zorg voor het archeologische erfgoed, zoals met Rijkswaterstaat, Dienst Landelijk Gebied, Staatsbosbeheer, de Gasunie en het Ministerie van Defensie. De RACM is in deze convenanten gesprekspartner en adviseur, en voor de archeologische rijksmonumenten het bevoegde gezag.

Als nationaal kenniscentrum voor het archeologische, gebouwde en landschappelijke erfgoed levert daarnaast de RACM informatie, kennis en expertise. Belangrijke instrumenten (voor de gemeente) bij de archeologische monumentenzorg zijn:

- de archeologische monumentenkaart (AMK);
- de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW);
- de database Archis2 (ARCHIS);
- de kennisinfrastructuur cultuurhistorie (KICH);
- de NOaA (nationale onderzoeksagenda archeologie).

AMK

Op de AMK staan archeologische terreinen waaraan door de RACM een waardering is toegekend. De terreinen zijn beoordeeld op de criteria kwaliteit, zeldzaamheid, representativiteit, ensemblewaarde en belevingswaarde. Op grond van deze criteria zijn de terreinen ingedeeld in terreinen met 'archeologische waarde', 'hoge archeologische waarde' en 'zeer hoge archeologische waarde'. Onder deze laatste categorie vallen ook de wettelijk beschermde monumenten. Voor alle op de AMK aangegeven

terreinen dient behoud te worden nagestreefd. Voor archeologische rijksmonumenten is behoud uiteraard wettelijk verplicht. De AMK vormt altijd een momentopname van de archeologische kennis over een provincie. Ieder jaar komen er nieuwe archeologische terreinen bij. Bestaande terreinen kunnen vervallen, groter of juist kleiner worden. Daarnaast kunnen ook buiten de terreinen die op de AMK staan, waardevolle archeologische resten liggen. De kaarten worden via een roulatiesysteem doorlopend herzien.

IKAW

De IKAW tweede generatie geeft voor heel Nederland inclusief de bodems van grote wateren en het Nederlandse deel van de Noordzee de kans aan op het aantreffen van archeologische resten bij werkzaamheden in de bodem. Die trefkans is aangegeven in vier categorieën: een hoge, matige, lage en zeer lage trefkans. De IKAW is daarmee het complement van de AMK die immers de vastgestelde archeologische waarden weergeeft. De eerste beoordeling van plannen vindt dan ook plaats op grond van AMK en IKAW tezamen. De huidige IKAW (2e generatie) beperkt zich tot het geven van een globaal inzicht in het kwantitatieve aspect van het bodemarchief. Over aspecten als de kwaliteit, datering en diepteligging van de archeologische resten doet de IKAW geen uitspraken.

Archis2

ARCHIS (Archis2) is de nationale database voor vastlegging en bevraging van archeologische informatie. De database is via het internet toegankelijk voor geautoriseerde gebruikers. De RACM is de beheerder. Nieuw verkregen archeologische gegevens moeten aan ARCHIS worden gemeld via een (digitaal) formulier (informatieplicht).

KICH

De kennisinfrastructuur cultuurhistorie, kortweg KICH, maakt cultuurhistorische informatie via internet goed toegankelijk. Door cultuurhistorische informatie te ontsluiten en te koppelen, te bundelen en te stapelen is deze informatie beschikbaar voor planvormers, beleidsmakers, ontwerpers en vakspecialisten, maar ook voor iedereen die in cultuurhistorie is geïnteresseerd. De op de KICH website beschikbare informatie is afkomstig van de RACM, de Directie Kennis LNV en Alterra in samenwerking met projectbureau Belvedere en VROM. De RACM is beheerder van de site.

NOaA

De Nationale Onderzoeksagenda Archeologie omvat een actueel, landsdekkend overzicht van de stand van kennis van ons archeologisch bodemarchief (vanaf de Prehistorie tot en met 1950) en wat men daarover in de komende jaren te weten wil komen. De NOaA is richtinggevend voor Programma's van Eisen, onderzoek en uitwerking. Het is een hulpmiddel bij het maken van onderzoekskeuzes en het formuleren van onderzoeksvragen. Verder kan de NOaA als instrument bij waardering benut worden. In de NOaA zijn zeventien zogenoemde archeoregio's onderscheiden, die vervolgens per periode en thema beschreven worden door verschillende auteurs/onderzoekers.³⁴ De NOaA kan mede richtinggevend zijn voor de ontwikkeling van een gemeentelijke dan wel regionale of zelfs provinciale onderzoeksagenda.

3.3 Rijksbeleid: cultuurhistorie en ruimte

Behalve de verantwoordelijkheid voor de uitvoering van het rijksarcheologiebeleid en de handhaving van de Monumentenwet, is de RACM ook medeverantwoordelijk voor het gebouwde en landschappelijke erfgoed, oftewel de cultuurhistorie. De Uitgangspunten van het te voeren beleid zijn verwoord in de Nota Belvedere (1999) en de Nota Ruimte (2006) met daarin de Nationale Landschappen. Deze beleidsuitgangspunten hebben rechtstreekse invloed op het provinciale en gemeentelijke beleid.

Nota Belvedere

De Nota Belvedere is een beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting.³⁵ De Nota geeft aan hoe er met de cultuurhistorische kwaliteiten van het fysieke leefmilieu in de toekomstige ruimtelijke inrichting van Nederland kan worden omgegaan en welke maatregelen daartoe moeten worden getroffen. Uitgangspunt in de nota is dat cultuurhistorische waarden in belangrijke mate bepalend zijn voor de kwaliteit van de ruimtelijke omgeving. Om de kwaliteit en identiteit van deze omgeving te behouden, dienen cultuurhistorische waarden sterker in de ruimtelijke inrichting van ons land te worden betrokken. Bij ruimtelijke ontwikkelingen kunnen zij gebruikt worden als bron van inspiratie en omgekeerd, door bijvoorbeeld nieuwe ruimtelijke functies te laten bijdragen aan het behoud van het erfgoed (door ontwikkeling of culturele planologie).

³⁴ Voor meer informatie, zie www.noaa.nl.

³⁵ Ministeries van OCenW, LNV, VROM & VenW, 1999. Zie ook www.Belvedere.nu.

De twee belangrijkste doelen van de Nota Belvedere zijn:

- het erkennen en herkenbaar houden van cultuurhistorische identiteit in zowel het stedelijk als het landelijk gebied, als kwaliteit en uitgangspunt voor verder ontwikkelingen;
- het versterken en benutten van de cultuurhistorische identiteit en de daarvoor bepalende kwaliteiten van de cultuurhistorisch meest waardevolle gebieden van Nederland, de zogenaamde Belvedere-gebieden en -steden.

Als instrument en methode voor cultuurhistorische waardering heeft het Rijk de Belvederekaart ontwikkeld (cultuurhistorische waardenkaart van Nederland). De kaart onderscheidt gebieden met sectorale cultuurhistorische waarden en Belvedere-gebieden met gecombineerde cultuurhistorische waarden. Deze kaart vormt de basis voor gebiedsgericht beleid. De verantwoordelijkheid voor dit cultuurhistorisch beleid wordt gelegd bij het Rijk, de provincies, gemeenten, waterschappen en particuliere organisaties. Het Belvedere-beleid is inmiddels onderdeel geworden van het ruimtelijk beleid. In verschillende rijksnota's (bijvoorbeeld de Nota Ruimte) zijn de ideeën uit de Nota Belvedere terug te vinden.

Nota Ruimte

In de Nota Ruimte heeft het Rijk de uitgangspunten voor de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland vastgelegd.³⁶ In de Nota Ruimte gaat het om inrichtingsvraagstukken die spelen tussen nu en 2020, met een doorkijk naar 2030. In de nota worden de hoofdlijnen van beleid aangegeven, waarbij de ruimtelijke hoofdstructuur van Nederland een belangrijke rol zal spelen. De nota heeft vier algemene

doelen, waarvan de waarborging van waardevolle groengebieden (behouden en versterken natuurlijke, landschappelijke en culturele waarden) er een is.

In het geval van ruimtelijke ontwikkelingen in het landschap volgt het Rijk duidelijk de Belvedere-gedachte en stelt dat de kwaliteit van het landschap (algemene landschappelijke, natuurlijke, culturele en cultuurhistorische waarden) een volwaardige plaats verdient binnen de ruimtelijke afwegingen. Het Rijk stelt wel dat de primaire verantwoordelijkheid voor de basis-kwaliteit van het Nederlandse landschap bij de provincies ligt, met uitzondering van Nationale Landschappen en UNESCO-gebouwen en -gebieden waarvoor het Rijk een specifieke verantwoordelijkheid heeft.

Nationale Landschappen

De gemeente Berkelland maakt gedeeltelijk onderdeel uit van het Nationaal Landschap De Graafschap.³⁷ In de Nota Ruimte heeft het Rijk twintig Nationale Landschappen aangewezen. Dat zijn gebieden met internationaal zeldzame, unieke en nationaal kenmerkende landschappelijke kwaliteiten. Ze vertellen het verhaal van Nederland. De bijzondere natuurlijke, cultuurhistorische en recreatieve kwaliteiten van het landschap moeten behouden blijven en waar mogelijk versterkt worden. Sociaal-economische ontwikkeling blijft mogelijk, mits de kernkwaliteiten van het gebied worden versterkt (het zogenaamde 'ja, mits'-principe). Binnen Nationale Landschappen, stelt de Nota Ruimte, is 'behoud door ontwikkeling' daarom het uitgangspunt voor het ruimtelijke beleid. In de Nota Ruimte is voor elk Nationaal Landschap in het kort weergegeven welke bijzondere kwaliteiten het gebied heeft.

³⁶ Ministeries van VROM, LNV, VenW & EZ, 2006.

³⁷ Zie Provincie Gelderland, 2007, p. 17-18.

De aanwijzing van de Nationale Landschappen in de Nota Ruimte is een planologische kernbepaling; het betekent dat provincies verplicht zijn de gebieden als Nationaal Landschap te begrenzen. De provincies nemen een gedetailleerde begrenzing van de Nationale Landschappen op in hun streekplannen en werken daarin de kernkwaliteiten uit. Deze zijn leidend voor de ruimtelijke ontwikkeling. Het Rijk zal het streekplan hierop toetsen. Ook moeten de provincies in de vorm van een planologisch kader aangeven hoe zij het bouwen in het buitengebied voor wonen en werken zullen combineren met maatregelen voor groen (en water), zodat er per saldo ook een meerwaarde voor natuur, landschap en cultuurhistorie ontstaat. De kernkwaliteiten zijn leidend voor de ruimtelijke ontwikkeling. Gemeenten verwerken het provinciale beleid voor de Nationale Landschappen in hun bestemmingsplan. Het bestemmingsplan is het ruimtelijk plan waaraan burgers direct gebonden zijn. Door deze getrapte beleidsvorming kan het beleid per gemeente, Nationaal Landschap en provincie sterk verschillen.³⁸ De twintig Nationale Landschappen hebben een totale oppervlakte van zo'n 800.000 ha.³⁹

38 Inmiddels heeft de provincie Gelderland de grenzen van de Nationale Landschappen in Gelderland meer exact vastgesteld (Streekplanuitwerking Nationale Landschappen, vastgesteld door GS Gelderland op 3 juli 2007).

39 Het gaat om het Groene Hart, Middag- Humsterland, Noordelijke Wouden, Hoekse Waard, Zuid-West Friesland, Drentsche Aa, IJsseldelta, Noord-Oost Twente, Graafschap, Achterhoek, Gelderse Poort, Veluwe, Rivierengebied, Laag-Holland, Zuid-West Zeeland, Groene Woud, Heuvelland, Arkenheer-Eemland, de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam. Een deel van die gebieden was eerder al aangewezen als 'Waardevol Cultuurlandschap', waar met name via stimuleringsmaatregelen aan de kwaliteit van het landschap gewerkt werd. Negentien van de twintig Nationale Landschappen vallen geheel of gedeeltelijk samen met de eerdere Belvedere-gebieden; alleen de Hoeksche Waard is geen Belvedere-gebied. De Belvedere-gebieden die zijn opgenomen in de Nationale Landschappen hebben hiermee een formele status gekregen.

De provincies zijn verantwoordelijk voor de regie en de uitvoering van het beleid voor de Nationale Landschappen, net als bij andere vormen van gebiedsgericht beleid. Om de uitvoering te structureren zetten de provincies samen met partijen in de streek (zoals gemeenten, waterschappen, terreinbeheerders en maatschappelijke partijen) voor ieder Nationaal Landschap een integraal uitvoeringsprogramma op voor de periode 2007-2013. In de uitvoeringsprogramma's is specifiek aandacht voor grondgebonden landbouw, natuur, cultuurhistorie, toerisme en recreatie en de veenweideproblematiek (voor zover dit van toepassing is). De uitvoeringsprogramma's zijn de basis voor de financiële afspraken tussen provincie en Rijk. De begrenzing voor de Nationaal Landschappen in Gelderland is inmiddels vastgesteld, evenals de uitvoeringsprogramma's (zie verder § 3.4).

Sinds 1 januari 2007 is de Wet inrichting landelijk gebied (WILG) van kracht. Deze wet verschaft de provincie de bevoegdheden en de middelen om de inrichting van het landelijk gebied vorm te geven. De provincie heeft op grond hiervan de bestuursovereenkomst Investeringsbudget landelijk gebied 2007-2013 met het Rijk afgesloten, waarin de rijksdoelen en -middelen worden omschreven. De uitvoeringsprogramma's van de Nationale Landschappen maken onderdeel uit van deze overeenkomst. Nadat het rijk de uitvoeringsprogramma's heeft goedgekeurd, komen de rijksmiddelen definitief beschikbaar voor de Nationale Landschappen.

Ecologische Hoofdstructuur en cultuurhistorie

Het Rijk heeft in het Structuurschema Groene Ruimte van 1995 de algemene grenzen van de ecologische hoofdstructuur (EHS) neergelegd. Dit is verder uitgewerkt en bekrachtigd

in de Nota Ruimte van 2004. De ontwikkeling en het beheer van de EHS is een belangrijke pijler onder het Nederlandse natuurbeleid.

De EHS is het samenhangende netwerk van natuurgebieden. Het omvat de belangrijke natuurterreinen in Nederland en de (robuuste) verbindingen tussen die gebieden, samen zo'n 750.000 ha. Een groot deel van de EHS wordt gevormd door bestaande bos- en natuurgebieden. In 2018 moet de EHS gereed zijn.

Het belang van cultuurhistorie bij (de ontwikkeling van) natuur wordt onderstreept. De Nota Ruimte is wat dat betreft helder: 'Indien in de natuurgebieden sprake is van in rijkskaders, provinciale of gemeentelijk kaders vastgestelde bijzonder cultuurhistorische en landschappelijke kwaliteiten, moet de ontwikkeling van natuurlijke waarden daar op worden afgestemd. Waar sprake is van overlap tussen Vogel- en Habitatrichtlijn, Natuurbeschermingswet- en EHS-gebieden enerzijds en Nationale Landschappen anderzijds, geven provincies in hun streekplan aan hoe zij instandhouding en ontwikkeling van ecologische en culturele waarden in deze gebieden combineren.'⁴⁰

3.4 Provinciaal beleid Gelderland

Streekplan provincie Gelderland: regionale oriëntatie

Het Streekplan Gelderland 2005 is ontwikkeld volgens twee relatief nieuwe filosofieën in de ruimtelijke ordening:⁴⁰

- ontwikkelingsplanologie: niet tegenhouden op basis van regels, maar ontwikkelen en stimuleren op basis van gestelde doelen;
- regionale differentiatie en zeggenschap met als motto: 'decentraal wat kan, centraal wat

moet', voor het Streekplan vertaald in 'lokaal wat kan, provinciaal wat moet'.

Dit betekent onder meer dat gemeenten meer zeggenschap krijgen bij het ontwikkelen van projecten in een verwevingsgebied en in de stedelijke gebieden. Het groen-blauwe raamwerk is echter een 'structuur van provinciaal belang' en daarom uitgesloten van de vrijstellingen voor het ontwikkelen van projecten.

De hoofddoelstelling van het Gelders ruimtelijk beleid voor de periode 2005-2015 is om de ruimtebehoefte zorgvuldig in regionaal verband te accommoderen en te bevorderen dat publieke (rijk, provincie, gemeenten, waterschappen) en private partijen de benodigde ruimte vinden, op een wijze die meervoudig ruimtegebruik stimuleert, duurzaam is en de regionale verscheidenheid versterkt, gebruikmakend van de aanwezige identiteiten en ruimtelijke kenmerken.⁴¹

Vanuit het cultuurhistorische beleid gezien is het regionale schaalniveau niet alleen interessant, maar ook noodzakelijk. Per streekplanregio zijn dan ook ruimtelijke identiteitsdragers weergegeven, die deels zijn ontleend aan de Cultuurhistorische Beleidskaart. Cultuurhistorie geldt als een voorwaarde voor de ruimtelijke kwaliteit en de Cultuurhistorische Beleidskaart is een belangrijk instrument om actief bij te dragen aan behoud, herstel en ontwikkeling van cultuur-

⁴¹ De subtitel van het Streekplan, 'Kansen voor de Regio's', onderstreept dat ruimtelijke ontwikkelingen en kwaliteiten vooral op regionale schaal worden gezien. Regionaal- en ontwikkelingsgericht zijn sleutelbegrippen op vele beleidsterreinen. Het streekplan van de provincie Gelderland is erop gericht de verschillende functies in regionaal verband een zodanige plek te geven dat de ruimtelijke kwaliteiten worden versterkt en er zuinig en zorgvuldig met de ruimte wordt omgegaan. Om de afstemming met regionale ontwikkelingen te optimaliseren, is het streekplan mede gebaseerd op regionale structuurvisies en is het streekplan kaderscheppend voor diverse uitwerkingen.

⁴⁰ Bron: Provincie Gelderland, 2004b.

historische identiteitsdragers. In het streekplan van Gelderland is het beleid voor cultuurhistorie verder uiteengezet in beleid voor archeologie, historisch landschap en historische (steden) bouwkunde. Het archeologiebeleid houdt in dat het door Nederland geratificeerde Verdrag van Malta bepaalt dat 'in beginsel de archeologische waarden in de bodem worden bewaard en dat bij ruimtelijke planvorming, waarmee het archeologisch bodemarchief is gemoeid, de initiatiefnemer in een vroeg stadium een archeologisch (voor)onderzoek moet laten uitvoeren'.⁴² Voor het opsporen van te beschermen archeologische kwaliteiten en voor afwegingen op provinciaal niveau hanteert de provincie de archeologische monumentenkaart Gelderland en de IKAW. Beide kaarten zijn verwerkt in de cultuurhistorische waardenkaart Gelderland.⁴³

De provincie Gelderland is conform de huidige WRO toezichthouder op ruimtelijke planprocedures. Het Streekplan en andere onderdelen van het gebiedsgerichte beleid vormen het kader waartegen gemeentelijke bestemmingsplannen en -wijzigingen alsmede andere voorname worden getoetst. Bij toetsing van het bestemmingsplan (artikel 10, 19 van de WRO) worden de cultuurhistorische en archeologische belangen door de provincie beoordeeld en gekeurd. Ten gevolge van de nieuwe Wro zal de provinciale toetsingsrol echter wel veranderen.

De provincie Gelderland is bevoegd gezag bij provinciale vergunningverlening en moet dus als gevolg van de wetwijziging (Monumentenwet 1988) en de aanverwante wetwijzigingen (Ontgrondingenwet, Wet milieubeheer) het archeologische belang toetsen en meewegen bij deze vergunningverlening. Provincie Gelderland

toetst al sinds 1997 bij de vergunningverlening voor ontgrondingaanvragen de archeologische belangen en stelt aanvullende eisen aan het onderzoek of de bescherming van het archeologische erfgoed. De provincie Gelderland bereidt momenteel een provinciaal archeologisch afwegingskader om deze nieuwe provinciale rol conform de Monumentenwet te kunnen vervullen.

Uitwerking Streekplan Gelderland: Nationale Landschappen

De exacte begrenzing van de Nationale landschappen in Gelderland is in 2007 vastgesteld.⁴⁴ De begrenzing past volledig binnen hetgeen in het Streekplan Gelderland 2005 over Nationale Landschappen staat. In de Nationale Landschappen is het ruimtelijk beleid uit het streekplan 2005 van toepassing.

Belvoir2: cultuurhistorisch beleid 2005-2008

Het hoofduitgangspunt voor cultuurhistorie bij de provincie Gelderland is 'behoud door ontwikkeling' en is verwoord in de beleidsnota Belvoir2. De missie van Belvoir2 blijft de komende periode in de kern onveranderd: 'streven naar een ontwikkelingsgericht cultuurhistorische beleid waarbij cultuurhistorische waarden als kernkwaliteiten een belangrijke impuls geven aan de kwaliteit van de leefomgeving'.⁴⁵ Essentieel hierbij is dat de cultuurhistorische kwaliteiten duurzaam in stand worden gehouden. In deze beleidsperiode is een aantal accenten anders gezet vanuit het algemene provinciale uitgangspunt: generiek waar dat moet en gebiedsgericht waar dat kan.

De vijf doelstellingen uit de eerste Belvoirperiode vallen onder het generieke beleid en

⁴² Provincie Gelderland, 2004b, p. 54-55.

⁴³ Provincie Gelderland, 2004a.

⁴⁴ Provincie Gelderland, 2007.

⁴⁵ Provincie Gelderland, 2005a, 23-24.

zijn nog steeds actueel.⁴⁶ Naast deze vijf doelstellingen wil de provincie Gelderland met het gebiedsgericht cultuurhistorisch beleid een nieuwe impuls geven aan de uitvoering van haar cultuurhistorisch beleid. De uitvoering van het gebiedsgerichte beleid vindt plaats door regionale vormen van samenwerking.

Op basis van de CHW-Gelderland en de verspreiding van de cultuurhistorische waarden zijn gebieden benoemd met een eigen identiteit en unieke cultuurhistorische identiteitsdragers (gebieds-DNA). Zo is de cultuurhistorische beleidskaart (CHB) van Gelderland ontstaan. Hierop komen tien verschillende regio's voor met de verschillende identiteitsdragers.⁴⁷ Het gebiedsgerichte beleid is bedoeld om de identiteit van een gebied te ontwikkelen, te versterken of te herstellen. Per regio wordt de koers op middellange termijn (tot 2015) omschreven. Onder de programmathema's worden projecten genoemd die de provincie met voorrang uitgevoerd wil zien.

De gemeente Berkelland valt op basis van de CHB in de regio Achterhoek. Voor deze regio wordt in Belvoir2 gestreefd naar het 'herkenbaar houden en maken van het afwisselende boerenland met boerderijen en gehuchten en bijbehorende essen, kampen, beken en kleine landschapselementen als agrarisch landschap'. Op basis van de CHB zijn voor de Achterhoek de volgende identiteitsdragers benoemd:⁴⁸

- afwisselend boerenland;
- natte midden;
- macht en praal;
- ijzersterk.

Vanuit deze identiteitsdragers is gekozen voor het stimuleren van projecten onder drie programmathema's. Voor de gemeente Berkelland zijn de twee thema's 'Achterhoeks Boerenland' en 'Hessenwegen' het meest van toepassing.

Belvoir2: Archeologie

In de Uitvoeringsnota Archeologie 'Vanuit een inzichtelijk Verleden' zijn de beleidsvoornemens voor het provinciaal archeologiebeleid van de provincie Gelderland verwoord. Deze beleidsvoornemens zijn uitgewerkt voor de vijf Belvoir-doelstellingen en vertaald in concrete actiepunten. Deze zijn nog steeds van kracht en zijn gecontinueerd in de Belvoir2-beleidsperiode. Het veroorzakersprincipe, daar waar de provincie Gelderland zelf als verstoorder geoormerkt kan worden, zal worden doorvertaald in de uitvoering van het provinciale beleid.⁴⁹

De rol van de provincie Gelderland als bevoegd gezag bij provinciale vergunningverlening moet vooral vervuld worden door planbegeleiding vooraf en minder door plantoetsing achteraf. Om een betere afweging op provinciaal niveau te kunnen maken en de rol van bevoegd gezag bij provinciale vergunningverlening goed te kunnen vervullen stelt de provincie Gelderland een afwegingskader op met richtlijnen en normering voor beheer, behoud en (noodzaak, omvang en soort) onderzoek van het archeologische erfgoed.⁵⁰

46 In de eerste Belvoir-periode (2001-2004) heeft de provincie vijf doelstellingen geformuleerd: 1. Maak cultuurhistorische waarden inzichtelijk; 2. Integreer cultuurhistorie volwaardig in planvorming; 3. Versterk de cultuurhistorische bijdrage aan de Gelderse economie; 4. Houd cultuurhistorische waarden duurzaam in stand; 5. Vergroot het cultuurhistorisch besef en draagvlak.

47 Provincie Gelderland, 2005b. Het gaat om de volgende regio's: 1. Veluwemasief; 2. Veluwezoom; 3. IJsselvallei; 4. Gelderse Vallei; 5. Randmerengebied; 6. Rivierengebied; 7. Wal van Nijmegen; 8. Achterhoek rond het natte midden; 9. Winterswijk's Plateau; 10. Oude riviervlakte aan de Liemers.

48 Provincie Gelderland, 2005b, p. 92-94.

49 Bron: Provincie Gelderland, 2005a, p. 25-26.

50 Het provinciaal archeologisch afwegingskader is medio 2008 gereed en zal in de nieuwe beleidsperiode Belvoir 3 (2009-2012) worden opgenomen.

De provincie Gelderland wil de sinds jaren bestaande en door het Rijk erkende gemeentelijke depotinfrastructuur in Gelderland (op gemeentelijk en provinciaal niveau) continueren. Dat betekent dat het provinciaal depot voor bodemvondsten te Nijmegen wordt gecontinueerd,⁵¹ evenals de depots van Arnhem, Apeldoorn, Nijmegen en Zutphen.

Wat betreft de wettelijke mogelijkheid om archeologische attentiegebieden aan te kunnen wijzen⁵² stelt de provincie deze in te zetten daar waar het noodzakelijk is. Noodzakelijk is in de situatie dat er in plannen geen rekening is gehouden met de archeologische waarden en verwachtingen, terwijl er wel sprake is van destructieve ruimtelijke ingrepen. De provincie vraagt gemeenten hun bestemmingsplannen in deze Streekplanperiode aan de passen aan de archeologische kwaliteiten. De provincie Gelderland ondersteunt in het kader van de provinciale cultuurhistorische nota Belvoir2 de ontwikkeling van (regionale of gemeentelijke) archeologische beleidskaarten met hieraan gekoppeld het formuleren van een gemeentelijk archeologiebeleid. Diverse Gelderse gemeenten hebben hier inmiddels gebruik van gemaakt.

Belvoir 3: concept provinciaal archeologisch beleidskader

Momenteel is voor de nieuwe beleidsperiode de beleidsnota Belvoir3 in voorbereiding.⁵³ Grote beleidswijzigingen in Belvoir3 zullen beperkt zijn, de gebiedsgerichte benadering (Belvoir-gebieden) blijft bestaan. De nadruk komt in Belvoir3 te liggen op het verbeteren van de uitvoering. Enkele gebiedsgerichte thema's

zoals religieus erfgoed, en de kwaliteit van instandhouding krijgen extra nadruk.⁵⁴

Het concept⁵⁵ provinciaal archeologisch beleidskader beschrijft het provinciale beleid voor waardevolle archeologische gebieden die bepalend zijn voor de cultuurhistorische identiteit van de provincie. Hierin staan richtlijnen en normen voor het behoud, het beheer en het onderzoek van het Gelders archeologisch erfgoed. Het beleidskader krijgt, na vaststelling door Provinciale Staten (verwacht najaar 2008), waar dat nodig is, een juridische, (zelf) bindende werking, bij de verlening van provinciale en gemeentelijke vergunningen en bij het maken van ruimtelijke plannen.⁵⁶ Voor dit beleidskader is Gelderland ingedeeld in drie soorten archeologische gebieden:

- A-gebieden: de Gelderse Parels;
- B-gebieden: de ruwe diamanten;
- C-gebieden: de rest van Gelderland.

De waardevolle gebieden zijn verdeeld in twee categorieën: de parels (A) en de ruwe diamanten (B). Bij de keuze van deze A, B en C-gebieden zijn de cultuurhistorische identiteiten van elk Belvoir-gebied zoals beschreven in de Nota Belvoir-2, leidend geweest. Binnen de Belvoir-gebieden is gezocht naar kleinere gebieden (A of B) waarvan de archeologische kwaliteiten en kenmerken de Belvoir-identiteiten versterken en ondersteunen.⁵⁷

51 Het provinciaal depot voor bodemvondsten is ondergebracht bij Museum Het Valkhof te Nijmegen en is genaamd het Gelders Archeologisch Centrum G.M. Kam.

52 Artikel 44 van de Monumentenwet.

53 Provincie Gelderland, 7 juli 2008 Concept Provinciaal archeologisch beleidskader.

54 Mondelinge mededeling P. Thissen, afdeling Cultuurhistorie provincie Gelderland.

55 NB: de provincie Gelderland zal in de maanden juli en augustus de gemeente via de regionale bijeenkomsten informeren. De gemeenten worden gevraagd in deze periode een schriftelijke reactie te geven op het stuk, waarna het provinciale beleidskader in het najaar van 2008 vastgesteld kan gaan worden.

56 Provincie Gelderland, 7 juli 2008 Concept Provinciaal archeologisch beleidskader, p. 2

57 Provincie Gelderland, 2008 concept, p. 7.

Als onderbouwing van de keuze van de gebieden van provinciaal belang zijn de resultaten van tien jaar archeologisch onderzoek (periode 1996-2006) in Gelderland geanalyseerd⁵⁸ en getoetst bij interne en externe experts. Dit heeft geleid tot omschrijving van gebieden met bijzondere archeologische kenmerken. Daarbij is niet alleen naar archeologie gekeken, maar ook naar landschappelijke gaafheid: de zogenaamde ensemblewaarde. Vervolgens is bezien in hoeverre de aangetroffen maar ook de te verwachten archeologische waarden voldoen aan een of meer van de volgende zeven archeologische en maatschappelijke criteria:

1. gemeenteoverstijgende waarde(n) of betekenis;
2. gaafheid (aangetroffen of verwacht);
3. zeldzaamheid/uniciteit;
4. verwachtingswaarde (onderzoekspotentie kwalitatief en kwantitatief);
5. zichtbaarheid;
6. ensemblewaarde (cultuurhistoriebreed);
7. PR-waarde/communiceerbaarheid.

De gebieden die bij expert judgement hoog scoren op deze criteria krijgen de provinciale A-status. Voor deze gebieden geldt dat zij in ieder geval hoog scoren op criterium 1 en ook nog hoog scoren op tenminste vijf andere criteria. Die gebieden zijn bepalend voor de provinciale cultuurhistorische identiteit en representatief daarvoor. De groep met een B-status (ruwe diamanten) zijn ondersteunend voor de provinciale identiteit. Zij scoren bovengemiddeld op de criteria. Voor deze gebieden geldt dat zij bij expert judgement in ieder geval hoog scoren op criterium 1 en daarnaast

bovengemiddeld scoren op drie andere criteria. De begrenzing van de A- en B-gebieden is volgens de provincie meestal niet hard aan te geven. De gebieden zijn door de provincie begrensd op basis van archeologisch bekende waarden of verwachtingswaarden, in combinatie met geomorfologie. Door nieuw onderzoek en inzichten wil de provincie de begrenzingen, status en de regimes evalueren en als dat nodig is bijstellen.⁵⁹

In de gemeente Berkelland komen volgens deze provinciale gebiedsindeling drie B-gebieden voor namelijk B-5, B-6 en B-7. Het overige grondgebied valt onder C-gebied, waarvoor niet een specifiek provinciaal regime geldt. B5 betreft de Groenlose Slinge (Borculo-Groenlo-Winterswijk-Vreede). Microregio B5 is een waterloop die door een oud landschap slingert. Het deel van de Groenlose Slinge tussen Borculo en Groenlo is gegraven, maar in en langs andere delen van het oorspronkelijke beekdal worden allerlei vondsten verwacht. Beekdalen kunnen bijzondere vondsten herbergen. B6 betreft het dal van de Berkel, met nog grotendeels intacte prachtige landschappen aan weerszijden ervan. De Berkel lijkt tegenwoordig een onbetekenend stroompje, maar was bij haar ontstaan van grote betekenis. Tijdens de ijstijden vervoerde deze plaatselijk wel 10 km brede rivierbundel smeltwater van de gletsjers in Duitsland af naar de Rijn, die toen in de bedding van de huidige IJssel lag. Vanwege dit vlechtende karakter van de Berkel ontstond er een over korte afstanden zeer afwisselend landschap, met een groot aantal 'bewonings-eilandjes' tussen de beekdalen. Deze droge

58 Provincie Gelderland, 2008, concept, p. 7. De analyse waar op gedoeld wordt is: Willemse, N.W. dr. & drs. H.F.A. Haarhuis, 2008. Provinciale archeologiebalans Gelderland 1996-2006, RAAP-rapport (1707).

59 Provincie Gelderland, 2008, concept, p. 7-8.

delen van het landschap zijn in alle perioden aantrekkelijk voor bewoning geweest. B7 betreft het zogenoemde Winterswijks plateau (Stijlrand Winterswijks plateau). De meeste bewoningsresten op het Winterswijks plateau bevinden zich binnen microregio B7 vanwege de aanwezigheid van vruchtbare gronden en de strategische positie. De verwachting is dat hier nog zeer veel onontdekte archeologische resten aanwezig zijn. Deze vooronderstelling zal nader onderzocht moeten worden.⁶⁰

De gebieden met een B-status zijn ondersteunend voor de provinciale identiteit. De provincie laat de verantwoordelijkheid voor bescherming, behoud door ontwikkeling en verantwoord onderzoek in principe aan de gemeenten. Gelderland neemt een stimulerende, faciliterende en adviserende rol door:

1. Behoud door ontwikkeling te stimuleren zó dat archeologie kan bijdragen aan verhoging van de ruimtelijke kwaliteit in Gelderland.
2. Verantwoord archeologisch onderzoek te stimuleren. Hiervoor wil Gelderland samen met anderen de volgende activiteiten ontplooiën:
 - een beperkte onderzoeksagenda opstellen per deelgebied;
 - de onderzoeksvragen opnemen in een Minimum-Programma van Eisen voor archeologisch onderzoek;
 - de gebiedspartners consulteren om tot een scherpere begrenzing van de B-gebieden te komen;
 - stimuleren dat archeologische kwaliteiten een plaats krijgen in gemeentelijke beeldkwaliteitsplannen en structuurvisies en in de gebiedsplannen van de waterschappen.

De provincie zal voor de A- en B-gebieden in het kader van planbegeleiding haar archeologische adviezen inbrengen. Zij zal de gemeenten periodiek consulteren over de praktijk van het archeologisch onderzoek en de planvorming. Wanneer ze daar aanleiding toe ziet zal ze, gevraagd of ongevraagd, adviseren en, als dat nodig is, van haar wettelijke bevoegdheden gebruik maken. De provincie zal voor de A- en B-gebieden monitoren hoe gemeenten omgaan met archeologische waarden die de Belvoir-gebiedsidentiteiten niet of niet direct ondersteunen of versterken. Dit doet zij door bij ontwerp-bestemmingsplannen als dat nodig is gemeenten gevraagd of ongevraagd te adviseren en in het uiterste geval zienswijzen in te dienen.

Voor de C-gebieden van Gelderland (i.e. het overige gemeentelijke grondgebied van Berkelland) gelden geen specifieke provinciale archeologische belangen. De verantwoordelijkheid voor de archeologie bij vergunningen en bestemmingsplannen ligt daar volledig bij de gemeenten.⁶¹

3.5 Gemeentelijk beleid Berkelland

De gemeente Berkelland houdt (uiteraard) rekening met de beleidsplannen van Rijk en Provincie. Op beleidsmatig gebied beschikt de gemeente over de Ruimtelijke Visie Buitengebied (2006), het Landschapsonwikkelingsplan (2006/2008) en de startnotitie Cultuurhistorisch Beleid (2006). De gemeente Berkelland is verder voornemens om een cultuurhistorische beleidsnota met cultuurhistorische beschrijving (cultuurhistorische beleidskaart) op te gaan stellen vanaf uiterlijk 2010.

⁶⁰ Provincie Gelderland, 2008, concept, p. 24-25.

⁶¹ Provincie Gelderland, 2008, concept, p. 11

Ruimtelijke Visie Buitengebied (RVB 2006)

De Ruimtelijke Visie Buitengebied heeft tot doel 'om in het buitengebied van de gemeente Berkelland de kwaliteit van het landelijke gebied te verbeteren, daarbij rekening houdend met de veranderende functie. Verbetering van de kwaliteit leidt tot duurzame landbouw, sterkere natuur, verbetering van recreatieve mogelijkheden, verlaging van milieubelasting, verbetering van de infrastructuur, het woon- en werkklimaat en de economische structuur. De gemeente Berkelland heeft een groot buitengebied waarin de problemen van de herstructurering van de agrarische sector doorwerken. Daarnaast bestaat er zorg over het behoud van de kwaliteiten van het landschap. Naast de agrarische functie leggen ook andere functies beslag op de beschikbare ruimte in het buitengebied. Berkelland streeft naar een duurzame ontwikkeling van een enkelvoudige productieruimte tot een meervoudige gebruikruimte'.⁶²

Op basis van de ruimtelijke ontwikkelingsvisie zijn er vier opgaven geformuleerd:

1. de belangrijke landschappelijke overgangen langs de Berkel als parels op te poetsen;
2. de identiteit te versterken van de elf moderne dorpsmarken en een boermarken, ieder met eigen karakteristiek uiterlijk;
3. daarbij in te spelen op de hedendaagse functiezonering en stuwende krachten, die voor iedere marken anders zijn;
4. te bouwen aan een netwerk van natuurlijke grenzen tussen de marken en daaraan de doorgaande recreatieve paden te koppelen.

De RVB is op 11 december 2007 door de gemeenteraad vastgesteld. De RVB dient als basis voor het Bestemmingsplan Buitengebied (2008, in voorbereiding) en is concreter

(uitvoering projecten) uitgewerkt in het Landschapsontwikkelingsplan (2006/2008).

Hoewel in de RVB niet uitvoerig of expliciet ingegaan wordt op archeologische en cultuurhistorische waarden in het gebied, wordt archeologie (en cultuurhistorie) als impliciet onderdeel gezien van het landschap, de streek en de identiteit van het gebied. De gemeente wil een goede omgevingskwaliteit op het gebied van water, milieu, natuur, landschap en cultuurhistorie bereiken.⁶³ Bij de uitwerking van de verschillende landschapsensembles, functiekaarten en doelen zijn echter voldoende concrete aanknopingspunten met het voorgestelde gemeentelijke archeologiebeleid. Verder zijn voor Berkelland als doelen geformuleerd om de natuur- en landschapswaarden die karakteristiek zijn voor het deelgebied (en eigen aan de bodem en waterhuishouding van de plek) te versterken. Daarnaast is het wenselijk de cultuurhistorische elementen in het (cultuur) landschap te versterken (zoals landwerken, restanten van de Circumvallatielinie rond Groenlo, waterwerken in de Berkel, archeologische waarden, ontginningssporen). Deze moeten hierbij ook zichtbaar en beleefbaar zijn of worden gemaakt (toeristisch-recreatieve routeontwikkeling). Rust en ruimte, landschap en cultuurhistorie zijn de belangrijkste kenmerken van het recreatieve aanbod en dit moet ook zo blijven.⁶⁴

Vigerende bestemmingsplannen gemeente Berkelland

Door de Monumentenwet is er een sterke decentralisatie naar het gemeentelijk niveau doorgevoerd. Uit hoofdstuk 2 moge duidelijk zijn geworden dat de gemeente extra (wettelijke)

⁶² Gemeente Berkelland, 2006a, p. 3.

⁶³ Gemeente Berkelland, 2006a, p. 3.

⁶⁴ Gemeente Berkelland, 2006a, p. 35.

taken heeft uit te voeren. De gemeente Berkelland is verantwoordelijk voor de vroegtijdige beoordeling van (mogelijke) gevolgen van geplande ruimtelijke ontwikkelingen op het archeologische bodemarchief en vaststelling van verplichtingen in het kader van de archeologische monumentenzorg. De gemeente moet rekening houden met mogelijke en bekende archeologische waarden in (nieuwe) bestemmingsplannen. Aan het gebruik van terreinen en gronden waarin dergelijke archeologische waarden voorkomen moeten door de gemeente in het bestemmingsplan voorwaarden en voorschriften verbonden worden. De gemeente is verantwoordelijk voor het toetsen en meewegen van het archeologische belang bij gemeentelijke vergunningverlening ten aanzien van sloop-, bouw- en aanlegvergunningen. De verankering van het archeologisch belang in het bestemmingsplan geeft de gemeente Berkelland de (juridische) mogelijkheid om bij het afgeven van bouw-, aanleg- en sloopvergunningen archeologische eisen te stellen. Daarnaast kan de gemeente in het kader van de m.e.r. ook het bevoegde gezag of initiatiefnemer zijn.⁶⁵

Uit de beleidsanalyse blijkt dat Berkelland de archeologie in de vigerende bestemmingsplannen, begrijpelijkerwijze, onvoldoende (niet conform de huidige vereisten uit de Monumentenwet) heeft verankerd.⁶⁶ De bestemmingsplannen zijn volgens de huidige eisen uit de Monumentenwet 1988 verouderd en aan herziening toe. De gemeente is voornemens de bestemmingsplannen conform de vereisten van de Monumentenwet aan te passen. In de beleidsvoornemens (zie § 4.3) wordt uitgewerkt op welke manier de bestaande bestemmings-

plannen het beste op het archeologisch belang aangepast kunnen worden.

Landschapsontwikkelingsplan

Het Landschapsontwikkelingsplan (LOP) vormt het toetsingskader voor het landschapsbeleid.⁶⁷ Het dient richtlijnen te bieden om projecten aan bestaande waarden te toetsen, maar geeft projecten die het landschap ten goede komen ook een kans.

Voortkomend uit de voorgeschiedenis van het landschap van Berkelland, maar zeker ook door het hedendaagse gebruik ervan, wordt de identiteit van het landschap voor een belangrijk deel bepaald door de verschillen en de samenhangen tussen elf verschillende eigentijdse 'landschapensembles'.⁶⁸ Deze elf landschapensembles zijn ingedeeld in drie zones:

- *het plateau*
 1. Eibergen en de dynamische zone van de N18 naar het zuiden tegen de glooiende plateaurand;
 2. Rekken, entree van de Berkel tussen ruggen en veldontginningen;
 3. De noordelijke uitwaaiing van het Oost-Nederlands Plateau met het buurtschap Mallem;
- *het natte middengebied*
 4. Het grote eiland, de Needse Berg omringd door nederzettingen, randkampen en nieuwe woestenijen;
 5. Het middelgrote 'eiland' Gelselaar;
 6. Het middelgrote 'eiland' Geesteren;
 7. Borculo, stad op 'eilandjes in het nat';
 8. Het groene hart van Berkelland rond Haarlo;
 9. Het eilandenrijk van Beltrum;

⁶⁵ Erfgoed Nederland, RACM & VOiA, 2007, p.19.

⁶⁶ Beleidsanalyse door RAAP archeologisch adviesbureau uitgevoerd in het kader van deze nota.

⁶⁷ Gemeente Berkelland, 2006b.

⁶⁸ Gemeente Berkelland, 2006b, p. 6.

10. De uitgestrekte broekgebieden tussen Beltrum en Ruurlo;
- *het plat*
11. Het moderne dorp Ruurlo tussen landgoederen en kampen.

De landschapsensembles die in dit LOP als uitgangspunt zijn genomen, zijn de deelgebieden die mensen in deze tijd als hún landschap ervaren. De herkenbaarheid van delen van het historische cultuurlandschap is veranderd. De laatste decennia is in Berkelland het landschap op plekken zo veranderd dat het niet meer op de oude cultuurlandschappen is terug te voeren.

Het LOP, een ontwikkelingsgericht plan, gaat niet alleen in op te verwachten ontwikkelingen in het gebied maar geeft met name aan waardoor deze ontwikkelingen worden aangestuurd, de zogenoemde 'stuwende krachten'.⁶⁹ Deze stuwende krachten en initiatieven worden per landschapsensemble gedetailleerd toegelicht. Op hoofdlijnen gaat het om de ontwikkeling van ecologische verbindingzones, de waterberging, de reconstructie van intensieve landbouw, de zone waar verweving mag plaatsvinden, zoekgebieden voor windenergie en de ontwikkeling van bedrijventerreinen.

Als onderdeel van het landschapsontwikkelingsplan voor Berkelland en als uitwerking van de Ruimtelijke Visie Buitengebied Berkelland zijn recent (eindversie voor de Raad, januari 2008) elf zogenoemde 'Marke-werkboeken' opgesteld.⁷⁰ Aan de hand van deze werkboeken houden de gebiedscommissie en de gemeente in het Integraal Meerjaren Uitvoe-

ringsprogramma RVB een aparte projectenlijst bij voor de gehele gemeente Berkelland. Het uitvoeringsprogramma behorend bij het LOP wordt momenteel opgesteld.⁷¹ Het uitvoeringsprogramma bevat een breed scala aan projecten in het buitengebied van de gemeente. Het uitvoeringsprogramma is thematisch gerangschikt rondom thema's als water, natuur, recreatie, cultuurhistorie, archeologische waarden en communicatie en biedt aanknopingspunten voor de ontwikkeling en uitvoering van de gemeentelijke AMZ-agenda (zie hoofdstuk 4).

Startnotitie Cultuurhistorisch beleid (2006)

In de Startnotitie cultuurhistorisch beleid wordt inzicht gegeven in het belang van cultuurhistorie en cultuurhistorische waarden voor een vitaal platteland in de gemeente Berkelland en via welke wegen de gemeente Berkelland en haar inwoners kunnen bijdragen aan duurzame instandhouding en ontwikkeling van cultuurhistorische waarden.⁷² De kern van het voorgestelde gemeentelijke beleid in deze startnotitie is gebaseerd op de provinciale beleidsdoelstellingen (generiek en gebiedsgericht) zoals geformuleerd in Belvoir2 van de provincie Gelderland vormen.⁷³ Voor de regio Achterhoek worden in deze startnotitie drie speerpunten in gebiedsgericht cultuurbeleid benoemd:

1. cultuureducatie;
2. cultuurtoerisme;
3. cultureel erfgoed.

Het voorgestelde gemeentelijk beleid is als volgt verwoord: 'de gemeente Berkelland is rijk aan cultureel erfgoed, dat verwijst naar

⁶⁹ Gemeente Berkelland, 2006b, p. 7.

⁷⁰ Gemeente Berkelland, 2008. De gebieden zijn: 1. Veld- en broekontginningen; 2. Beltrum; 3. Borculo; 4. Eibergen; 5. Geesteren; 6. Haarlo; 7. Mallem; 8. Neede; 9. Rekken; 10. Rietmolen; 11. Ruurlo.

⁷¹ Dit programma wordt naar verwachting medio 2008 vastgesteld.

⁷² Gemeente Berkelland, 2006c.

⁷³ De gemeente Berkelland is voornemens voor de gehele gemeente een cultuurhistorische beschrijving op te stellen, die moet resulteren in een cultuurhistorische waardenkaart en een cultuurhistorische beleidskaart met beleidsnota.

onze voorouders en daarmee naar onze eigen oorsprong. Dat rechtvaardigt dat de gemeente een conserverend beleid voor (cultuur)monumenten, cultureel erfgoed en cultuurhistorische zaken in het landschap voert. Die specifiek Achterhoekse culturele waarden waar onze gemeente rijk aan is, worden ingezet als basis van economische activiteiten zoals het cultuurtoerisme. De gemeente streeft naar een ontwikkelingsgericht cultuurhistorisch beleid waarbij cultuurhistorische waarden als kernkwaliteiten een belangrijke impuls geven aan de kwaliteit van de leefomgeving.⁷⁴ Dit streven leidt tot de volgende drie uitgangspunten die de kern vormen van cultuurhistorische beleidsopgaven:⁷⁵

1. realiseer dat cultuurhistorie zowel als volwaardige wegingsfactor in de ruimtelijke inrichting functioneert als bepalende factor voor de kwaliteit van de leefomgeving;
2. vergroot substantieel de economische potentie van de cultuurhistorie;
3. vergroot aantoonbaar het cultuurhistorisch besef/verbreed het draagvlak.

De gemeentelijke rol op het terrein van de cultuurhistorie moet actief zijn. De vormen waarin die actieve rol tot uitdrukking komt, variëren van regisseur, aanjager, probleemoplosser, partner of kwaliteitsbewaker tot dienstverlener naar burgers, instellingen en bedrijven. Daarbij staan voor het gemeentelijke cultuurhistorische beleid instrumenten ter beschikking als de Ruimtelijke Visie Buitengebied (RVB), de bestemmingsplannen, het welstandsbeleid, regelgeving, adviezen en subsidiëring/cofinanciering.

In de startnotie cultuurhistorisch beleid worden een aantal te nemen stappen aanbevolen:⁷⁶

- vaststellen van een gemeentelijke monumentenverordening;
- vaststellen van een monumenten subsidieverordening;
- instellen van een commissie cultuurhistorie;
- ontwikkelen en vaststellen van een overzicht van de cultuurhistorische waarden in een cultuurhistorische beschrijving Berkelland (via de website www.kich.nl is al veel historische informatie te raadplegen);
- cultuurhistorische waarden als volwaardige wegingsfactor betrekken bij de ruimtelijke inrichting en toepassen als inspiratiebron bij de vormgeving van de ruimtelijke ontwikkelingen;
- versterken van de cultuurhistorische bijdrage in de ontwikkeling van een krachtige economie;
- duurzaam in stand houden en ontwikkelen van bestaande en toekomstige cultuurhistorische waarden;
- bevorderen van het cultuurhistorisch besef (draagvlakverbreding); hiervoor een communicatieplan opstellen (als onderdeel van de op te stellen cultuurhistorische beschrijving Berkelland);
- de startnotitie cultuurhistorisch beleid vaststellen als voorlopig toetsingskader voor de inbreng van cultuurhistorische waarden in gemeentelijke ruimtelijke plannen en ander gemeentelijk beleid;
- opstellen Nota cultuurhistorisch beleid in aansluiting op de realisering van de cultuurhistorisch beschrijving Berkelland.

⁷⁴ Gemeente Berkelland, 2006c, p. 5.

⁷⁵ Gemeente Berkelland, 2006c, p. 6.

⁷⁶ Gemeente Berkelland, 2006c, p. 9.

In de raadsvergadering van 12 december 2006 zijn van bovenstaande stappen de volgende vastgesteld en gerealiseerd:

1. de startnotitie cultuurhistorisch beleid als voorlopig toetsingskader voor de inbreng van cultuurhistorische waarden in gemeentelijke ruimtelijke plannen en ander gemeentelijk beleid;
2. de verordening op de commissie cultuurhistorie;
3. de commissie cultuurhistorie advies te laten uitbrengen over het opstellen van een Cultuurhistorische beschrijving gemeente Berkelland;
4. de Nota cultuurhistorisch beleid op te stellen in aansluiting op de realisering van de de monumentenverordening;
6. de monumentensubsidieverordening;
7. in te stemmen met de samenstelling van de commissie cultuurhistorie
8. In te stemmen met het toevoegen van een ambtelijk secretaris aan de commissie.

De gemeente Berkelland zal vanaf uiterlijk 2010 een cultuurhistorische beleidsnota met cultuurhistorische beschrijving (cultuurhistorische beleidskaart) op gaan stellen.

4

TOEKOMSTIG ARCHEOLOGIEBELEID VAN DE GEMEENTE BERKELLAND

In dit hoofdstuk komt het toekomstige archeologiebeleid van de gemeente Berkelland aan de orde. De basis voor dit beleid vormt het beschreven wettelijk kader en het beleidskader in hoofdstukken 2 en 3. Met een eigen archeologiebeleid schept de gemeente niet alleen duidelijkheid binnen het gemeentelijke apparaat maar ook naar andere overheden, burgers en belanghebbenden.

4.1 Stand van zaken archeologiebeleid gemeente Berkelland

De gemeente Berkelland draagt de archeologie een warm hart toe en werkt al enkele jaren 'in de geest van Malta'. De afgelopen jaren zijn er, in opdracht van de gemeente dan wel door verplichting van de gemeente, door derden onderzoeken uitgevoerd. De gemeente heeft echter nog geen archeologiebeleid ontwikkeld en vastgesteld, dat in volledige overeenstemming is met de nieuwe Monumentenwet 1988 en dat brengt in de praktijk de nodige problemen met zich mee. Het ontbreekt de gemeente aan capaciteit, kennis en financiële middelen om de archeologietaken goed uit te kunnen voeren.

Knelpunten

Er is nog teveel sprake van een ad hoc beleid. Wat tot dusverre ontbreekt, is een bruikbaar toetsingskader voor het beoordelen van bodemversturende plannen op gemeentelijk niveau. Meest direct doen zich problemen voor in het beschikbare instrumentarium ten behoeve van een adequaat beleid: er was tot dusverre geen gedetailleerd overzicht op lokaal niveau van bekende en te verwachten archeologische waarden (archeologische verwachtingskaart). Hierdoor was de gemeente genoodzaakt terug te vallen op rijkskaarten en provinciale kaarten zoals de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW), de archeologische monumentenkaart en de cultuurhistorische waardenkaart Gelderland.

Daarnaast ontbrak het tot op heden aan bruikbare en heldere afweging- en selectiecriteria op grond waarvan keuzes gemaakt kunnen worden ten aanzien van het al dan niet (laten of verplichten tot het) uitvoeren van archeologisch onderzoek bij bodemversturende activiteiten. Meest bepalend hierbij is het oppervlak van de geplande bodemingreep in relatie tot de archeologische (verwachtings)waarden. In de praktijk blijft voor de gemeente onduidelijk waar nu precies de grens voor de verplichting dan wel de vrijstelling van archeologisch onderzoek ligt. Ook weet de gemeente niet of het opgelegde onderzoek zinvol is (geweest). Er wordt door de gemeente afgevraagd

(vooral bij de uitvoering van kleinschalig archeologisch onderzoek) of alles wel belangrijk is om te onderzoeken of dat er wellicht specifieke speerpunten te benoemen zijn op gemeentelijk niveau. Een meer genuanceerd en stringenter gemeentelijk afwegingskader zou moeten voorzien in een werkzame en geaccepteerde uitvoering van de archeologische monumentenzorg op gemeentelijk schaalniveau.

Berkelland heeft in de vigerende bestemmingsplannen (begrijpelijkerwijze) het archeologische belang niet conform de huidige vereisten uit de Monumentenwet 1988) verankerd. Een reparatie is noodzakelijk en thans in voorbereiding. Binnen de gemeente zijn diverse afdelingen inhoudelijk betrokken bij archeologie, zowel aan de beleidsontwikkende kant (hoofdzakelijk afdeling Beleid en Regie) als de beleidsuitvoerende kant (afdeling Technisch Ontwerp en Realisatie; de gemeentewinkel, balie Bouwen en Milieu). Er is sprake van gebrek aan formatie-ruimte (zie verder § 4.6).

Instrumenten

Voor de uitoefening van de archeologietaken biedt de monumentenwet een aantal wettelijke instrumenten (zie ook hoofdstuk 2). De planologische juridische beleidsinstrumenten in het nieuwe archeologiebestel zijn:

1. het bestemmingsplan;
2. de verordening (monumenten- en/of archeologieverordening).

Buiten de Monumentenwet zijn er faciliterende en stimulerende instrumenten te noemen die van belang zijn bij de ontwikkeling en uitvoering van het archeologie beleid.⁷⁷ Deze stimulerende instrumenten komen voort uit het meer ontwikkelings- en gebiedsgericht werken. Sinds 1

januari 2007 geldt voor het gehele landelijke gebied de nieuwe financieringssysteem 'investeringsbudget landelijk gebied' (ILG). Kern daarvan is dat oude, sectorale financieringsstromen, die het voorheen heel lastig maakten om integrale projecten te financieren, als het ware samengevoegd worden tot één groot budget (ontschotting). Projecten op het gebied van natuur, landschap en cultuurhistorie zijn steeds vaker onderdeel van gebiedsgerichte ontwikkeling- en uitvoeringsprojecten. Een landschapsfonds biedt hierbij mogelijkheden om diverse geldstromen efficiënter aan elkaar te koppelen. Een landschapsfonds kan vooral een interessant middel zijn om draagvlak te creëren en om private partijen te betrekken bij het landelijk gebied.

4.2 Beleidsopgave

De gemeente Berkelland staat voor de opgave om de uitgangspunten van de Monumentenwet en de zorg voor het archeologische erfgoed op een werkbare en doelmatige manier te integreren in het gemeentelijke beleid. De gemeente zorgt ervoor dat het archeologische erfgoed een volwaardig deel uitmaakt van de ruimtelijke ordening in het bijzonder en het gemeentelijk beleid in het algemeen. De gemeente wil deze integratie voltooien in de periode 2008-2011.⁷⁸ De inspanningen die daarmee gemoeid zijn, moeten daarbij in een goede verhouding staan tot het archeologische en maatschappelijke belang. Doelmatigheid, draagvlak en evenwichtigheid en het voorkomen van overbodige regelgeving vormen in deze benadering de sleutelbegrippen.

⁷⁷ Bleumink & Neefjes, 2007.

⁷⁸ De integratie kan plaatsvinden in het Bestemmingsplan buitengebied (in voorbereiding 2008). De integratie voor de bestemmingsplannen voor de kernen zal in de periode 2008-2011 geschieden.

Generieke beleidsdoelstellingen

Voor de uitwerking van het archeologiebeleid heeft de gemeente Berkelland de volgende vijf doelstellingen geformuleerd:

1. maak archeologische waarden inzichtelijk;
2. integreer archeologie volwaardig in planvorming;
3. versterk de archeologische bijdrage aan de economie;
4. houd archeologische waarden duurzaam in stand;
5. vergroot het archeologisch besef en draagvlak.

De beleidsdoelstellingen worden in § 4.3 nader toegelicht. De beleidsinstrumenten en activiteiten die hiervoor nodig zijn, komen aan de orde in hoofdstuk 5.

Aan de hand van deze doelstellingen en de prioritering tussen deze beleidsdoelstellingen wordt het gemeentelijk archeologiebeleid voor de gemeente nader uitgewerkt. Gezien vanuit de wettelijke verplichtingen en de geformuleerde beleidsopgave zijn doelstellingen 1 en 2 het meeste urgent (realisatie in 2008). De overige doelstellingen zijn zeker belangrijk, maar hebben een hoger ambitieniveau en zullen daarom over een langere periode (2008 -2011) ontwikkeld (moeten) worden, mede in samenhang met de verdere ontwikkeling van het gemeentelijk cultuurhistorisch gebiedsgerichte beleid.⁷⁹

Gebiedsgericht waar het kan

De ambitie voor de periode 2008-2011 luidt in de kern dat de gemeente streeft naar een ontwikkelings- en gebiedsgericht archeologisch beleid waarbij de archeologische waarden als

kernkwaliteiten een belangrijke impuls geven aan de kwaliteit van de leefomgeving. Essentieel hierbij is dat de archeologische kwaliteiten duurzaam in stand worden gehouden. Algemeen uitgangspunt hierbij is dat naast de generieke beleidsdoelstellingen (generiek waar dat moet) er ook gestreefd wordt naar een gebiedsgerichte opgave (gebiedsgericht waar dat kan).

De identiteit van de gemeente zal worden benut en versterkt vanuit cultuurhistorische en archeologisch perspectief, in overeenstemming met de ruimtelijke opgaven in de Ruimtelijke Visie Buitengebied⁸⁰ en het Landschapsonwikkelingsplan.⁸¹

4.3 Generieke beleidsdoelstellingen

Doelstelling 1. Maak archeologische waarden inzichtelijk

Voor een verantwoord gemeentelijk archeologisch beleid en de gemeentelijke zorg- en informatieplicht aangaande archeologie (mede in verband met de WKpb) is het cruciaal dat de archeologische waarden van de gemeente Berkelland goed en gedetailleerd in kaart worden gebracht.⁸² De gemeente heeft daarom een archeologische landschappenkaart voor Berkelland laten opstellen (kaartbijlage 1; zie verder deel 2 van dit rapport). Deze kaart is

⁷⁹ Gemeente Berkelland, 2006a.

⁸⁰ Gemeente Berkelland, 2006b.

⁸¹ De Wet kenbaarheid publiekrechtelijke beperkingen onroerende zaken (Wkpb) moet de registratie van alle beperkingen van de overheid verbeteren, zodat kopers of eigenaren beter inzicht hebben in de beperkingen die voor een gebouw of stuk grond gelden. De Wkpb voorziet mogelijk al vanaf 2009 in een registratie op perceelsniveau van beperkingen op het gebied van ruimtelijke plannen. De Wro voorziet in een vergelijkbare informatievoorziening door te stellen dat alle juridisch bindende ruimtelijke plannen vanaf 2008 digitaal raadpleegbaar zijn. Rijk, provincies en gemeenten leggen in de huidige opzet twee registraties aan, die beide via een landelijke infrastructuur worden ontsloten (de Landelijke Voorziening voor Wkpb besluiten, RO-Online voor RO plannen). Zie ook www.vrom.nl.

⁸² De gemeente Berkelland is voornemens om vanaf 2010 een beleidsnota cultuurhistorie met cultuurhistorische beleidskaart op te gaan stellen. Zie ook Gemeente Berkelland, 2006c.

vertaald naar een archeologische beleidskaart (kaartbijlage 2). De toegankelijkheid van de gemeentelijke archeologische gegevens zal de gemeente, mede in het kader van de nieuwe Wro en de DURP, waarborgen door de gemeentelijke archeologische kaarten en database te koppelen aan het nog op te zetten digitale informatiesysteem en de gemeentelijke website. Om de archeologische informatie actueel houden, zal om de drie jaar een actualisatie van de gemeentelijke archeologische database en kaarten worden uitgevoerd.

Doelstelling 2. Integreer archeologie volwaardig in planvorming

Om archeologie volwaardig te kunnen laten meedoen in het planproces moet deze in een zo vroeg mogelijke fase van planvorming worden ingebracht. De processen van archeologische monumentenzorg moeten worden gekoppeld aan het gemeentelijke plan- en bouwproces. Dat kan met gebruikmaking van de archeologische beleidskaart bij dit rapport (kaartbijlage 2). Op deze kaart zijn de in deel 2 van dit rapport onderbouwde archeologische waarden en verwachtingen op dusdanige wijze “vertaald” dat deze in het bestemmingsplan en het overige ruimtelijke beleid van de gemeente kunnen worden opgenomen.

Doelstelling 3. Versterk de archeologische bijdrage aan de economie

Het vroegtijdig betrekken van archeologie in de planvorming kan kostenbesparend werken. Door aanpassing van de bouwplannen kunnen archeologische waarden in situ bewaard blijven en kan planschade worden voorkomen (opgravingskosten). De economie kan door het archeologiebeleid ook op andere manieren geholpen worden (werkgelegenheid, toerisme en recreatie). Het kennisverhaal dat archeologie oplevert over de regio draagt bij aan een

aantrekkelijke regio, wat positief werkt op het cultuurtoerisme en het vestigingsklimaat.

Doelstelling 4. Houd archeologische waarden duurzaam in stand

Archeologische vindplaatsen kunnen worden beschermd door ze op te nemen in (en als inspiratie te laten dienen bij) (culturele) projecten. Archeologie kan als inspiratie dienen voor de ruimtelijke inrichting en planschetsen. Deze vorm van ‘thematisch ontwerpen’ komt vanuit de overtuiging dat Nederland als een gelaagd land gezien moet worden, waarbij landschappelijke en cultuurhistorische (en daarmee archeologische) patronen de context verschaffen waarop ontwerptradities kunnen voortborduren. Voor te realiseren nieuwbouw zou de ontwerpuitdaging vanuit een dergelijke visie kunnen vertrekken. De laatste jaren wordt bij een groeiend aantal inrichtingsplannen in ons land aandacht geschonken aan de inpassing en visualisatie van archeologische vindplaatsen en objecten. Voor een kwalitatief nog betere invulling dient de discussie tussen archeologen, stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten echter zeker voortgezet te worden. Binnen het Belvedere-programma en het Belvoir-programma is hiertoe inmiddels een aantal goede aanzetten gegeven.⁸³ Goede voorbeelden kunnen zowel in de stedelijke omgeving als in het buitengebied worden gevonden.

Fysieke bescherming van terreinen met archeologische waarden heeft als doel het (verdere) verval van de archeologische informatie tegen te gaan, en, zo mogelijk, aangerichte schade te herstellen. Fysieke bescherming houdt in dat er maatregelen worden getroffen op het terrein zelf. Fysieke bescherming kan gepaard gaan met inpassing van terreinen met archeologische

⁸³ Zie www.Belvedere.nu.

waarden in ruimtelijke ontwikkelingen en al dan niet worden gecombineerd met maatregelen voor publieksgerichte doeleinden.⁸⁴ Het proces van fysieke bescherming is omschreven in de KNA. De bedoeling is om de meest gunstige randvoorwaarden te scheppen voor duurzaam behoud zonder de aanwezige archeologische waarden te beschadigen. Dit kan neerkomen op maatregelen die als doel hebben:

- verdere aantasting van de archeologische waarden te voorkomen;
- het terrein beter zichtbaar of herkenbaar en toegankelijk te maken;
- beschadigingen te restaureren.

Soms kan een archeologische vindplaats niet worden gespaard. Dan is een opgraving noodzakelijk (behoud ex situ). Zo blijft in ieder geval een gedeelte van de archeologische informatie behouden in de vorm van opgravinggegevens (vondsten, grondmonsters en bijbehorende documentatie). Deze informatie moet op een verantwoorde wijze worden uitgewerkt en bewaard in een erkend depot.

Doelstelling 5. Vergroot het archeologisch besef en draagvlak

De gemeente kan actief werken aan de vergroting van het draagvlak voor de archeologie en tegelijkertijd publieksverantwoording afleggen voor de besteding van gemeenschapsgelden. Publieksparticipatie vormt vanzelfsprekend een belangrijk onderdeel van de archeologische activiteiten in de gemeente. De betrokkenheid van de bevolking bij de resultaten van archeologisch onderzoek is veelal groot. Archeologie wordt als spannend ervaren en appelleert sterk aan de behoefte van het onderzoeken en het ontdekken van het onbekende. De

gemeente hecht grote waarde aan archeologische voorlichting en educatie in ruime zin. Een belangrijke taak bij het vergroten van het archeologische besef en draagvlak is weggelegd voor de afdeling communicatie van de gemeente Berkelland in samenwerking met de historische verenigingen, de musea en het Streekarchief.

Mogelijkheden om archeologische kennis voor een breed publiek beschikbaar te maken zijn:

- *wetenschappelijke rapportages*: de gemeente is (doorgaans) geen wetenschappelijk onderzoeksinstituut. Wetenschappelijke rapportages over het uitgevoerde onderzoek zijn echter onontbeerlijk om tot nieuwe inzichten over de geschiedenis van de gemeente te komen. Het integreren van deze verschillende stukjes van de legpuzzel in een samenhangend beeld van de geschiedenis van de gemeente kan op gemeentelijk niveau dan wel binnen de regio plaatsvinden. Bijvoorbeeld door jaarlijks een goed overzicht te schrijven van het uitgevoerde onderzoek binnen de gemeente of de regio (jaarbundel). Een goed inzicht in de stand van kennis over het lokale verleden vormt de basis voor de evaluatie en verdere ontwikkeling van het lokale onderzoek- en selectiebeleid;
- *publieksgerichte publicaties*: voor de communicatie naar het brede publiek zal gezocht worden naar zowel structurele als incidentele vormen van publicatie. Door bijvoorbeeld een nieuwsbrief kan met een zekere regelmaat actuele informatie aan het publiek beschikbaar gesteld worden. De gemeente kan via de gemeentelijke website actuele informatie over lopend en uitgevoerd archeologisch onderzoek presenteren. Vooral de grotere archeologische onderzoeken en de ontdekking van bijzondere vondsten lenen zich voor een

⁸⁴ Voor algemene voorbeelden, zie www.Belvedere.nu; Anema, 1997; Van Marrewijk e.a., 1998; Provincie Zuid-Holland, 2008.

- dergelijke vorm van informatievoorziening. Het uitbrengen van een gemeentelijke archeologische jaarbundel met bijdragen over recente onderzoeksresultaten en vondstmeldingen behoort tot de mogelijkheden;
- *samenwerking met amateur-archeologen en historische verenigingen*: bij uitvoering en verdere ontwikkeling van het gemeentelijk archeologisch en cultuurhistorisch beleid kan waar mogelijk samenwerking gezocht worden met amateur-archeologen en cultuurhistorische verenigingen (onder andere de plaatselijke AWN-afdeling en Historische Kring). Omdat amateur-archeologen veelal in het gebied zelf wonen, kunnen zij in de dagelijkse praktijk een rol spelen bij het signaleren van ongecontroleerde verstoringen van het archeologische bodemarchief. Daarnaast zouden deze verenigingen een rol kunnen spelen bij het organiseren van informatiebijeenkomsten en lezingen.
 - *informatievoorziening bij opgravingen*: hierbij kan gedacht worden aan rondleidingen en publieksdagen bij opgravingen, persberichten in de lokale en regionale media, het inrichten van tijdelijke exposities op het gemeentehuis, stimulering van lezingencycli naar aanleiding van lopend onderzoek;
 - *museale presentaties en educatie*: de resultaten van (grootschalige) opgravingen kunnen in de vorm van een (tijdelijke) expositie aan het brede publiek kenbaar gemaakt worden. In de vaste presentatie van het museum De Scheper kan meer aandacht geschonken worden aan de archeologische geschiedenis van de gemeente. De collectie van de gemeente en de resultaten van het archeologisch onderzoek van de afgelopen jaren dienen hiervoor in kaart gebracht te worden. De archeologische geschiedenis van de gemeente kan in het museum De

Scheper mogelijk vertaald worden naar een vaste presentatie;

- *archeologische en cultuurhistorische routes*: de ontwikkeling van archeologische en cultuurhistorische routes waarbij het landschapsverhaal inzichtelijk wordt gemaakt en de verhalen rond objecten worden verteld, zijn belangrijke middelen om in te spelen op de informatiebehoefte bij bewoners en bezoekers (toeristen en recreanten). Berkelland beschikt inmiddels over een TRAP-route Eibergen en een TRAP-route Neede-Borculo. In het stedelijke gebied kan bij de ontwikkeling van fiets- en wandelroutes gedacht worden aan het inzetten van moderne kunst en archeologische visualisaties. In het buitengebied is juist de combinatie natuur, landschap en archeologie weer interessant.

4.4 Aanzet tot een gemeentelijke AMZ-agenda

Naast de generieke beleidsdoelstellingen streeft de gemeente zoveel mogelijk naar een gebiedsgerichte benadering met archeologie als onderdeel van de cultuurhistorie. De gemeente wil de identiteit van de gemeente benutten en versterken vanuit cultuurhistorische perspectief, zoals ook verwoord in de verschillende beleidsnota's (zie hoofdstuk 3). De ontwikkeling van gemeentespecifieke thema's en aandachtspunten wordt algemeen vanuit rijk en provincie gestimuleerd. Een gemeentelijke AMZ-agenda zou wat betreft het onderzoeksgedeelte kunnen aansluiten bij de nationale onderzoeksagenda archeologie (NOaA) van de RACM.⁸⁵ De Provincie Gelderland ontwikkelt momenteel het 'provinciaal archeologisch afwegingskader. Daartoe is een provinciale

⁸⁵ Zie www.noaa.nl.

archeologiebalans opgesteld.⁸⁶ Het westelijk deel van de gemeente Berkelland wordt in deze provinciale archeologiebalans gerekend tot het deelgebied Achterhoek (Belvoir-gebied 8). Het oostelijk deel van de gemeente Berkelland wordt in de provinciale archeologiebalans gerekend tot het deelgebied Winterswijk's Plateau (Belvoir-gebied 9).

Kennisvoorraad en onderzoekslacunes Achterhoek (westelijk deel Berkelland)

In 2002 werd de Achterhoek nog beschouwd als een van de slechtst onderzochte gebieden van Nederland.⁸⁷ Dit beeld kan door de provinciale archeologiebalans enigszins bijgesteld worden.⁸⁸ Na het rivierengebied heeft in de Achterhoek in de periode 1996-2006 het grootste aantal gravende onderzoeken plaatsgevonden. De kennisvoorraad is over het geheel toegenomen maar is ook tamelijk eenzijdig: er zijn vooral veel vondstcomplexen uit de periode Late Middeleeuwen-Nieuwe tijd onderzocht.⁸⁹ Het merendeel betreft stadsarcheologisch onderzoek te Zutphen en Doesburg.

Opvallend is de grote voorraad onderzochte vondstcomplexen uit de Vroege Middeleeuwen. Bijna traditiegetrouw is dit een periode waar weinig onderzoek naar heeft kunnen plaatsvinden. De grote voorraad onderzochte vondstcomplexen uit de Vroege Middeleeuwen wordt echter vrijwel in zijn geheel bepaald door de resultaten van grootschalig nederzettingsonderzoek rondom Zelhem. Voor de periode Neolithicum-Romeinse tijd is de kennis nauwelijks toegenomen. Er heeft vrijwel geen onderzoek plaatsgevonden naar vondstcom-

plexen uit de Steentijd, terwijl juist in dit gebied potentiële vondstlagen over grote oppervlakten aan of nabij het oppervlak voorkomen. Bijzondere uitzondering is het steentijdonderzoek in en langs de Ooyerhoekse Laak. Door de dominantie van enkele grootschalige nederzettingsonderzoeken en stadsarcheologische opgravingen zijn de leidende kennisthema's in de Achterhoek paleogeografie, nederzettingen en economie en landgebruik geweest.

Kennisvoorraad en onderzoekslacunes Winterswijk's Plateau (oostelijk deel Berkelland)

Het Winterswijk's Plateau was lang de slechtst onderzochte regio van Nederland; in dit deel van de provincie was tot circa zes jaar geleden nauwelijks archeologisch onderzoek van enige omvang uitgevoerd, maar inmiddels is dit beeld gewijzigd.⁹⁰ Evenals in de rest van Gelderland ontstond er vanaf 2001 een zeer sterke toename van niet-gravend vooronderzoek, in de meeste gevallen karterend booronderzoek van kleine plangebieden (<1 ha). Hiermee blijft de regio wat betreft onderzoeksintensiteit en oppervlaktetrends niet veel achter bij andere gemeenten in Gelderland. Er zijn in de periode 1996-2006 in totaal 125 onderzoeken gemeld in ARCHIS wat gezien de omvang van het gebied veel genoemd mag worden. Opvallend zijn vooral de vele opgravingen en begeleidingen in de kernen van Winterswijk en Groenlo. In de periode 1996-2006 zijn in totaal zes proefsleuvenonderzoeken, vijf opgravingen en vijftien begeleidingen bij ARCHIS gemeld.

In vergelijking met andere gebieden is het relatieve aantal uitgevoerde gravende onderzoeken in de gemeenten Winterswijk, Aalten en Groenlo hoog te noemen. Verreweg het

86 Willemse & Haarhuis, 2008.

87 ROB, 2002.

88 Willemse & Haarhuis, 2008, p. 62.

89 Het merendeel betreft stadsarcheologisch onderzoek te Zutphen en Doesburg.

90 Willemse & Haarhuis, 2008, p. 67.

meeste gravende onderzoek wordt gedaan naar vondstcomplexen uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd op historische bewoningslocaties. Een belangrijke kennistoename betreft dan ook het beeld van de Vroege en Late Middeleeuwen en de Nieuwe tijd. Uit diverse onderzoeken blijkt dat huidige agrarische buurtschappen al in de Vroege Middeleeuwen bestonden.⁹¹

Omdat er tot nog toe weinig archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden in het landelijke gebied, is de archeologische kennis van het Winterswijk Plateau beperkt voor de overige oudere perioden. Vondstcomplexen uit de perioden tot en met de Bronstijd zijn nauwelijks onderzocht.⁹² Door de aanwezigheid van vroeg- en midden-pleistocene afzettingen aan de oppervlakte kunnen er echter archeologische vondsten van een hoge ouderdom worden aangetroffen.⁹³ Vindplaatsen en vondsten uit het Mesolithicum zijn schaars. Toch is de verwachting dat de vele dekzandruggen en -koppen in het gebied rijk zijn aan archeologische resten uit deze periode.⁹⁴ Vondsten van de semi-agrarische Trechterbekercultuur zijn voornamelijk geïmporteerde voorwerpen uit meer zuidelijk en oostelijk gelegen gebieden waar reeds volledig agrarische samenlevingen woonden. In Zwolle bij Groenlo en in Winterswijk is echter ook lokaal vervaardigd aardewerk gevonden.⁹⁵

Van de latere bekerculturen uit het Laat Neolithicum en de Vroege Bronstijd zijn verscheidene

vindplaatsen bekend. Ze liggen hoofdzakelijk op dekzandruggen op en langs de randen van het Oostnederlandse plateau. Palynologische gegevens duiden op voortdurende ontginningen en een bevolkingstoename tijdens de Midden Bronstijd. De bevolkingsdichtheid bereikte een voorlopig hoogtepunt in de Late Bronstijd en Vroege IJzertijd. Nederzettingen en urnenvelden uit deze periode zijn op veel plaatsen op het Oostnederlandse plateau gevonden.⁹⁶ Romeinse munten uit Zwolle, Groenlo en Winterswijk en Romeins aardewerk uit nederzettingen bij Winterswijk en Heurne bij Aalten wijzen op contacten van de lokale bevolking met de Romeinen. Aan het einde van de Romeinse tijd trekt vermoedelijk een groot deel van de bevolking weg. Uit de Merovingische periode zijn zeer weinig vindplaatsen bekend. Franse grafvelden en nederzettingenvondsten uit de 6e tot het begin van de 8e eeuw na Chr. tonen wellicht aan dat de bevolking vanaf die tijd weer toeneemt. Aan het einde van de 8e eeuw begon de kerstening van het gebied; de parochies en kerken van Groenlo en Winterswijk behoren tot de oudste christelijke centra in de streek.⁹⁷

Afgaande op de kennisthema's kan het onderzoek in de periode 1996-2006 op het Winterswijk Plateau nog het best getypeerd worden als nederzettingsonderzoek. Leidende thema's zijn de landschappelijke situering en structuurtypen. Relatief veel aandacht is uitgegaan naar economie en landgebruik.⁹⁸

Samenvattend Achterhoek en Winterswijk Plateau: de informatie over agrarische prehistorische samenlevingen en voedselverzamelaars

91 Vondsten uit Aalten en Winterswijk maken duidelijk dat agrarische buurtschappen als Ratum, Huppel en Heurne reeds in de Vroege Middeleeuwen bestonden. In een klein aantal onderzoeken zijn huisplattegronden en erfstructuren uit de (Late) IJzertijd, Romeinse tijd en Vroege Middeleeuwen aan het licht gekomen. Voor Oost Gelre zouden de agrarische buurtschappen ook voor een vroeg-middeleeuwse datering in aanmerking kunnen komen (zie verder deel 2 van dit rapport).

92 Willemse & Haarhuis, 2008, p. 67.

93 Er zijn bijvoorbeeld laatpaleolithische vuurstenen artefacten aangetroffen op de dekzandruggen te Groenlo.

94 Bijvoorbeeld: mesolithische bewoningssporen in het Meddosche Veld.

95 Willemse & Haarhuis, 2008, p. 68.

96 Willemse & Haarhuis, 2008, p. 68. Bijvoorbeeld: nederzettingen en urnenvelden uit de Late Bronstijd/Vroege IJzertijd zijn te Aalten, Barlo, Heurne, Meddo, Huppel, Ratum en Winterswijk aangetroffen.

97 Willemse & Haarhuis, 2008, p. 68.

98 Willemse & Haarhuis, 2008, p. 67.

in de Achterhoek en op het Winterswijk Plateau is vooralsnog zeer beperkt gebleven, terwijl in deze gebieden potentiële vondstlagen over grote oppervlakten aan of nabij het oppervlak voorkomen wat bijzonder te noemen is. Deze potentiële vondstlagen zijn bovendien kwetsbaar. Relatief veel informatie is bekend over de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd. Hierdoor dreigt een eenzijdige kennisvoorraad te ontstaan ten nadele van de oudere periodes.

Potentiële archeologische thema's binnen de regio

De ontwikkeling van de gemeentelijke AMZ-agenda kan geschieden op basis van de thema's genoemd in de Gelderse archeologiebalans.⁹⁹ Ook kan overwogen deze gemeentelijke AMZ-agenda vanuit regionaal verband (i.e. een regionale onderzoeksagenda) onder leiding van de regionaal archeoloog op te stellen. Voor een volledig uitgewerkte en gedetailleerde gemeentelijke AMZ-agenda is het echter noodzakelijk om eerst een gemeentelijke archeologiebalans uit te laten uitvoeren waarin de resultaten van de archeologische onderzoeken uit de afgelopen (tien) jaren inhoudelijk worden beoordeeld.

Potentiële archeologische thema's (Belvoirgebied 8 en 9) voor Berkelland zijn samengevat:¹⁰⁰

- *agrarische bestaansbasis*: dit heeft betrekking op verschillende factoren, zoals de beschikbaarheid van vruchtbaar land en economische structuren. De stand van kennis over de agrarische economie is ongelijk verdeeld over de archeologische perioden en over de verschillende delen van de Achterhoek. Zo hebben op bepaalde plaatsen vondstcomplexen uit

het Vroeg en Midden Neolithicum een grote archeologische potentie wat betreft informatie over het neolithiseringsproces in dit deel van het land. Ook de ontwikkeling van plaatsvast agrarische nederzettingen verdient aandacht. Dit thema sluit (samen met het volgende thema 'Van natuurland naar cultuurland') aan op de cultuurhistorische identiteitsdrager 'Afwisselend boerenland';

- *het natte midden: van natuurland naar cultuurland*: grote delen van het midden van de Achterhoek zijn pas laat ontgonnen. Hier liggen uitgestrekte natte gronden waarvan lange tijd slechts zeer beperkt en zeer extensief gebruik werd gemaakt. De cultuurlandschappen op de Achterhoekse zandgronden kennen hiermee hele grote verschillen in leeftijd. Het beeld dat geleidelijk ontstaat van de transitie en ontwikkeling van het oorspronkelijke natuurlandschap naar het huidige cultuurlandschap is nauw verweven met de studie van de bewoningsgeschiedenis;
- *Achterhoekse kastelenlandschap*: de Achterhoek is mede bekend om zijn talrijke kastelen en uitgestrekte landgoederen. De dichtheid hiervan is in sommige delen van dit gebied zo groot dat ze een belangrijk deel uitmaken van de lokale topografische structuur. De adel heeft hier lange tijd een stempel gedrukt op het leven van alle dag. Op het raakvlak van archeologie en historie liggen hier nog erg veel mogelijkheden om daar meer inzicht in te krijgen. De verhoudingen tussen stad en platteland spelen hierin ook een interessante rol. Bovendien vormen de kastelen en landgoederen een belangrijke tastbare herinnering van het verleden in deze streek;
- *handelswegen en waterkracht*: een belangrijk thema voor de beeldvorming van het oorspronkelijke economische karakter van

99 Willemse & Haarhuis, 2008, p. 65 en 69.

100 Willemse & Haarhuis, 2008, p. 67-68 en p.72.

de Achterhoek wordt gevormd door de veelheid en verscheidenheid van archeologische aspecten van oude wegen en beekdalen.

Historische land- en waterwegen, waaronder het netwerk van hessenwegen en 'schipbeken' Berkel en Schipbeek waren belangrijke pijlers onder een handelsnetwerk tussen Munster en Westfalen, de Hanzesteden en Holland. Dit thema omvat het economisch gebruik (voedsel, transport grondstoffen, energie) van 'marginale' gebieden, natte en droge verbindingen met het achterland of de sociale betekenis van dergelijke zones als grens- of overgangsgebieden. De beken functioneerden niet alleen ten behoeve van de landbouw en transport maar werden ook gebruikt voor de aandrijving van de industriële watermolens;

- *omstreden ligging*: de relatief hoge ligging van het Winterwijks Plateau, omgeven door moerassen en venen, en regelmatige situering op de grens van verschillende machtssferen (Gelre vs. Münster; Republiek vs. Spanje) werd in de loop der eeuwen op verschillende manieren benut. Militaire activiteiten hebben onder andere geleid tot de aanleg van schansen, vestingwerken en stelsels van landwerken. Deze werken hebben hun, vaak nog zichtbare, sporen achtergelaten in het landschap en dragen zo bij aan de archeologische en cultuurhistorische beleving van het gebied;
- *waardevol archeologisch landschap*: Grote delen van dit, door overvloedig landschappelijk schoon gekenmerkte, gebied bezitten nog een karakter van kleinschalig boerenland, waarin eeuwenoude structuren bewaard zijn gebleven. Dit aansprekende beeld zou nog versterkt kunnen worden als het waardevolle cultuurlandschap als het ware verdiept zou worden met een stevige archeologische component. Zeker als het

zou blijken dat de indeling van het landelijke gebied in veel gevallen terug te voeren is naar middeleeuwse structuren.

Met de ontwikkeling van een gemeentelijke AMZ-agenda kan de gemeente Berkelland in de komende beleidsperiode op het gebied van onderzoek, beheer en behoud van het archeologische erfgoed een belangrijke sturing en prioritering geven aan het te voeren beleid. Op termijn kan overwogen een selectiebeleid uit te gaan werken.

4.5 Uitgangspunten voor gemeentelijk archeologisch selectiebeleid

Sinds de inwerkingtreding van de Monumentenwet moet de gemeente besluiten nemen over een aantal stappen in het archeologische proces. Dit zijn:

- besluiten of (bij aanvraag bouw- sloop- aanlegvergunning e.d.) wel of niet een rapport verlangd wordt waarin de archeologische waarde van een terrein wordt vastgesteld;
- de keuze maken tussen beschermen, opgraven, vrijgeven of begeleiden, als de vindplaats behoudenswaardig en/of onderzoekswaardig blijkt te zijn;
- bepalen welke eisen er aan de uitvoering van het bovenstaande besluit worden verbonden, anders gezegd: hoe groot en hoe duur de opgraving moet worden.

Over het nemen van deze besluiten wordt niets vermeld in de Monumentenwet, de Wamz of de Bamz. Om deze reden is hier de Algemene wet bestuursrecht (Awb) van belang:

- bij de voorbereiding van een besluit vergaart het bestuursorgaan de nodige kennis omtrent de relevante feiten en de af te wegen belangen (Awb, art. 3:2);

- het bestuursorgaan gebruikt de bevoegdheid tot het nemen van een besluit niet voor een ander doel dan waarvoor die bevoegdheid is verleend (Awb, art. 3:3);
- het bestuursorgaan weegt de rechtstreeks bij het besluit betrokken belangen af, voor zover niet uit een wettelijk voorschrift of uit de aard van de uit te oefenen bevoegdheid een beperking voortvloeit; de voor een of meer belanghebbenden nadelige gevolgen van een besluit mogen niet onevenredig zijn in verhouding tot de met het besluit te dienen doelen (Awb, art. 3:4).

Afwegen van belangen

Het beleidsvoornemen is om de gemeentelijke beleidskaart (en op latere termijn het gemeentelijke AMZ-programma) als algemeen toetsing- en afwegingskader te laten dienen bij het gemeentelijk archeologisch beleid. Bij de uitvoering van het gemeentelijk ruimtelijk beleid, specifiek de gemeentelijke vergunningverlening zal de gemeentelijke archeologische beleidskaart (kaartbijlage 2) als toetsing- en afwegingskader gebruikt gaan worden.

Het toetsen en wegen van de archeologische belangen binnen de ruimtelijke ordening wordt echter ook afgewogen met andere sectorale belangen. In de praktijk worden de claims tussen de sectoren nauwelijks afgewogen maar in een onderlinge strijd beslecht. Aan de vraag naar de criteria voor het afwegen van ruimteclaims gaat derhalve de vraag naar de sturingsmogelijkheden van de overheid vooraf. Immers waar sturing faalt, heeft het afwegen van belangen weinig nut.¹⁰¹ De verdeling van de ruimte wordt vanuit verschillende waardecomplexen gezien. Het blijft een politieke keuze welke prioriteit aan welke waarden (sociale

rechtvaardigheid, welvaartsontwikkeling, duurzaamheid, belevingswaarde van de ruimte) wordt gegeven. En zelfs bij een heldere prioritering laten de pro's en contra's zich niet gemakkelijk met elkaar vergelijken.¹⁰² De botsing van de waardecomplexen in ruimtelijke beslissingen zal uiteindelijk politiek beslecht moeten worden. Daar houdt de ruimtelijke ordening op en wordt ze ruimtelijke politiek.¹⁰³ Een strategie om deze botsing van waardeconflicten te verminderen is om de verdeling van ruimte zodanig toe te spitsen dat de schade voor alle belangen zo gering mogelijk is.¹⁰⁴ De beste manier om op een duurzame wijze het belang van archeologie veilig te stellen is door dit belang in te brengen in het structuurplan, bestemmingsplan en LOP.

Selectiebesluiten over vindplaatsen

Naast deze algemene (bovensectorale) belangenafweging zal de gemeente besluiten moeten nemen over de uitgebrachte selectieadviezen; namelijk of een vindplaats behoudenswaardig of onderzoekswaardig is. Algemene uitgangspunten die hierbij gehanteerd kunnen worden, zijn:

- het (verder) expliciteren van de ondergrens (voor vrijstelling/verplichting) tot onderzoek (zie archeologische beleidskaart);
- waarderingscriteria bij te selecteren vindplaatsen. Deze zijn uniform en vastgelegd in de KNA 3.1 (vigerende versie). Het betreft de criteria:
 - belevingswaarde (schoonheid en herinneringswaarde);
 - inhoudelijke kwaliteit (zeldzaamheid, representativiteit, ensemblewaarde);
 - informatiewaarde;
 - fysieke kwaliteit (gaafheid en conservering);

¹⁰¹ Dekker, 2003, p.3-4.

¹⁰² Dekker, 2003, p.6.

¹⁰³ Dekker, 2003, p.9.

¹⁰⁴ Dekker, 2003, p.9.

- onderzoekscriteria bij te selecteren vindplaatsen. Deze kunnen (algemeen) worden verwoord in bijvoorbeeld een gemeentelijke archeologiebalans en een specifiek gemeentelijke archeologische onderzoeksagenda (speerpunten in gemeentelijk archeologisch onderzoek). Middels onderlinge prioritering kunnen keuzes gemaakt worden tussen op te graven vindplaatsen. In een Programma van Eisen kunnen vervolgens specifieke onderzoekseisen geformuleerd worden;
- financiële uitgangspunten.

Bij het selectieproces/afwegingsproces kunnen meerdere factoren een rol spelen. Voor de hand liggen natuurlijk de (archeologische) behoudenswaardigheid en onderzoekswaardigheid. Maar ook de fysieke mogelijkheden en vooral beperkingen voor behoud in situ, de aanwezigheid van reeds beschermde gelijkaardige vindplaatsen in de omgeving, de mogelijkheden de vindplaats voor het publiek toeristisch te ontsluiten, en de principes van proportionaliteit en subsidiariteit spelen een rol bij het afwegingsproces.

4.6 Organisatie en aanpak

Huidige situatie

Het gemeentelijke archeologiebeleid kan alleen slagen door samenwerking, taakverdeling en beleidsafstemming tussen alle betrokkenen, zowel intern als extern. Afhankelijk van de situatie speelt de gemeente de rol van verstoorder of bevoegd gezag (bij gemeentelijke vergunningverlening). Voor wat betreft de positionering van de archeologische monumentenzorg is het van belang de hoofdprocessen binnen de archeologische monumentenzorg te koppelen aan de interne werkprocessen binnen de verschillende betrokken beleidafdelingen. Daarnaast is het van belang om te kijken naar de actoren

(bevoegde personen) die deze hoofdprocessen binnen de archeologische monumentenzorg mogen en moeten uitvoeren.

De afdelingen die momenteel het meeste belast zijn met archeologie zijn de afdeling Beleid en Regie (BR) en de afdeling Technisch Ontwerp en Realisatie (TOR).¹⁰⁵ De afdeling BR is verantwoordelijk voor de beleidsontwikkeling van cultuurhistorie, monumenten en archeologie. De afdeling TOR ontwikkelt in samenwerking met de afdeling BR (mede) het planologisch beleid en de afdeling TOR is verantwoordelijk voor het maken van bestemmingsplannen en het behandelen bestemmingsplanwijzigingen. De afdeling TOR is verder verantwoordelijk voor de beleidsuitvoering: de planbegeleiding, het beoordelen, begeleiden van vergunningaanvragen (bouwaanvragen en vrijstellingsverzoeken) en het intern adviseren naar de afdeling BR en de Gemeentewinkel.¹⁰⁶ Een deel van de zgn. basistaken (wettelijke verplichtingen) wordt voor thans vervuld door de afdeling TOR (0,2 fte binnen de huidige formatie) en door middel van en externe inhuur (Regionaal Archeoloog Achterhoek, 0,125 fte).

De Gemeentewinkel vervult de baliefunctie binnen de gemeente, onder meer met betrekking tot de informatieverstrekking op het gebied van de Ruimtelijke Ordening en de noodzakelijke vergunningverlening.

Belangrijk verbeterpunt is de interne en externe informatieverstrekking. Debet hieraan is het ontbreken van archeologische informatie in de vorm van kaarten. Geconstateerd is dat (intern)

¹⁰⁵ Er zijn binnen het kader van de ontwikkeling van deze startnota en de plaatsbepaling van archeologie binnen de gemeentelijke organisatie door RAAP archeologisch adviesbureau gesprekken gevoerd met de afdeling TOR en afdeling Beleid en Regie.

¹⁰⁶ Informatie vanuit TOR, mevr. A. Lugtigheid.

de onderlinge afstemming bij de behandeling van vergunningaanvragen verbetering behoeft. Door gebrek aan archeologische informatie wordt het aspect archeologie bij de vergunningverlening niet altijd meegenomen bij de belangenafweging. Het gebrek aan archeologische informatie speelt ook parten bij de externe communicatie naar de burger toe.

Vanuit de afdeling TOR wordt, binnen de huidige beschikbare formatie-uren, ambtelijke capaciteit ingezet voor het ambtelijk sturen en controleren van het archeologische onderzoeksproces bij gemeentelijke vergunningverlening. Gemiddeld worden acht uren per week besteed aan het intern (binnen de afdeling) en extern (naar BR en de Gemeentewinkel) adviseren. Verder, binnen de afdeling BR wordt, binnen de huidige beschikbare formatie-uren, ambtelijke capaciteit ingezet specifiek voor de beleidsontwikkeling van archeologie (ca. 40 uur op jaarbasis).

De gemeente Berkelland beschikt sinds 1 augustus 2007 voor een periode van drie jaar, over ambtelijke capaciteit in de vorm van de Regionaal Archeoloog Achterhoek.¹⁰⁷ De regionaal archeoloog begeleidt en houdt toezicht op onderzoekstrajecten voor 0,125 fte.

Gewenste situatie

Uit het overzicht van de taken (tabel 1) blijkt dat voor Berkelland in totaal 1,325 fte nodig is, waarvan 0,825 voor de basistaken (waarvan 0,125 fte middels externe inhuur) en 0,5 voor de op termijn aanvullende taken. Verwacht wordt dat er een toename in behandeling en beoordeling van de vergunningaanvragen op het archeologische aspect zal gaan plaatsvinden. Thans is hiervoor 0,2 fte beschikbaar. De verwachting

is dat hiervoor vanaf 2009 0,4 fte structureel nodig is.

Om het archeologiebeleid verder te ontwikkelen en te implementeren in de organisatie is het wenselijk hiervoor ambtelijke capaciteit (een beleidsmedewerker) in te zetten. De beleidsmedewerker heeft tot algemene taak het archeologische monumentenzorgbeleid verder (blijvend) te ontwikkelen, te monitoren en te evalueren, en bij te stellen daar waar noodzakelijk. Hij/zij moet er zorg voor dragen dat het archeologiebeleid wordt ingebed in de overige beleidsvelden en dat de verschillende (interne beleidsprocessen en protocollen, planprocedures) op elkaar zijn afgestemd. De actualisatie van bestemmingsplannen op het gebied van de AMZ (het verankeren van de archeologische beleidskaart naar gemeentelijke bestemmingsplannen) is een belangrijke, eerste hoofdtaak om uit te gaan voeren. Voor de ontwikkeling van de plustaken is 0,5 fte benodigd. Deze formatieruimte zal gezocht moeten worden binnen de afdeling Beleid en Regie.

¹⁰⁷ De Regionaal Archeoloog Achterhoek, dhr. Drs. M. Kocken, werkt voor de gemeenten Aalten, Berkelland, Bronckhorst, Doetinchem, Montferland, Oost Gelre, Oude IJsselstreek en Winterswijk.

Basistaken gemeente Berkelland	Fte's
Adviseren op het gebied van AMZ, waaronder: <ul style="list-style-type: none"> - opstellen en actualiseren van bestemmingsplannen/ structuurplan; - toetsen van vergunningaanvragen. 	0,4
Begeleiden en toezicht houden op het onderzoekstraject, waaronder: <ul style="list-style-type: none"> - voorlichten van initiatiefnemer over AMZ-proces; - bewaken van juiste procesgang; - inhoudelijk toetsen van onderzoeksresultaten en voorbereiden (selectie)besluit; - toetsen en goedkeuren van PvE's (en in uitzonderingsgevallen zelf opstellen en laten goedkeuren van PvE's); - organiseren van 'tweede opinie' onderzoeksresultaten; - organiseren van directievoering. 	0,325
Overig: <ul style="list-style-type: none"> - informatie- en kennisbeheer; - communicatie; - financiën (afwikkeling subsidies); - verordening. 	0,1
Plustaken gemeente Berkelland	Fte's
Ontwikkelen en uitvoeren van de generieke beleidsdoelstellingen 3, 4, en 5 (zie § 4.3), zoals: <ul style="list-style-type: none"> - versterken en ontwikkelen van economische bijdrage - ontwikkelen van fietspaden en wandelroutes; - ontwikkelen van een museale ruimte; - organiseren van publieksgerichte publicaties. 	0,2
Verder ontwikkelen van archeologisch (en cultuurhistorisch) gebiedsgericht AMZ-beleid <ul style="list-style-type: none"> - opstellen en uitwerken van gemeentelijk AMZ-agenda; - opstellen en uitwerken van gemeentelijk selectiebeleid (gemeentelijke archeologiebalans, gemeentelijk afwegingskader, speerpunten in beleid en onderzoek) 	0,2
Overig: <ul style="list-style-type: none"> - ontwikkelen van een interregionale samenwerking; - overleggen met amateurverenigingen; - verzorgen of initiëren van voorlichting en organiseren educatieve activiteiten. 	0,1

Tabel 1. Basis- en plustaken archeologiebeleid gemeente Berkelland.

5

UITVOERING VAN AMZ-BELEID

Vanuit de beleidsvoornemens en beleidsdoelstellingen die zijn geformuleerd in hoofdstuk 4 wil de gemeente Berkelland het gemeentelijk archeologiebeleid gestalte geven. Om de doelen te bereiken zijn er beslis- en actiepunten geformuleerd. En dan komt het op de uitvoering aan.

5.1 Beslis- en actiepunten gemeente Berkelland

Algemeen: beleidsnota en kaart

De gemeente stelt in 2008 deze startnota vast als algemene basis voor het gemeentelijk archeologiebeleid. De gemeente stelt in 2008 de archeologische beleidskaart vast als archeologische basis voor het opstellen van bestemmingsplannen.

Algemeen: AMZ-agenda en selectiebeleid

De gemeente evalueert na een startperiode (2008-2010) het gevoerde archeologiebeleid en streeft er naar om:

- een gemeentelijke dan wel regionale AMZ-agenda op te gaan stellen (met speerpunten voor onderzoek, beheer en behoud) onder regie van de Regionaal Archeoloog Achterhoek;
- te onderzoeken (middels een gemeentelijke of regionale archeologiebalans) of selectiebeleid een waardevolle toevoeging vormt in het gemeentelijk dan wel regionale archeologiebeleid;
- op termijn een beleidsnota gemeentelijk archeologiebeleid op te stellen waarin de visie (gebiedsgericht beleid) en de doelen op de (middel)lange termijn zijn uitgewerkt.

Algemeen: verordening

De gemeente Berkelland legt voor de archeologie de algemene (beleids)regels, de gemeentelijke beleidsruimte, de gemeentelijke uitvoeringscriteria, het gemeentelijke standpunt ten aanzien van de excessieve kostenregeling en/of het archeologiefonds, subsidiemogelijkheden voor beheer, behoud en ontwikkeling van het archeologische erfgoed, publieksbereik vast bij verordening. De gemeente doet dit door:

- in 2008 de monumentenverordening op deze aspecten te actualiseren en te herzien;
- volgens de bestaande verordening de niet-wettelijk beschermde AMK terreinen aan te wijzen als gemeentelijk archeologisch monument dan wel eerst de omvang

van vindplaatsen te laten vaststellen om in aanmerking te kunnen komen als gemeentelijk archeologisch monument;

- de bestaande verordening uit te breiden met de aanwijzingsmogelijkheid 'beschermd archeologisch gebied';
- de bestaande subsidieregeling uit te breiden met instandhoudingsmaatregelen en fysieke beschermingsmaatregelen op gedefinieerde archeologische terreinen;
- de bestaande subsidieregeling uit te breiden met subsidie voor de uitwerking van onderzoek (verder dan de verplichte basisrapportage) om hiermee publieksgerichte publicaties en tentoonstellingen te bevorderen.

Doelstelling 1. Maak archeologische waarden inzichtelijk

De zorg- en informatieplicht ten aanzien van archeologie vervult de gemeente door:

- de gemeentelijke zorg- en informatieplicht aangaande archeologie (mede in verband met de Wet Kenbaarheid publiekrechtelijke beperkingen (WKpb) te regelen door de gemeentelijke archeologische kaarten en database te koppelen aan het in 2008-2009 nog op te zetten digitale informatiesysteem en/of de gemeentelijke website van de gemeente;
- de archeologische informatie actueel te houden via driejaarlijkse actualisatie van de gemeentelijke archeologische database en kaarten.

Doelstelling 2. Integreer archeologie volwaardig in planvorming

De archeologische belangen integreert de gemeente vroegtijdig bij ruimtelijke plannen door in de periode 2008-2011:

- de archeologische beleidskaart in 2008 juridisch-planologisch te verankeren in (opnieuw) vast te stellen gemeentelijke

bestemmingsplan(nen), zoals het Bestemmingsplan buitengebied (in voorbereiding 2008) en de bestemmingsplannen voor de kernen (herziening in uitvoering t/m 2011);

- de archeologische startnota, landschapenkaart en beleidskaart door te vertalen en uit te voeren in het gemeentelijk ruimtelijk beleid zoals verwoord in de Ruimtelijke Visie Buitengebied (RVB 2006) en het Landschapontwikkelingsplan (LOP 2008);
- bij de verlening van bouw- en aanlegvergunningen en in voorkomende gevallen bij de verlening van sloopvergunningen, hieraan de eis te koppelen dat een archeologisch onderzoeksrapport ter beoordeling noodzakelijk is (artikel 40 van de Wet op de archeologische monumentenzorg en artikel 56 van de Woningwet). Het archeologisch onderzoek dient te worden uitgevoerd conform de voorschriften op de beleidskaart;
- de beleidsuitgangspunten, zoals omschreven in deel 2 van dit rapport (§ 8.2) en zoals weergegeven op de archeologische beleidskaart, vast te leggen (zie kader).

Doelstelling 3. Versterk de archeologische bijdrage aan de economie

De economische waarde van archeologie benut en versterkt de gemeente door:

- de beleving en waardering van de leefomgeving te vergroten (vermarkting, toeristisch-recreatieve benutting);
- archeologisch cultuurtoerisme te bevorderen door middel van de ontwikkeling van nieuwe archeologische en cultuurhistorische routes, dan wel het uitbreiden van bestaande fiets- en wandelroutes met archeologische en cultuurhistorische informatie (zie ook doelstelling 5).
- archeologievriendelijk bouwen te promoten en te ondersteunen zodat planschade voorkomen wordt.

Uitgangspunten archeologiebeleid (incl. onderzoeksverplichting) per categorie

- **AWG categorie 1:** behouden en beschermen in huidige staat; bij planvorming is besluitname door het bevoegd gezag wettelijk verplicht (bevoegd gezag is de RACM voor de archeologische en de gemeente voor de gebouwde rijksmonumenten);
- **AWG categorie 2:** streven naar behoud in huidige staat; bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv is inventariserend archeologisch onderzoek verplicht;
- **AWG categorie 3:** streven naar behoud in huidige staat; inventariserend archeologisch onderzoek is verplicht als oppervlakte van de ingreep groter is dan 100 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 30 cm -Mv;
- **AWG categorie 4:** streven naar behoud in huidige staat; bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv is inventariserend archeologisch (bureau)onderzoek verplicht;
- **AWG categorie 5:** streven naar behoud in huidige staat; ter plaatse van de kwartieren, redoutes, schansen en hoornwerken geldt: bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv (ongeacht de omvang van de ingreep) is inventariserend archeologisch onderzoek verplicht; ter plaatse van de Liniedijk geldt: als de oppervlakte van de ingreep groter is dan 100 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 30 cm -Mv is inventariserend archeologisch onderzoek verplicht;
- **AWV categorie 6:** streven naar behoud in huidige staat; inventariserend archeologisch onderzoek is verplicht als de oppervlakte van de ingreep groter is dan 100 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 40 cm -Mv;
- **AWV categorie 7:** streven naar behoud in huidige staat; inventariserend archeologisch onderzoek is verplicht als de oppervlakte van de ingreep groter is dan 100 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 30 cm -Mv;
- **AWV categorie 8:** streven naar behoud in huidige staat; inventariserend archeologisch onderzoek is verplicht als de oppervlakte van de ingreep groter is dan 100 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 30 cm -Mv;
- **AWV categorie 9:** streven naar behoud in huidige staat niet vereist; inventariserend archeologisch onderzoek is verplicht als de oppervlakte van de ingreep groter is dan 2500 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 30 cm -Mv;
- **AWV categorie 10:** streven naar behoud in huidige staat; inventariserend archeologisch onderzoek is verplicht als de oppervlakte van de ingreep groter is dan 2500 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 30 cm -Mv.

Doelstelling 4. Houd archeologische waarden duurzaam in stand

De duurzame instandhouding van archeologie waarborgt de gemeente door:

- instandhoudingsmaatregelen en fysieke beschermingsmaatregelen via subsidieregeling op gedefinieerde (door de gemeente aan te wijzen) archeologische terreinen financieel mogelijk te maken;
- een beheer- en onderhoudscontract (prestatieovereenkomst) te sluiten met de Stichting Archeologische Monumentenwacht Nederland voor een nader vast te stellen aantal archeologische terreinen;
- ontwerp- en inrichtingsopgaven van cultuurhistorisch en archeologisch erfgoed te bevorderen en financieel mogelijk te maken (zie ook de doelstellingen 3 en 5);

- archeologievriendelijk bouwen te promoten en (financieel) te ondersteunen zodat archeologisch erfgoed duurzaam gespaard blijft;
- de Circumvallatielinie na een waardestellend onderzoek aan te wijzen als gemeentelijk archeologisch monument en door deze op te laten nemen als AMK-terrein op de Gelderse AMK-kaart;
- volgens de bestaande verordening de niet-wettelijk beschermde AMK-terreinen aan te wijzen als gemeentelijk archeologisch monument dan wel eerst de omvang van de volgende vindplaatsen laten vaststellen om in aanmerking te kunnen komen als gemeentelijk archeologisch monument.
- het opnemen van een metaaldetectorverbod in de Algemene Plaatselijke Verordening (APV)
- actieve informatievoorziening/ publieksvoorlichting bij opgravingen;
- publieksgerichte publicaties rondom archeologisch onderzoek te bevorderen en financieel mogelijk te maken;
- permanente of tijdelijke tentoonstellingen rondom archeologisch onderzoek te bevorderen en financieel mogelijk te maken.

5.2 Financiën en personele middelen

Uit deze nota zijn de beleidsdoelstellingen en beleidsambities geformuleerd. Om deze te realiseren zijn duurzame investeringen nodig. Hiervoor heeft de gemeente een financieel perspectief opgesteld. Het financieel perspectief voor de periode 2008-2012 voor de vijf beleidsdoelstellingen is weergegeven in tabel 2. Naast de eenmalige investeringskosten moet rekening worden gehouden met zowel structurele kosten als met excessieve kosten in het geval van toevalsvondsten.

Structurele kosten

Verwacht wordt dat er een toename in behandeling en beoordeling van de vergunningaanvragen op het archeologische aspect zal gaan plaatsvinden. Uit het overzicht van de basis- en plustaken archeologiebeleid (zie hoofdstuk 4, tabel 1) blijkt dat voor Berkelland in totaal 1,325 fte noodzakelijk is, waarvan 0,825 voor de basistaken en 0,5 voor de aanvullende taken. Momenteel wordt er voor de uitvoering van de

Doelstelling 5. Vergroot het archeologisch besef en draagvlak

Het archeologisch besef en draagvlak wil de gemeente vergroten door:

- het toeristisch-recreatief en educatief ontsluiten van archeologie;
- cultuurhistorische en archeologische routeontwikkeling langs interessante, gemarkeerde plaatsen in het landschap te bevorderen en financieel mogelijk te maken;
- de afdeling Communicatie in samenwerking met de historische verenigingen, de musea en het Streekarchief een communicatieplan met plan van aanpak per doelgroep en onderwerp te laten opstellen;

Doelstelling	2008	2009	2010	2011	Totaal
1. Maak archeologische waarden inzichtelijk	25.000			5.000*	30.000
2. Integreer archeologie volwaardig in planvorming					
3. Versterk de archeologische bijdrage aan de economie		2.500	2.500	5.000	10.000
4. Houd archeologische waarden duurzaam in stand	12.760	2.500	2.500	2.500	20.600
5. Vergroot het archeologisch besef en draagvlak		2.500	2.500	2.500	7.500

* actualisatie kaart

Tabel 2. Het financieel perspectief voor de periode 2008-2011, kosten per doelstelling

basistaken 0,4 fte ingevuld. Voor een deel van de uitvoering van de minimaal wettelijk vereiste taken (basistaken), namelijk het begeleiden en toezicht houden op het onderzoekstraject, huurt de gemeente Berkelland voor 0,125 fte tot en met 2010 de Regionaal Archeoloog Achterhoek in. Het andere deel van de basistaken, namelijk het intern adviseren naar de afdelingen TOR en BR en de Gemeentewinkel, worden thans door een ambtenaar van afdeling TOR vervuld voor gemiddeld 8 uur per week. Thans is hiervoor 0,2 fte intern (afdeling TOR) beschikbaar. De verwachting is dat hiervoor uiteindelijk 0,4 fte nodig is. Geadviseerd wordt om vanaf 2009 een structureel bedrag voor 0,825 fte ¹⁰⁸ te begroten voor de invulling van de minimaal wettelijk vereiste taken (basistaken) ten aanzien van de gemeente archeologische monumentenzorg.

Projectgebonden uitvoeringskosten met de gemeente als ‘verstoorder’:

- Bij gemeentelijke ontwikkelingsprojecten, waarbij de gemeente kan worden aange-merkt als de rechtstreekse ‘verstoorder’, dienen binnen de projectbegroting standaard de benodigde middelen gereserveerd te worden voor het volgens de beleidskaart noodzakelijke archeologische onderzoek;
- projectgebonden gemeentelijke archeologische uitvoeringswerkzaamheden worden conform het aanbestedingsbeleid van de gemeente aanbesteed. Een goedgekeurd Programma van Eisen biedt hierbij de kwaliteitsgarantie.

Projectgebonden uitvoeringskosten met derden als ‘verstoorder’:

Om het proces financieel beheersbaar te maken en te houden worden de volgende beleidsuitgangspunten gehanteerd:

- strikte en consequente hantering van de gemeentelijke beleidskaart en de daarin gehanteerde onderzoekseisen en onderzoeksgrenzen;
- strikte en consequente hantering van het ‘veroorzakerprincipe’;
- vroegtijdige toetsing van plannen aan de archeologie: het zoveel mogelijk voorkomen of beperken van onderzoekskosten door planaanpassing (behoud in situ);
- bij ruimtelijke ontwikkelingen kunnen de archeologische onderzoekskosten als onderdeel van de exploitatiekosten worden opgenomen, mits dit als voorwaarde in de exploitatieverordening is gesteld. Daarnaast kan de gemeente dit principe vormgeven in de exploitatieopzetten van bestemmingsplannen. In geval van consoliderende bestemmingsplannen kunnen kosten voor archeologie als onderdeel van de plankosten worden opgenomen;
- kosten voor noodzakelijk archeologisch onderzoek kunnen tevens worden verrekend in de grondprijs.

Excessieve kosten, kosten bij toevalsvondsten

De kans is groot dat de gemeente te maken krijgt met kosten in verband met toevalsvondsten of excessieve kosten (de nadeelcompensatie van archeologisch onderzoek). Het is van belang hiermee rekening te houden en daartoe gelden te gaan genereren:

- instellen van een fondsconstructie en/of een apart gemeentelijke archeologiefonds voor financiële bemiddeling bij excessieve kosten en toevalsvondsten. Het vullen van een fonds kan op verschillende manieren gebeuren:
 - optie 1: een vast percentage uit de gemeentelijke begroting kan voor bodemroerende projecten (riolerings-

¹⁰⁸ Uitgaande van 1,0 fte =36-urige werkweek (senior) beleidsmedewerker, (gemeentelijke schaal 10/11).

- kosten, sloopkosten, bodemsaneringen enzovoorts) in het fonds worden gestort;
- optie 2: een deel van de leges (op de bouw-, sloop- en milieuvergunningen) kan in de fondsconstructie worden ondergebracht;
 - het fonds (bij voorkeur) in een subsidievorm vastleggen. Dit heeft twee voordelen. Ten eerste kan de gemeente vooraf duidelijk voorwaarden stellen voor het wel of niet in aanmerking komen voor subsidiëring van een archeologieproject; ten tweede kan het maximale subsidiebedrag op jaarbasis worden vastgesteld (plafond).

RAAP-RAPPORT 1701 (herziene eindversie)

Archeologische monumentenzorg in de gemeente Berkelland

**Deel 2: Toelichting op de archeologische landschappen- en
beleidskaart**

1

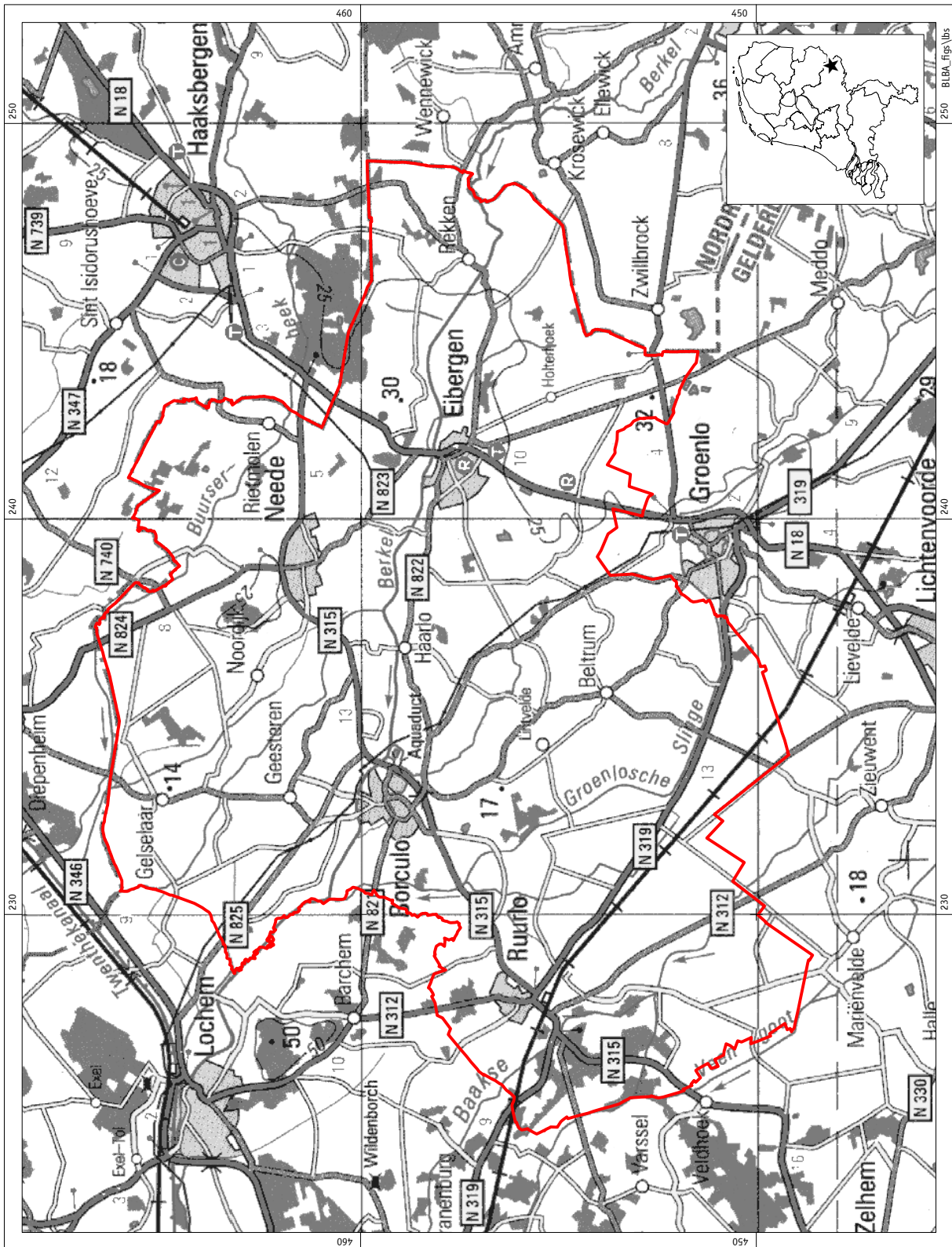
INLEIDING

1.1 Achtergrond, kader en doelstelling

De beleving van de archeologie in het Nederlandse landschap is in het algemeen een buitengewoon subtiele kwestie. Het dringt zich niet bepaald op. In de gehele Prehistorie en het grootste deel van de historische tijd zijn gebouwen, grafstructuren en dergelijke hoofdzakelijk uit aarde en plantaardige materialen opgetrokken. Als gevolg van de vergankelijkheid hiervan zijn de overblijfselen van deze monumenten in de meeste gevallen niet meer aan het oppervlak zichtbaar. Ze liggen verborgen onder het maaiveld, afgedekt door rivierafzettingen, duinzand of door mensenhand opgeworpen plaggendecken. Zo kunnen ze duizenden jaren lang nagenoeg onveranderd behouden zijn gebleven. De informatie die besloten ligt in zulke archeologische vindplaatsen is veelal uniek, zeldzaam en waardevol, maar helaas vaak niet zichtbaar aan het maaiveld. De ondergrondse resten van onze cultuurgeschiedenis zijn daardoor kwetsbaar en veelal ontbreekt een direct belanghebbende die voor de collectieve historische waarde zorg draagt.

Behoud van archeologische resten in de bodem is geen eenvoudige zaak door de grote (planologische) druk van de vele noodzakelijke ruimtelijke ontwikkelingen. Deze ontwikkelingen gaan vaak gepaard met grootschalige bodemingrepen. Bij deze bodemingrepen kunnen archeologische resten, juist door hun onlosmakelijke samenhang met de bodem, snel verloren gaan. Anders dan bij natuurwaarden kan het archeologisch bodemarchief niet versterkt worden of regenereren. Hiervoor geldt 'eenmaal verloren, voor altijd verloren'. Dit gegeven noopt tot behoedzaamheid en verantwoorde, goed onderbouwde keuzen inzake archeologisch beleid.

Ter ondersteuning van het gemeentelijk beleid ten aanzien van de archeologische monumentenzorg (AMZ) heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in opdracht van de gemeente Berkelland (figuur 1) een archeologische landschappen- en beleidskaart vervaardigd (kaartbijlagen 1 en 2). De kaart biedt inzicht in de bestaande archeologische toestand van zowel het landelijke als het bebouwde gebied van de gemeente Berkelland. Dit inzicht is noodzakelijk om in de beleidsuitvoering een weloverwogen omgang met archeologie te bereiken.

Figuur 2. De ligging van het onderzoeksgebied (rode lijn); inzet: ligging in Nederland (ster).

1.2 Opzet van het onderzoek en leeswijzer

Dit rapport vormt een methodische en inhoudelijke toelichting op de archeologische landschappenkaart van de gemeente Berkelland (kaartbijlage 1) en de daaruit afgeleide archeologische beleidskaart (kaartbijlage 2). Hoofdstuk 2 geeft een toelichting op de gehanteerde methoden en bronnen. Hoofdstuk 3 bevat de ontstaansgeschiedenis van het landschap. Hoofdstuk 4 geeft een inventarisatie van de bekende archeologische waarden en een algemene schets van de bewoningsgeschiedenis. Hoofdstuk 5 vormt een toelichting op het gehanteerde verwachtingsmodel: aan de hand van dit model wordt aan de landschappelijke eenheden in de gemeente (zoals weergegeven op kaartbijlage 1) een archeologische verwachting toegekend. In hoofdstuk 6 wordt dit verwachtingsmodel toegepast voor de gemeente Berkelland. Hoofdstuk 7 geeft een beschrijving van de mogelijke bedreigingen van het archeologisch bodemarchief. Hoofdstuk 8 bevat een toelichting op de voorschriften voor het bestemmingsplan die in de legenda van kaartbijlage 2 opgenomen zijn.

De resultaten van de archeologische inventarisatie zijn opgenomen in de bijlagen. Bijlage 1 betreft de vindplaatsencatalogus; deze biedt een zo volledig mogelijk overzicht van archeologische waarnemingen die in het verleden binnen de gemeente Berkelland zijn gedaan. Bijlage 2 is de catalogus van in de gemeente voorkomende archeologische monumenten en bijlage 3 is de catalogus van de in de gemeente Berkelland uitgevoerde archeologische onderzoeken tot maart 2008. Bijlage 4 geeft een overzicht van de op de kaartbijlagen voorkomende gebouwde Rijks- en gemeentelijke monumenten. In bijlage 5 zijn de op kaartbijlage 2

voorkomende voorschriften ten behoeve van het bestemmingsplan weergegeven in een stappen-diagram dat gebruikt kan worden bij planontwikkeling. Bijlage 6, de bestuurlijke leidraad, betreft een beknopte samenvatting van de informatie uit deel 1 van dit rapport.

Zie tabel 1 voor de dateringen van de in dit rapport genoemde geologische en archeologische perioden. Enkele vaktermen worden achter in dit rapport beschreven (zie verklarende woordenlijst).

1.3 Dankwoord

Een aantal historische verenigingen die binnen de gemeente Berkelland actief zijn, zijn tijdens het vervaardigen van de vindplaatsencatalogus benaderd om een bijdrage te leveren. De Historische Vereniging Borculo wordt bedankt voor de melding dat zij geen aanvullende informatie hebben. De Historische Vereniging Oud Noordijk wordt bedankt voor het leveren van suggesties voor te raadplegen literatuur. De Historische Kring Neede, de Stichting Erfgoed Gelselaar en de Historische Vereniging Old Reurle worden zeer vriendelijk bedankt voor het toezenden van aanvullende gegevens voor de catalogus.

2

METHODEN EN BRONNEN

2.1 Inleiding

Reliëf, bodemtypen en waterhuishouding zijn door de eeuwen heen sterk van invloed geweest op de wijze waarop de mens met het landschap omging. Hierdoor bestaat er een duidelijk verband tussen reliëf- en bodemkenmerken, de ontstaansgeschiedenis van het landschap, archeologische vindplaatsen en andere cultuurhistorische relicten. Vindplaatsen uit de Prehistorie bijvoorbeeld komen in de regel voor op hoge, droge plaatsen nabij water. Grote dekzandruggen, rivierduinen en stuwwallen hebben vaak een zeer lange bewoningsgeschiedenis. Maar zelfs de kleinere landschapselementen zoals geïsoleerde lage dekzandkopjes in moerasgebieden blijken bewoond te zijn geweest. Uitgebreide kennis van het (verleden) landschap, de landschapsgenese, geomorfologie en bodemgesteldheid is daarom van groot belang voor een goed begrip van de ligging en verspreiding van bekende archeologische vindplaatsen in het gebied. Met deze kennis is de aanwezigheid van archeologische resten in het huidige landschap tot op zekere hoogte te voorspellen.

2.2 Toelichting op de landschappelijke inventarisatie

De basis voor de in kleur vervaardigde landschappen- en beleidskaart (schaal 1:10.000; kaartbijlagen 1 en 2) bestaat uit geologische, geomorfologische en bodemkundige gegevens (schaal 1:50.000 en 1:10.000)¹ en gedetailleerde hoogtegegevens uit het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN). RAAP Archeologisch Adviesbureau heeft voor delen van de gemeente Berkelland al eerder verwachtingskaarten vervaardigd. Het gaat hierbij om de archeologische waarden- en verwachtingskaarten van WCL-De Graafschap (schaal 1:25.000 en schaal 1:50.000)² en de archeologische waarden- en verwachtingskaarten voor het Waterschap Rijn en IJssel (schaal 1:10.000)³. De waarden- en verwachtingskaarten van WCL-De Graafschap zijn aan de hand van het AHN opnieuw geïnterpreteerd, opgeschaald en bijgesteld. Naast de gegevens van de al bestaande verwachtingskaarten is voor het grondgebied van de gemeente Berkelland een aantal gedetailleerde bodemkaarten (schaal 1:10.000) beschikbaar. Deze zijn vooral gebruikt bij niet eerder gekarteerde gebieden (voornamelijk gebieden in het oosten en het zuiden van de gemeente) en vormen hier de basis voor de aangegeven landschappelijke eenheden. Waar dit noodzakelijk geacht

¹ O.a. Stiboka/RGD, 1979; Stiboka, 1979; Kraanen & Ebbers, 1963; Brouwer, 1994; Dekkers, 1997; Ten Cate e.a., 1996.

² Scholte Lubberink, 1998a, 1998b en 2001.

³ Willemse, 2006.

werd, zijn de desbetreffende bodemkaarten aan de hand van het AHN bijgesteld. In gebieden zonder gedetailleerde bodemkaarten is gebruik gemaakt van geomorfologische en bodemkaarten (schaal 1:50.000), het AHN en gegevens van historische en topografische kaarten, met name de Kadastrale minuutplannen⁴ en de Chromotopografische kaart des Rijks (Bonnekaarten)⁵ uit het eind van de 19e en het begin van de 20e eeuw.

2.3 Toelichting op de archeologische inventarisatie

Voor de vervaardiging van de archeologische landschappen- en beleidskaart is een inventarisatie van bekende archeologische vindplaatsen uitgevoerd. Het doel hiervan is ten eerste het verschaffen van een overzicht van de bekende archeologische waarnemingen in de gemeente Berkelland. Ten tweede zijn de bekende archeologische waarnemingen gebruikt ter vaststelling en controle van de archeologische verwachting van de diverse landschappelijke eenheden. De landschappelijke ligging, aard ouderdom, verspreiding, gaafheid en conservering van bekende archeologische vindplaatsen kunnen namelijk aanwijzingen verschaffen over de aanwezigheid van gelijksoortige, nog onbekende archeologische resten op andere, vergelijkbare locaties.

Tijdens de inventarisatie is voornamelijk gebruik gemaakt van gegevens uit de digitale database ARCHIS. Hierbij moet opgemerkt worden dat de vondstmeldingen en vindplaatsgegevens in ARCHIS wisselend van kwaliteit zijn. Zo kan de plaatsaanduiding van de vindplaats globaal zijn vastgelegd (binnen een vierkante kilometer).

Vindplaatsen met een vage plaatsbepaling zijn van mindere waarde dan vindplaatsen waarvan de locatie exact bekend is. Ook is voor de meeste vindplaatsen het oppervlak met archeologische resten niet vastgesteld, er dient daarom rekening te worden gehouden met een ruime zone (bij nederzettingsresten >100 m) rondom de (centrum)coördinaten. Daarnaast is het vrijwel zeker dat een aanzienlijk deel van de in ARCHIS opgenomen archeologische vindplaatsen reeds is verstoord. Veel van de in ARCHIS opgenomen vindplaatsen zijn namelijk ontdekt tijdens of als gevolg van grootschalig grondverzet in het verleden.

Naast de in ARCHIS geregistreerde vindplaatsen zijn door diverse historische verenigingen aangeleverde gegevens op de kaartbijlagen verwerkt. Deze gegevens zijn samen met de waarnemingen uit ARCHIS ondergebracht in de vindplaatsencatalogus (bijlage 1).

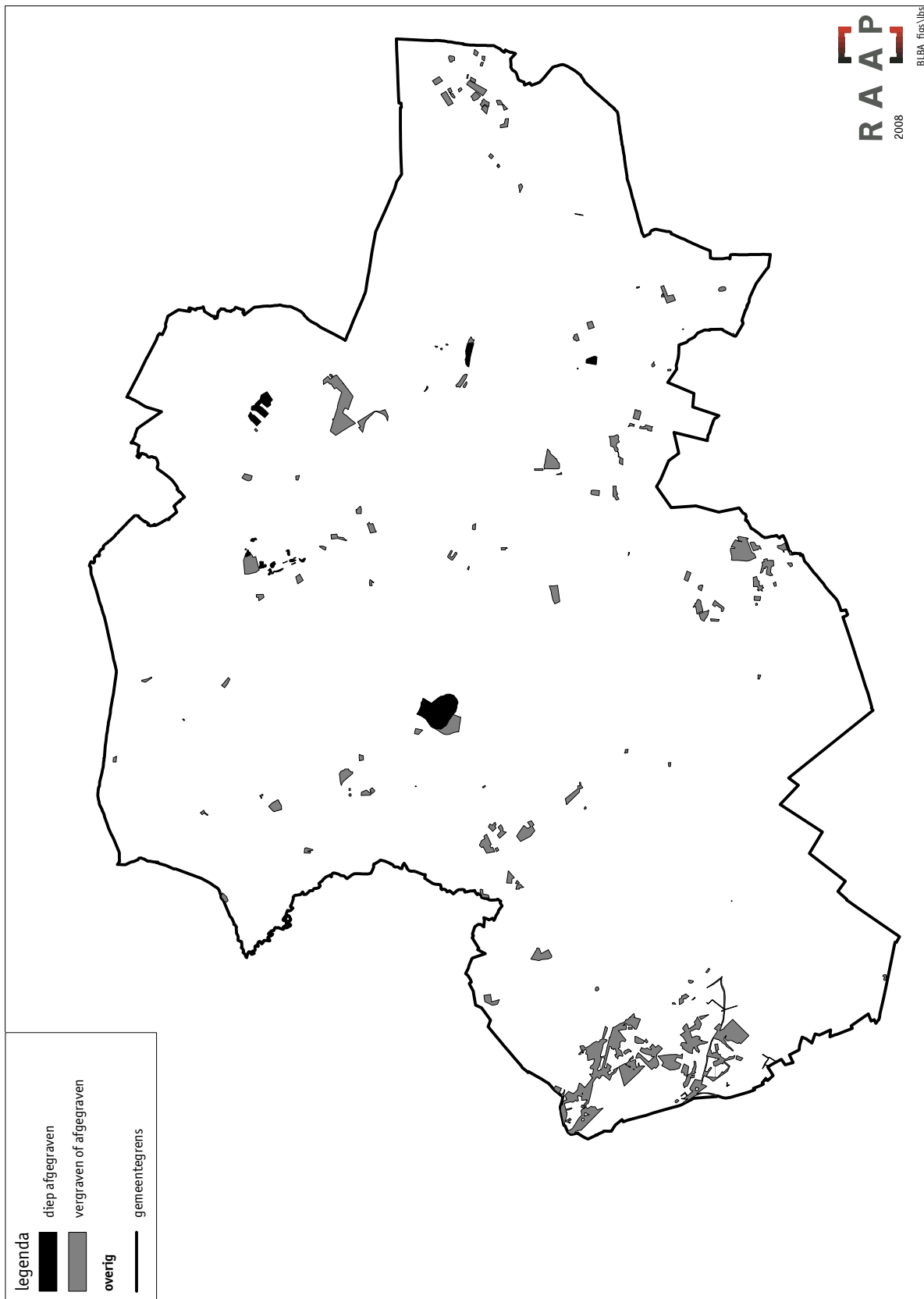
Vindplaatsen met een archeologische status op de archeologische monumentenkaart van de provincie Gelderland (AMK-Gelderland) zijn als vlakken aan het kaartbeeld toegevoegd. Een nadere beschrijving van deze terreinen bevindt zich in de catalogus van AMK-terreinen (bijlage 2).

Aan de hand van historisch kaartmateriaal⁶ zijn de historische dorpskernen bepaald en op kaart gezet. Deze gebieden zijn indicatief voor een hoge concentratie aan voornamelijk middeleeuwse en latere bewoning.

⁴ Bron: www.watwaswaar.nl.

⁵ Robas Producties, 1989.

⁶ Kadastrale minuutplannen, circa 1830 en de Chromotopografische kaart des Rijks, circa 1900.

Figuur 3. Verstoringen zoals aangegeven op de bodemkaart en op basis van archiefonderzoek.

2.4 Beperkingen en onzekerheden van het bronnenmateriaal

De archeologische landschappen- en beleidskaart van de gemeente Berkelland is hoofdzakelijk gebaseerd op bureauonderzoek. In principe is daarbij uitgegaan van de meest gedetailleerde informatie. De nauwkeurigheid van de archeologische landschappenkaart (kaartbijlage 1), en dus de daarvan afgeleide gemeentelijke beleidskaart (kaartbijlage 2), wordt in hoge mate bepaald door het detailniveau van het bronnenmateriaal. Voor de begrenzing van de verschillende archeolandschappelijke deelgebieden is gebruik gemaakt van het 5 x 5 m digitaal hoogtemodel van het AHN. Op basis hiervan is voornamelijk de begrenzing van geomorfologische eenheden zeer sterk verbeterd, maar zijn de bodemkundige grenzen niet verder gedetailleerd.

Met betrekking tot bodemverstoringsgegevens moet worden geconcludeerd dat alleen globale gegevens over de mate van bodemverstoring in kaart konden worden gebracht (figuur 2; zie ook § 7.2). Er moet in veel gevallen rekening worden gehouden met belangrijke afwijkingen. Alleen door middel van veldwaarnemingen en/of een zeer gedetailleerd bureauonderzoek kan op dergelijk perceelsniveau een betrouwbaar beeld worden verkregen van de mate van bodemverstoring.

De informatie over geregistreerde vindplaatsen is geheel gebaseerd op gegevens van derden. De nauwkeurigheid van deze vindplaatsgegevens loopt hierdoor sterk uiteen en zal bij hantering van de archeologische beleidskaart van geval tot geval nader moeten worden bepaald.

3

LANDSCHAP

Pre-kwartaire afzettingen (ouder dan 2,6 miljoen jaar)

Het oostelijk deel van de gemeente Berkelland beslaat een groot deel van het zogenaamde Oostnederlandse plateau. Dit plateau strekt zich uit van de omgeving van Winterswijk tot aan Haaksbergen en is vanwege zijn genese en geologische opbouw een voor Nederland uniek gebied. Hier komen mesozoïsche en tertiaire afzettingen aan het oppervlak die zich elders in Nederland op grote diepte bevinden. Deze afzettingen zijn tijdens het Tertiair (circa 53 tot 2,6 miljoen jaar geleden) door inwendige krachten in de aardkorst omhoog geduwd.⁷ Door de opheffing langs de westrand van het zogenaamde Bekken van Münster is een relatief hooggelegen plateau (30 tot 50 m +NAP) ontstaan. De afzettingen op het plateau dateren uit de geologische perioden Trias (Bontzandsteen en Muschelkalk; 225 tot 190 miljoen jaar geleden), Jura (klei; 190 tot 135 miljoen jaar geleden), Krijt (groenzand en kalksteen; 135 tot 65 miljoen jaar geleden) en Tertiair (groenzand en zware mariene klei; 65 tot 2,3 miljoen jaar geleden). De westelijke begrenzing van het plateau wordt gevormd door een terrein-knik langs de lijn Eibergen-Lichtenvoorde-Aalten.

Vroeg en Midden Pleistoceen (2,6 miljoen tot 130.000 jaar geleden)

In het Vroeg en Midden Pleistoceen wisselden koude glaciale en warme interglaciale perioden elkaar met grote regelmaat af. In het Vroeg Pleistoceen (2,6 tot 1,75 miljoen jaar geleden) vond op grote schaal erosie plaats van de opgeheven tertiaire afzettingen. Hierbij werd het plateau versneden tot verscheidene kleinere plateaus (vereffeningsrestplateaus) die van elkaar gescheiden werden door diepe erosiegeulen of -dalen. Vanaf het begin van het Pleistoceen tot in de voorlaatste ijstijd, circa 370.000 jaar geleden, stroomde de Rijn vanuit Zuidoost-Nederland in noordoostelijke richting. De Rijn zette dikke pakketten grof zand en grind af, ook op de geërodeerde tertiaire afzettingen van het Oostnederlandse plateau. Deze zogenaamde terrasafzettingen komen met name voor in het gebied tussen Aalten en Eibergen op de westrand van het plateau en zijn soms enkele meters dik. Vanaf het Midden Pleistoceen kwam het in Noordwest-Europa tot massale uitbreidingen van landijs. Het noorden en midden van Nederland werd daarbij gedurende zowel het Elsterien (475.000 tot 410.000 jaar geleden) als het Saalien (370.000 tot 130.000 jaar geleden) met landijs bedekt. De Rijn splitste zich al voor het Elsterien van de Maas af en bevond zich vanaf toen aan de oostrand van de Nederrijnse Laagvlakte, waarbij ze een koers dwars door het IJsselmeergebied naar zee volgde. De ijsbedekking in het noorden en midden van

⁷ Harbers & Rosing, 1983.

het land gedurende het Elsterien en het Saalien dwong de Rijn zijn loop naar het westen te verleggen.

Na de Elster-ijstijd en het warmere Holsteinien werd tijdens het Saalien de noordelijke helft van Nederland bedekt door een ijskap die zijn oorsprong had in Scandinavië. De zeespiegel lag zo'n 150 m lager dan nu en de bodem raakte tot op een diepte van tientallen tot honderden meters permanent bevroren (permafrost). De ijslobben langs het landijsfront zakten diep in de rivierafzettingen uit het Vroeg en Midden Pleistoceen weg. Op deze plaatsen ontstonden tientallen meters diepe (tong)bekkens en werden er dikke pakketten rivierzand uit het Vroeg en Midden Pleistoceen door de oprukkende gletsjers opgestuwd.⁸ Hierbij ontstonden verscheidene hoge stuwwallen, waaronder de Needse Berg (34 m +NAP). Door de komst van het landijs werden de Rijn en ook de Maas gedwongen om een meer westelijke/zuidelijke loop te kiezen.

Gedurende het Saalien werd het gebied van het Oostnederlandse plateau door het schuivende landijs 'overreden', geërodeerd en afgevlakt. Onder het landijs werd op veel plaatsen grondmorene (meestal keileem) afgezet. De grondmorene is gevormd op het contactvlak tussen het voortschuivende ijs en de ondergrond en bestaat in zijn meest kenmerkende vorm uit een structuurloze leem vermengd met grof zand, grind en stenen. Veelal bestaat de 'keileem' uit opgenomen en verplaatste (lokale) tertiaire en mesozoïsche klei. De aanwezigheid van deze slecht waterdoorlatende afzetting aan of nabij de oppervlakte is, samen met de tertiaire klei de oorzaak van het huidige, vochtige karakter van grote delen van de plateaus. Aan het einde

van het Saalien werden de (gedeeltelijk) met sediment opgevulde vroeg-pleistocene geulen van het Oostnederlandse plateau door smeltwaterstromen opnieuw uitgesleten. Hierdoor ontstonden grote en zeer diepe erosiegeulen waarin gedurende het resterende deel van het Saalien en in het Eemien (circa 130.000 tot 115.000 jaar geleden) meren aanwezig waren. Ook ontstonden door afstromend regenwater uitgebreide afwateringssystemen, waarbij met name in de nabijheid van de oude smeltwatergeulen tot meer dan 20 m diepe beekdalen uitgesleten werden.

Eemien (130.000 tot 115.000 jaar geleden)

Na het Saalien brak een lange en vrij warme periode aan: het Eemien. Het klimaat in het Noordzeegebied was bijna subtropisch (vergelijkbaar met het huidige klimaat in Midden-Frankrijk) en een groot deel van West-Europa liep door het smelten van het landijs en de stijgende zeespiegel onder water. Uiteindelijk werd een zeespiegelniveau bereikt dat wellicht 1 tot 2 m hoger lag dan tegenwoordig. Aan het begin van het Eemien bestond de vegetatie vooral uit berken en later uit uitgestrekte dennenbossen. Vervolgens nam het gemengde eikenbos (eik, iep, linde, esdoorn en hazelaar) in omvang toe. Het is zeker dat in het Eemien mensen in Nederland hebben gewoond, hetgeen blijkt uit vondsten van typische vuurstenen vuistbijlen en andere artefacten uit deze periode.⁹ Tegen het koudere einde van het Eemien namen de spar en de den weer belangrijke plaatsen in de vegetatie in. Vanwege de dichte begroeiing was in deze relatief warme tijd niet of nauwelijks sprake van erosie. Ook vond er weinig sedimentatie plaats en pas in de volgende ijstijd, het Weichselien (ca. 115.000-11.600 jaar geleden),

8 Rappol, 1991; Berendsen, 1996 en 1997.

9 Roebroeks, 1990.

vonden de laatste vormbepalende processen plaats.

Het Weichselien (115.000-11.600 jaar geleden)

De ontwikkeling van het klimaat tijdens het Weichselien had een fluctuerend verloop. De fase met maximale koude werd pas tegen het einde van het Weichselien, rond 18.000 jaar geleden, bereikt. In het Weichselien kwamen de gletsjers niet zuidelijker dan Hamburg en het was ook iets warmer vergeleken met het Saalien. Wel bedekte het Engelse landijs het noordelijke deel van de Nederlandse Noordzee. Het zeeniveau was vele tientallen meters lager dan nu; de ondiepe Noordzee bestond niet en de kustlijn lag zuidelijker dan het Nauw van Calais. Het Vroeg Weichselien, ook wel het Vroeg Glaciaal genoemd (115.000 tot 73.000 jaar geleden), werd gekenmerkt door open, parkachtige landschappen, waarin vooral de den en de berk overheersten. De koelere fasen werden afgewisseld door een aantal warmere intervallen. Gedurende deze iets warmere periodes bereikte ook een enkele eik ons land.

Het Midden Weichselien, ook wel Pleniglaciaal genoemd (ca. 73.000 tot 15.500 jaar geleden) begon met een sterke daling van de gemiddelde jaartemperatuur. Op hogere breedten nam de hoeveelheid landijs toe, met als gevolg een verdere daling van de zeespiegel. De grond was ook nu weer permanent bevroren. Aaneengesloten bossen verdwenen. Nederland bestond uit een open toendralandschap met dwergberk en vooral veel kruiden. Rivieren en beken begonnen zich in te snijden in de ondergrond. Deze fase met sterke erosie is kenmerkend voor het begin van het Midden Weichselien. Het bovenstroomse deel van de huidige Rijndelta maakte gedurende het Midden Weichselien deel uit van een omvangrijke riviervlakte met

vlechtende rivieren. De Rijn wist door de stuwwallen van Montferland heen te slijten en kreeg zijn huidige loop naar het westen. Door de verlegging van de hoofdstroom van de Rijn naar een route oostelijk van het Montferland bleef in het IJsseldal slechts een restgeul over die werd gevoed door onder andere de Berkel en verscheidene lokale beken.¹⁰

Omdat de ondergrond permanent bevroren was, kon het water op veel plaatsen maar moeilijk wegzakken. Mede door het ontbreken van vegetatie konden erosieprocessen gemakkelijk vat krijgen op het landschap. Het water sneed zich in de permafrost, waardoor erosiedalen ontstonden. In het open, zandige, pleniglaciaal landschap hadden ijzige sneeuwstormen vrij spel. Door de wind verstoof veel zand, waarbij vooral het fijnere stof over grote afstanden werd verplaatst. In uitgestrekte delen van Zuid- en Oost-Nederland is dit materiaal als een dikke deken fijn zand afgezet: het Oud Dekzand. Gebieden met Oud Dekzand vormen tegenwoordig op veel plaatsen uitgestrekte, reliëfarme vlakten. Soms is het materiaal zo fijn dat van löss (door de wind neergelegde zandige silt) wordt gesproken. Het dekzand kan in de luwte van de erosiedalen op het plateau en de stuwwallen een dikte van verscheidene meters bereiken.

Het op het Pleniglaciaal volgende Laat Glaciaal (15.500 tot 11.600 jaar geleden) werd gekenmerkt door enkele snel op elkaar volgende klimaatwisselingen. De kustlijn lag nog steeds veel verder naar het westen en er heerste een continentaal klimaat.¹¹ Het Laat Glaciaal begon met een relatief warme periode waarin het landschap zich parkachtig ontwikkelde en er

¹⁰ Spek, 1996.

¹¹ Renssen, 1997; Hoek, 1997.

veel berken groeiden (Bølling-interstadiaal, ca. 14.900-14.100 jaar geleden). Na een periode van 600 jaar, waarin de gemiddelde jaartemperatuur wat terugviel (Vroege Dryas, ca. 14.100-13.500 jaar geleden), herstelde de eerder ingezette klimaatverbetering zich en begon het Allerød-interstadiaal (13.500-13.000 jaar geleden). Tijdens het Allerød-interstadiaal kwam een volledige bosontwikkeling op gang. Daarin domineerden berk, den en spar, die de plaats innamen van een door berk en jeneverbes gekenmerkte pioniervegetatie. Op de nattere plekken groeiden elzen en ontstonden in de beekdalen elzenbroekbossen. Door een afname van de sediment- en waterafvoer veranderden de rivieren en beken van vlechtend en accumulerend in meanderend en insnijdend.

Het laatste millennium van het Laat Glaciaal was weer een periode van felle koude: het Late Dryas stadiaal (ook wel het Jonge Dryas tijdvak, ca. 13.000-11.600 jaar geleden). Het klimaat veranderde het landschap in een gure en vooral droge poolwoestijn. De begroeiing werd sterk gereduceerd en door het verdwijnen van de permafrost kon de ondergrond nog verder uitdrogen. Juist in deze periode ontstonden de meest omvangrijke zandverstuivingen. Het zwak lemige stuifzand uit deze periode wordt aangeduid als Jong Dekzand en is leemarm, enigszins grover en reliëfrijker dan het Oud Dekzand. Het vormt in uitgestrekte gebieden opgestoven, zwak glooiende ruggen, welvingen en koppen. Langs de randen van de stuwwallen werden gordeldekzandruggen gevormd. In de uitgeblazen laagten bleef later op veel plaatsen water staan. De op deze wijze gevormde natuurlijke meertjes worden dobben (vennen) genoemd.

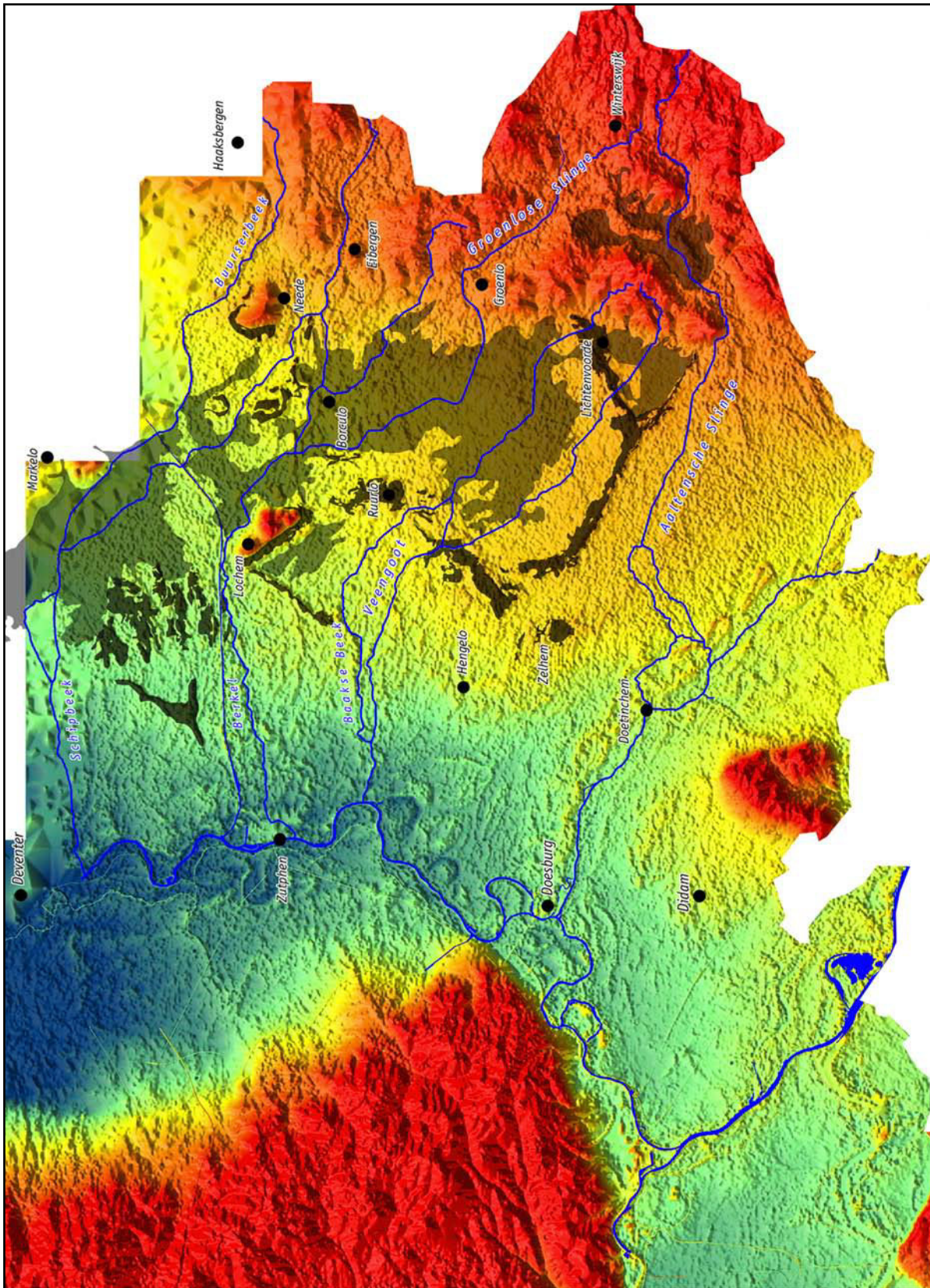
Op het Oostnederlandse plateau werd slechts een dunne laag Jong Dekzand afgezet of

ontbreekt het geheel, waardoor tertiaire klei en keileem (vrijwel) dagzomen. Hierdoor bevinden zich op veel plaatsen slecht waterdoorlatende oude kleien op geringe diepte onder het maai-veld en zijn de bodems op de plateaus relatief nat. In de luwte van de dalen ontstonden wel enorme complexen van dekzandruggen die een hoogte van meer dan 10 m bereikten. Deze ruggen vulden de laat-pleistocene beekdalen grotendeels of zelfs volledig op, waardoor deze verstopt raakten en beeklopen gedwongen waren zich te verleggen.

Ten westen van het Oostnederlands plateau komen grote (complexen van) dekzandruggen voor bij Harreveld, tussen Aalten en Dinxperlo, tussen Harfsen en Epse en globaal langs de lijn Lichtenvoorde, Veldhoek Ruurlo, Lochem, Laren en Harfsen (figuur 3). De grotere dekzandcomplexen omsloten grote, laaggelegen bekkens, waardoor beekjes en kleine riviertjes liepen. In deze bekkens ontstonden vele kleine, geïsoleerde dekzandkoppen die als eilandjes in het omringende lager gelegen gebied lagen. Door de dekzandruggen en -laagten raakte het afwateringspatroon direct ten westen van het reliëfrijke Oostnederlandse plateau ontregeld, waardoor sommige laaggelegen gebieden zeer nat werden en gedurende het Holoceen door veen overdekt raakten.

Holoceen (vanaf 11.600 jaar geleden)

Circa 11.600 jaar geleden zette een zeer snelle klimaatsverbetering in die het begin van het huidige Holoceen markeert. Door het warmer worden van het klimaat raakte het onderzoeksgebied langzaam begroeid: eerst met een typische toendravegetatie zoals dwergberk, alssem en dwergwilg, later gevolgd door de den. Vanaf het Boreaal (9000-8000 jaar geleden) ontwikkelden zich een voor een de eerste warmteminnende boomsoorten (zoals de hazelaar),

Figuur 4. Uitsnede uit het AHN (25 x 25 m DHM) met globaal de ligging van (aaneengesloten complexen van) grotere dekzandruggen (donkergrijs), de stuwwallen van Midden-Nederland en de Achterhoek, laagveenmoerassen (grijs) en de ligging van het Oostnederlands plateau.

gevolgd door eik en andere loofboomsoorten.¹² Gedurende de eerste 5000 jaar van het Holoceen hadden dichte, vrijwel aaneengesloten oerbossen een dempend effect op de waterhuishouding en was slechts sprake van een bescheiden erosie en sedimentatie op lokaal niveau. Hierdoor vonden geen belangrijke natuurlijke wijzigingen van het pleistocene reliëf meer plaats.

Door het in het Weichselien ontstane dekzand-reliëf was het oorspronkelijke afwateringspatroon hopeloos verstopt geraakt. Ook op het Oostnederlandse plateau verstoorde de opvulling van de beekdalen met dekzand de waterafvoer van grond- en regenwater. Hierdoor hadden de afzonderlijke beken van de Achterhoek in het begin van het Holoceen geen duidelijk afgebakende stroomgebieden meer. Ze stroomden ruwweg van zuidoost naar noordwest en liepen dood in de (dekzand) laagten ten westen van het Oostnederlandse plateau. Door de vernatting met voedselrijk rivierwater ontstonden dunne (laag)veenafzettingen (moerassen) waardoor het water diffuus naar beneden afstroomde. Aan de westzijde van deze aaneenschakeling van uitgestrekte laagveenmoerassen ontsprongen weer nieuwe beekjes die ofwel richting het huidige IJsseldal afwaterden (Baakse Beek) of naar het stroomgebied van de Regge stroomden (Buurserbeek, bovenloop van de Berkel).¹³ In de beekdalen was sprake van veengroei en een (geringe) mate van afzetting van kleiige en humeuze beekafzettingen. Deze afzettingen van zand, leem en veen worden gerekend tot het Laagpakket van Singraven.¹⁴

Onder invloed van kwelwater van het Oostnederlandse plateau en de stuwwallen en de stagnerende waterafvoer van het dekzandlandschap konden in de natte laagten tevens uitgestrekte hoogveenkussens gaan groeien (Formatie van Nieuwkoop).¹⁵ De planten uit het hoogveen (voornamelijk Sphagnum-soorten) gedijden op voedselarm (regen)water en hielden ook na afsterven veel water vast. Door het ophopen van afgestorven planten en het vasthouden van water bleef de grondwaterspiegel (lokaal) meestijgen. Hierdoor kon het veen zich over de hoger gelegen delen van het gebied uitbreiden, vooral gedurende het wat warmere en vochtigere Atlanticum (7000 tot 3000 voor Chr.).¹⁶

In de Middeleeuwen ontstonden op veel van de laat-glaciale dekzandruggen en -koppen, als gevolg van de toepassing van plaggenbemesting, dikke plaggen- of esdekken. Hierdoor is het dekzandreliëf op veel plaatsen afgedekt geraakt en versterkt en ontstonden vele kenmerkende steilranden. Ook op de hellingen van de plateaus en soms in de dekzandlaagten ontstonden vanaf de Late Middeleeuwen plaggendekken. Plaatselijk ontstonden zandverstavingen doordat de bewoners van de streek de vegetatie aantastten door beakkering, begrazing, houtkap, plaggenwinning, etc. Hierdoor is het oorspronkelijke bodemprofiel plaatselijk verdwenen dan wel afgedekt en is sprake van een grillig stuifduinenreliëf. Oude bewoningsslagen komen hier behalve aan het oppervlak soms ook voor onder een dikke afdekkende laag stuifzand.

¹² Jungerius e.a., 1973.

¹³ Driessen e.a., 2000.

¹⁴ Schokker e.a., 2003.

¹⁵ Weerts & Busschers, 2003.

¹⁶ Van der Hammen & Maarleveld, 1970.

4

ARCHEOLOGIE

Het doel van de archeologische inventarisatie is om een zo compleet, correct en actueel mogelijk overzicht te verkrijgen van de bekende archeologische vindplaatsen in de gemeente Berkelland. In de volgende paragrafen worden in het kort de reeds bekende archeologische vindplaatsen beschreven en de terreinen met een archeologische status die voorkomen in de onderzoeksgebieden. In § 4.3 wordt een kort de bewoningsgeschiedenis uiteengezet. Tot slot behandelt § 4.4 een specifiek cultuurhistorisch element, de Circumvallatielinie.

4.1 Archeologische vindplaatsen

Door bestudering van de verzamelde archeologische gegevens zijn uiteindelijk 336 vindplaatsen gedefinieerd: plaatsen waar archeologische vondsten zijn geregistreerd en/of waar op grond van diverse bronnen bewoning in de Late Middeleeuwen mag worden verondersteld (bijlage 1; peildatum maart 2008). Het betreft 320 vindplaatsen die onder een waarnemingsnummer geregistreerd zijn in ARCHIS, negen vindplaatsen die bij de historische verenigingen bekend zijn maar niet in ARCHIS geregistreerd staan en zeven vindplaatsen die naar aanleiding van historisch kaartmateriaal zijn vastgesteld (diverse molens). Bovendien zijn historische bewoningskernen, die op grond van historische bronnen en kaartgegevens worden verondersteld, op de kaart aangegeven. De vindplaatsen zijn met puntsymbolen voor complextype, begin- en einddatering weergegeven op de archeologische landschappenkaart (kaartbijlage 1) en met punten op de gemeentelijke beleidskaart (kaartbijlage 2); op beide kaartbijlagen zijn de vindplaatslocaties aangegeven met catalogusnummers.

Verspreiding

Belangrijk is vast te stellen dat de verspreiding van de momenteel bekende archeologische vindplaatsen in de gemeente Berkelland ten dele is bepaald door waarnemingseffecten. Een deel van de waarnemingen betreft vondsten gedaan door amateur-archeologen (al dan niet tijdens graafwerkzaamheden en renovatiewerkzaamheden) en vondsten gedaan tijdens niet-archeologische (graaf)werkzaamheden. Gebieden met een relatief hoge dichtheid aan vindplaatsen zijn aldus de zones waar in de afgelopen decennia bodemingrepen (o.a. nieuwbouw) hebben plaatsgevonden. Door deze bodemingrepen was het mogelijk om ter plaatse archeologische waarnemingen te doen. Een ander verschijnsel betreft daarnaast het accumulatie-effect ter hoogte van rijke en opvallende archeologische vindplaatsen. Waar deze voorkomen (bijvoorbeeld direct ten oosten van Eibergen) is in het verleden wellicht intensiever

(soms systematischer) gezocht. In de gebieden tussen Ruurlo en Beltrum zijn weinig of geen archeologische vindplaatsen bekend, net zoals ten noorden van Neede. Een verklaring kan zijn dat de archeologische resten afgedekt zijn geraakt. Dieper gelegen (afgedekte) archeologische resten hebben minder kans aan het maai-veld terecht te komen of opgegraven te worden. Bij een analyse van de landschappelijke ligging van vindplaatsen en het op grond hiervan toekennen van archeologische verwachtingen aan landschappelijke eenheden, dient met deze effecten rekening te worden gehouden.

Complextypen

De geïnventariseerde vindplaatsen zijn verdeeld in een aantal complextypen. Een complextype is een verzameling van in tijd en ruimte bij elkaar horende grondsporen en/of artefacten. Het betreft de archeologische interpretatie van de context waarbinnen de beschreven vondsten en/of grondsporen hebben gefunctioneerd. Indien de functie of betekenis van een archeologische waarneming niet duidelijk is, valt deze onder complextype onbekend. De terminologie is afgeleid van het archeologisch basisregister.¹⁷ Er is op kaartbijlage 1 onderscheid gemaakt tussen de categorieën:

- begraving;
- grafheuvel;
- nederzetting algemeen;
- huisplaats onverhoogd;
- versterkt gebouw;
- infrastructuur;
- kerk;
- molen;
- landbouw;
- landweer;
- industrie en nijverheid;
- depot;

- losse vondst(en);
- onbekend.

De complextypen worden hieronder toegelicht en het voorkomen ervan in de gemeente Berkeland wordt kort uiteengezet. Enkele bijzondere vondsten worden in de bewoningsgeschiedenis (§ 4.3) nader belicht.

Begraving/grafheuvel

Deze complextypen betreffen vondsten die (kunnen) duiden op de aanwezigheid van een graf of grafveld. Hieronder vallen begraafplaatsen die worden omschreven als crematie-/inhuatiegrafveld, urnenveld, grafheuvel, vlakgraf, inhuatiegraf en crematiegraf. Grafvelden zijn de vindplaatsen waar meerdere graven of grafstructuren zijn aangetroffen. Grafheuvels zijn kunstmatig opgeworpen heuvels (of resten daarvan) waarin menselijke resten (bot of verbrand bot), bijgiften en/of grafstructuren zijn aangetroffen. Vlakgraven zijn begravingen in kuilen zonder monumentale structuren aan het oppervlak. Inhuatiegraven zijn lijkbegravingen waarbij het lichaam ter aarde werd besteld, al dan niet in een kist en al dan niet met bijgiften zoals sieraden en (persoonlijke) (wapen)uitrustingsstukken. Bij crematiegraven gaat het om begravingen waarbij de dode voorafgaand aan het begraven werd verbrand. In veel gevallen zijn uit de overblijfselen van de brandstapel de verbrande botresten verzameld en in een urn aan de aarde toevertrouwd (meerdere van deze graven vormen een urnenveld). Bijgiften konden al dan niet mee verbrand zijn. Naast deze categorieën is sprake van een groep onzekere of waarschijnlijke begraafplaatsen die zich kenmerken door vondsten van complete aardewerken potten. Omdat complete voorwerpen slechts zelden in nederzettingen worden aangetroffen, is het waarschijnlijk dat het grafgiften betreft. Geheel zeker is dit echter vaak niet.

¹⁷ ABR versie 1.0; ROB, 1992.

In Berkelland zijn 29 vindplaatsen met complextype begraving aangetroffen. De grootste concentraties zijn te vinden op en rond de Needse Berg, ten oosten van de Mallemsche Esch en ten noorden en zuiden van de Huppelsche Esch. De meeste betreffen crematiegraven met urnen en eventuele bijgiften uit de Late Bronstijd-Vroege IJzertijd; ook zijn enkele neolithische begravingen aangetroffen (bijvoorbeeld cat.nrs. 89 en 120). Een deel van de begravingen bestaat uit slechts los, met graven geassocieerd, aardewerk (bijvoorbeeld cat.nrs. 249 en 131). De meeste vondsten van begravingen zijn gedaan vóór 1975.

Er zijn negen vindplaatsen met grafheuvels aangetroffen. De meeste in de wijde omgeving van Eibergen. In de helft van deze grafheuvels zijn aardewerk en/of vuurstenen artefacten aangetroffen.

Nederzetting algemeen/huisplaats onverhoogd

Deze complextypen duiden plaatsen aan waar archeologische vondsten en sporen vermoedelijk duiden op de aanwezigheid van bewoningsresten (Prehistorie t/m Middeleeuwen). Het kan gaan om een relatief klein en kortstondig bewoond kampement van jager-verzamelaars uit de Steentijd (extractiekamp), de overbouwde resten van een middeleeuwse boerderij of om een boerengehucht uit de Middeleeuwen met de resten van meerdere grote gebouwen. De nederzettingsterreinen zijn in sommige gevallen langdurig bewoond geweest. De exacte ouderdom van de woon- en huisplaatsen is echter veelal onbekend.

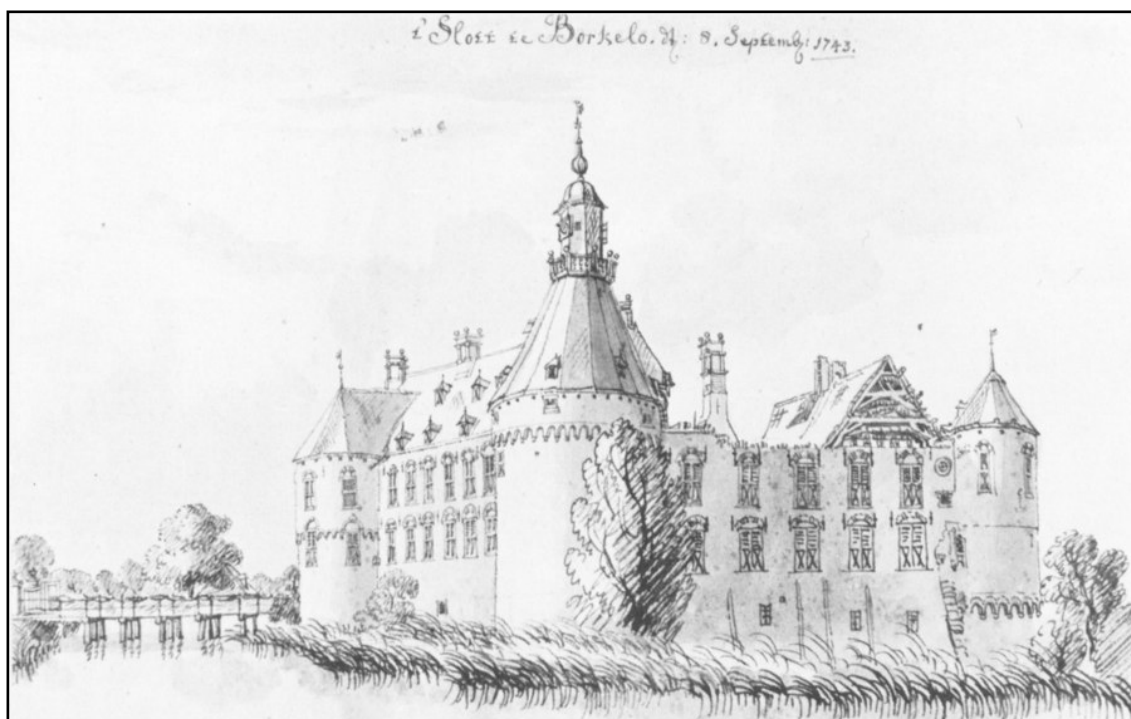
De archeologische inventarisatie heeft 44 vindplaatsen opgeleverd waar de aanwezigheid van nederzettingsresten waarschijnlijk wordt geacht en twee vindplaatsen die mogelijk duiden op huisplaatsen. De aard van de

nederzettingsresten varieert van vondsten die met nederzettingen geassocieerd worden, tot grondsporen als kuilen waterputten en paalgaten, tot hele boerderijen. De nederzettingsresten in Berkelland komen uit vrijwel alle archeologische perioden.

Versterkt gebouw

Tot dit complextype behoren alle waarnemingen waar de functies verdedigbaarheid (grachten, bruggen en/of dikke muren) en bewoonbaarheid gecombineerd zijn. Hiertoe behoren de categorieën omgracht terrein, versterkt huis, havezate en kasteel. Omgrachte terreinen bestaan uit enkele gebouwen binnen een omgrachting en kunnen elementen bevatten die wijzen op een verdedigbaar karakter, die echter geen echte bescherming bieden tegen een serieuze aanval of belegering. Ze werden vooral aangelegd vanaf de 13e eeuw. Een havezate is een specifiek soort versterkt huis of burcht, hof of hoeve. Oorspronkelijk was het een benaming voor een grote boerderij met land, later een speciale term voor landelijke huizen, waarvan de bewoners speciale rechten genoten. Bij kastelen ligt de nadruk vaak op de functie verdedigbaarheid; ze hebben vaak een middeleeuwse oorsprong.

In de vindplaatsencatalogus (bijlage 1) zijn in totaal 53 versterkte gebouwlocaties opgenomen: 27 omgrachte terreinen, zeventien havezaten, vijf versterkte huizen en vier kastelen uit de Late Middeleeuwen en/of Nieuwe tijd. De versterkte gebouwen zijn veelal bekend uit historische bronnen en hun locatie is vaak niet geheel zeker. Het betreft onder andere de Meerbekke (kasteel, cat.nr. 276) te Eibergen en het (voormalig) Hof te Borculo (versterkt huis, cat.nr. 28; figuur 4). De versterkte gebouwen komen verspreid over de gehele gemeente voor, met uitzondering van het meest zuidelijke gedeelte van de gemeente.

Figuur 5. De Hof te Borculo in een vervallen staat afgebeeld door Jan de Beijer (uit: Romers, 1987).

Infrastructuur

Onder infrastructuur worden alle soorten wegen en paden en aanverwante zaken als bruggen en beschoeiingen verstaan. In de inventarisatie zijn de resten van een sluis, een steiger, een weg en een (mogelijk natuurlijke) waterweg aange- troffen.

Kerk

Binnen de onderzoeksgebieden bevinden zich op enkele plaatsen resten van godshuizen uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd. In de vindplaatsencatalogus (bijlage 1) zijn alleen de kerken opgenomen waar in het verleden archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden. Het betreft twee vindplaatsen van kerken te Eibergen (cat.nrs. 173 en 174) die wellicht verwijzen naar dezelfde kerk.

Molen

Uit schriftelijke overlevering van rekeningen en rechtspraak weten we van het bestaan (en heel soms van de locatie) van water- en windmolens. Al in 1188 is sprake van een 'Berkel-molen' bij Olden Eibergen en zowel aan Berkel als Slinge hebben meerdere watermolens gestaan. Veel molens behoorden bij een havezate of bij belangrijke erven van een plaatselijke heer. Over de geschiedenis en het uiterlijk van de meeste wind- en watermolens is vrijwel niets bekend. De voormalige aanwezigheid is slechts bekend uit overlevering, de aanwezigheid van een oude molenkolk en/of karakteristieke veldnamen (zoals bijv. Mōlnkoel, Mōlnmoat en Molenkamp). De molens waren meestal slijpmolens (graan- en korenmolens) en belangrijk in de Middeleeuwen.

Landbouw

Dit complextype omvat alle resten van landbouwactiviteiten, zoals ploegsporen, spitsporen, akkercultuurlagen en percelering of bijzondere vormen van percelering, zoals de zogenaamde Celtic fields. In Ruurlo is middeleeuwse percelering en bij Neede een oude cultuurlaag aangetroffen (cat.nrs. 5 en 90). Bij de Rekkensche heide zijn op twee locaties de walstructuren van Celtic fields aangetroffen (cat.nrs. 314 en 315).

Landweer

Landweren bestonden uit een of meer aarden wallen, veelal begroeid met doornige, ineengevlochten struiken en aan een of aan beide zijden voorzien van een greppel. Archeologisch onderzoek in Aalten¹⁸ en in Heeten¹⁹ toonde aan dat soms ook een stelsel van ondiepe kuilen bij een landweer kan liggen. Deze kuilen zijn geïnterpreteerd als struikelkuilen. De landweren lagen veelal loodrecht op oude wegen en paden en waren voorzien van doorgangen voor de controle van doorgevoerde goederen en het heffen van tol. In de eerste plaats werden landweren aangelegd als verdedigingsstelsel, bedoeld om ongewenste lieden de toegang tot een bepaald gebied zo lastig mogelijk te maken. Naast deze defensieve functie, dienden ze mogelijk ook om vee tegen te houden. Sommige landweren vormden waarschijnlijk ook een grens tussen rechtsgebieden.²⁰ Algemeen wordt aangenomen dat ze voornamelijk uit de periode 1300-1500 stammen. In Berkelland zijn landweren archeologisch aangetoond rondom Eibergen en op de Rekkensche Heide.

Industrie en nijverheid

De termen industrie en nijverheid omschrijven een vrij diverse verzameling van vindplaatsen

die wijzen op economische activiteiten. Hieronder vallen steen- en pannbakkerijen, metaalbewerkingsplaatsen (smederijen), resten van lokale ijzerindustrie en 'onbepaald'.²¹ Ook gebouwen rond diverse ondernemingen zoals herbergen, vallen onder dit complextype. Zo leidde de aanwezigheid van tertiaire klei tot het ontstaan van een lokale baksteenindustrie in de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd op het Oostnederlandse plateau. Deze steenovens bevonden zich zonder uitzondering op of in de directe nabijheid van oude kleivoorkomens. Ze hebben als industrieel-ambachtelijke elementen een archeologische waarde. Daarnaast speelde de ijzerindustrie (gebaseerd op het winnen van moerasijzererts, o.a. in de beekdalen) in de Late Middeleeuwen een belangrijke rol in het gebied. In de gemeente Berkelland zijn alleen enkele archeologische meldingen van steen- en pannbakkerijen, een pottenbakkerij (allen rond de leem- en kleivoorkomens in het oosten van de gemeente), een herberg en een aantal grondsporen die op industrie/nijverheid in het algemeen duiden (beide in Ruurlo).

Depot

Regelmatig worden voorwerpen aangetroffen die mogelijk met zorg zijn achtergelaten, vaak in natte contexten. Men noemt dit rituele deposities. De vondsten bestaan meestal uit complete stenen en bronzen bijlen (bijldepots), zwaarden, speerpunten, sieraden, ketels, schalen, agrarische werktuigen, molenstenen, munten en soms ook menselijk en dierlijk bot. Binnen de onderzoeksgebieden is op één locatie de vondst van een kan met zilveren munten gedaan.

Losse vondst(en)/onbekend

In de categorie losse vondst(en) zijn voorwerpen opgenomen die, voor zover bekend,

¹⁸ Verhagen, 1987.

¹⁹ Scholte Lubberink & Eeltink, 2002.

²⁰ Offerein, 1996.

²¹ Zie Van Nie, 1996.

buiten de context van een specifiek complextype zijn aangetroffen. De meeste vindplaatsen in Berkelland vallen in deze categorie (169 vindplaatsen). Bij de zogenaamde losse vondsten gaat het onder andere om diverse soorten aardwerk uit vrijwel alle mogelijke perioden, vuursteen (afslagen, krabbers, etc.), natuursteen (o.a. molenstenen), munten en andere metalen voorwerpen en dierlijk en menselijk botmateriaal. In de categorie onbekend (36 vindplaatsen) zijn die vindplaatsen opgenomen waarvan niet genoeg gegevens bekend zijn om ze aan een complextype toe te wijzen of ze als losse vondst te registreren.

4.2 Terreinen met een archeologische status (AMK-terreinen)

Toelichting op de terreinen met archeologische status

In de gemeente Berkelland staan 59 terreinen geregistreerd op de archeologische monumentenkaart van de provincie Gelderland (AMK-Gelderland). Het betreft terreinen/vindplaatsen waaraan de rijksoverheid (op grond van onderzoek) een archeologische status heeft toegekend. De terreinen zijn vanwege hun archeologische waarde opgenomen in het Centraal Monumenten Archief (CMA) van de RACM. Voor deze terreinen geldt dat in principe gestreefd dient te worden naar duurzaam behoud. Binnen de gemeente komen slechts drie van rijkswege beschermde monumenten voor (terrein van zeer hoge archeologische waarde, beschermd), allen grafheuvels. De AMK-terreinen zijn opgenomen op de archeologische landschappenkaart en worden beschreven in bijlage 2. De RACM heeft terreinen met status onderverdeeld in vier categorieën waaraan verschillende adviezen zijn gekoppeld met betrekking tot eventuele ingrepen.

Terreinen van zeer hoge archeologische waarde, beschermd

Terreinen van zeer hoge archeologische waarde zijn terreinen van oudheidkundige betekenis die op grond van door de RACM gehanteerde criteria (kwaliteit, zeldzaamheid en contextwaarde) zijn aangewezen als behoudenswaardig en die, om hun archeologische betekenis te behouden, van rijkswege zijn beschermd. Voorafgaand aan planvorming binnen de grenzen van deze terreinen is besluitname door de rijksoverheid wettelijk vereist. Als de terreinen gelegen zijn buiten de bebouwde kom is besluitname door de provincie Gelderland eveneens wettelijk vereist.

Terreinen van (zeer) hoge archeologische waarde

Terreinen van (zeer) hoge archeologische waarde zijn terreinen van oudheidkundige betekenis die op grond van door de RACM gehanteerde criteria zijn aangewezen als behoudenswaardig, maar geen wettelijke bescherming genieten. Voorafgaand aan planvorming betreffende deze terreinen is besluitname door de gemeente wettelijk vereist.

Terreinen van archeologische waarde

Terreinen van archeologische waarde zijn terreinen van oudheidkundige betekenis die op grond van de door de RACM gehanteerde criteria zijn aangegeven als archeologisch waardevol. Voorafgaand aan planvorming betreffende deze terreinen is besluitname door de gemeente wettelijk vereist.

Terreinen van archeologische betekenis

Terreinen van archeologische betekenis zijn terreinen die nog niet gewaardeerd zijn op grond van door de RACM gehanteerde criteria. Het betreft terreinen waar, op grond van gedane vondsten en/of waarnemingen, (meer)

archeologische resten worden verwacht. Alle huidige terreinen van archeologische betekenis zijn derhalve onlangs onderworpen aan een waarderend onderzoek.²² Op dit moment zijn de gegevens van deze waardering nog niet verwerkt naar de nieuwe standaard- AMK. Deze terreinen krijgen of een hogere beleidsmatige status of zullen worden afgevoerd van de lijst van terreinen met archeologische status. Hierover is nog geen formeel besluit genomen. De onderzochte en gewaardeerde terreinen blijven derhalve nog als terrein van archeologische betekenis vermeld staan op de archeologische verwachtings- en advieskaart.

4.3 Bewoningsgeschiedenis

Het gevarieerde karakter van het Oost-Nederlandse landschap kenmerkt zich door een grote afwisseling van droge en natte gebieden. Het landschap bood een breed scala aan vestigings- en bestaansmogelijkheden, maar vormde evenzeer een beperking: grote delen van Oost-Nederland waren vanwege hun natte karakter onbewoonbaar. Tot aan het begin van de Late Middeleeuwen werden in Oost-Nederland vrijwel zonder uitzondering de hoger gelegen, goed ontwaterde, zandige gronden bewoond, zoals dekzandruggen en droge delen van stuwwallen.²³ Slecht ontwaterde gebieden werden zelden of nooit als woonplaats of begraafplaats gekozen, maar werden (zoals blijkt uit losse archeologische vondsten) wel regelmatig door mensen bezocht.

Paleolithicum

Incidentele vondsten uit het Midden Paleolithicum (300.000-35.000 jaar geleden) bewijzen dat er in Oost-Nederland reeds voor

of tijdens het Vroeg Weichselien sprake was van menselijke bewoning door Neanderthalers. In Haaksbergen is in een bouwput een zogenaamde Levallois-afslag gevonden, een vuurstenen artefact dat typisch is voor het Midden Paleolithicum.²⁴ Ook elders in Oost-Nederland zijn vuurstenen artefacten uit deze periode aangetroffen, o.a. te Deldenerbroek en Mander in Twente en in Lievelede in de Achterhoek.²⁵ In de gemeente Berkelland zijn archeologische vondsten van een dergelijke ouderdom voor zover bekend nog niet aangetroffen. Het is echter zeker niet uitgesloten dat er in de toekomst artefacten uit het Midden Paleolithicum worden gevonden, met name op plaatsen waar afzettingen van een grote geologische ouderdom dagzomen of in groeven worden aangesneden (zoals de Needse Berg).

In de koudste perioden van het Weichselien was Nederland voor zover bekend gedurende een periode van tienduizenden jaren niet bewoond. Pas in het Laat Weichselien (ongeveer 13.000-11.600 jaar geleden) worden onze streken tijdens warmere klimaatfasen weer door mensen bezocht en bewoond. Uit de Achterhoek en Twente zijn in de vorm van vuursteenvindplaatsen enkele tientallen kampementen van deze laat-paleolithische jagers/verzamelaars bekend. Het gaat om kampementen van de Hamburgcultuur, de Tjonger- of Federmesser-cultuur en de Ahrensburgcultuur.²⁶ Dergelijke kampementen zullen zich ongetwijfeld ook in de gemeente Berkelland bevinden. Ze zijn echter tot op heden nog niet ontdekt. Vooral op en rond grootschalige, landschappelijke overgangszones zijn ze te verwachten, zoals op de overgang van de Needse Berg naar het Berkeldal.

22 Meij, 2004 en 2007.

23 O.a. Schut, 1987; Verlinde, 1993.

24 Verlinde, 1988.

25 O.a. Verlinde, 1975.

26 Roebroeks & van Gijn, 2005.

Mesolithicum

Circa 11.600 jaar geleden eindigde de ijstijd en begon het warmere Holoceen. Als gevolg van de klimaatsverandering maakt de open steppe- en toendravegetatie uit de ijstijd geleidelijk plaats voor een gesloten loofbos. Typische steppe- en toendradieren (zoals het rendier) trokken weg en dieren met een voorkeur voor een meer bosrijke omgeving (oeros, wild zwijn, eland, etc.) namen hun plaats in. Mensen leefden in het Mesolithicum van de jacht, visvangst en het verzamelen van eetbare planten, knollen en vruchten. De oudste archeologische vondsten uit de gemeente Berkelland dateren uit deze periode. Ze zijn afkomstig van de zuidflank van de Needse Berg en van een dekzandrug in het Berkeldal bij Neede. Onder de vondsten is o.a. een karakteristieke, mesolithische vuurstenen pijlpunt (microliet). Verder heeft het onderzoek op de Hesselinkes bij Borculo een grote hoeveelheid vondsten uit het Mesolithicum opgeleverd. Op grond van vergelijking met vondstrijke en in landschappelijk opzicht identieke gebieden elders in Oost-Nederland is de verwachting dat met name de hoge dekzandruggen in het Berkeldal en de vele dekzandkoppen en -ruggen in de uitgestrekte broekgebieden (bijvoorbeeld het Brammelerbroek en het Gelselaarsche Broek) rijk zijn aan archeologische resten uit het Mesolithicum.

Neolithicum

In het Neolithicum (4900-2000 voor Chr.) vond de overgang naar een agrarische leefwijze plaats: de rondtrekkende, jagende en verzamelende bewoners van het gebied werden boer. Het Neolithicum kenmerkt zich verder door technologische veranderingen, waaronder het gebruik van aardewerk en geslepen stenen hakwerktuigen (zoals bijlen en hamerbijlen) en door het ontstaan van (semi-)permanente nederzettingen. Hoe de overgang naar een

economie gebaseerd op landbouw en veeteelt in Oost-Nederland precies in zijn werk is gegaan, is nog onbekend. Uit onderzoek elders in Nederland is wel al duidelijk geworden dat er sprake was van een lange overgangperiode, waarin jagen en verzamelen naast landbouw en veeteelt nog geruime tijd een belangrijk onderdeel van de voedsel economie vormden. In de Achterhoek zijn verscheidene vondsten uit de overgangperiode bekend, o.a. uit Lochem, Zwolle bij Groenlo, Winterswijk en Neede.²⁷ De Needse vondst betreft een aardewerken pot van een type dat nog nergens anders in Oost-Nederland is gevonden. Hij is aangetroffen tijdens de bouw van een mestkelder bij Rohaan op de Needse Berg. De pot was op de kop ingegraven. Er zijn geen verdere vondsten gedaan. Op typologische gronden moet de pot in het Vroeg Neolithicum (4900-4200 voor Chr.) of in een vroege fase van het Midden Neolithicum (Midden Neolithicum A: 4200-3400 voor Chr.) gedateerd worden.

Uit de tweede helft van het Neolithicum zijn er meer aanwijzingen voor bewoning. De zandgronden in Noord-, Oost- en Midden-Nederland worden in deze tijd bewoond door de landbouwers van de Trechterbekercultuur, die ook wel bekend staan als de hunebedbouwers (Midden Neolithicum B: 3400-2900 voor Chr.). Neede, Rekken en Dinxperlo zijn tot nu toe de enige plaatsen in de Achterhoek waar sporen van de Trechterbekercultuur zijn gevonden. Noordelijker en oostelijker, in respectievelijk Twente en het Münsterland, zijn vondsten van de Trechterbekercultuur talrijker.²⁸ In Neede zijn op drie plaatsen resten van de Trechterbekercultuur gevonden. Vondsten van complete potten uit een late fase van de Trechterbekercultuur

²⁷ O.a. Bakker, 1979; Hulst, 1984; Schut, 1987.

²⁸ Bakker, 1979.

op de Hondelinkes en bij Ruwenhof duiden op de aanwezigheid van (vlak-) graven.²⁹ De vondst van een fragment van een aardewerken bakplaat en een fragment van een zogenaamde kraaghalsfles bij erva Oonk in Hoonte duidt waarschijnlijk op de aanwezigheid van een nederzetting.³⁰ Een klein vuursteen bijtje uit Hoonte dateert mogelijk ook uit deze periode.

Laat Neolithicum-Vroege Bronstijd

In het Laat Neolithicum (2900-2000 voor Chr.) en de Vroege Bronstijd (2000-1800 voor Chr.) lijkt, gezien het relatief grote aantal vondsten, de bewoning in de Achterhoek en Twente toe te nemen.³¹ Er zijn verscheidene nederzettingen, begraafplaatsen en vele losse vondsten bekend. Uit de verspreiding daarvan kan geconcludeerd worden dat in die tijd grote delen van de hoge zandgronden reeds bewoond waren. Vondsten gedaan op de Hesselinkes te Borculo duiden mogelijk op een nederzetting.³² Losse vondsten uit de gemeente Berkelland maken duidelijk dat ook in dit gebied mensen aanwezig waren. Aanwijzingen voor nederzettingen ontbreken echter nog. Te Neede trekken vooral twee exotische, stenen hamerbijlen van de Enkelgrafcultuur de aandacht (Laat Neolithicum A: 2900-2500 voor Chr.). Te Hoonte werd een fragment van een geïmporteerde (?) hamerbijl van een Jutlands type gevonden. Uit Neede stamt een magnifieke, gefacetteerde hamerbijl met een lengte van 25,5 cm(!), die in Nederland slechts één parallel kent.³³ Het is niet uitgesloten dat deze hamerbijl uit een verstoord graf afkomstig is.

29 Glasbergen, 1961; Hulst, 1971.

30 Schut & Bakker, 1980.

31 O.a. Schut, 1987.

32 Hulst & Buisman, 1991.

33 Schut, 1998.

Midden Bronstijd

Voor de Midden Bronstijd (1800-1100 voor Chr.) is het beeld veel minder duidelijk. Hieruit mag echter niet geconcludeerd worden dat het gebied minder dicht bevolkt was dan in voorgaande perioden. Vindplaatsen uit de Midden Bronstijd zijn in de regel namelijk moeilijk te ontdekken, omdat ze zeer arm aan archeologische resten zijn. Vondsten van aardewerk uit de Midden Bronstijd op de Hesselinkes maken duidelijk dat de noordoostelijke Achterhoek wel degelijk bewoond was. In Eibergen zijn enkele grafheuvels bekend die mogelijk in de Midden Bronstijd als begraafplaats in gebruik waren.

Late Bronstijd-IJzertijd

Uit de Late Bronstijd (1100-800 voor Chr.) en de IJzertijd (800-12 voor Chr.) zijn veel meer vindplaatsen bekend. De relatief grote hoeveelheid vondsten uit de Late Bronstijd en IJzertijd in de noordoostelijke Achterhoek en aangrenzende gebieden wijst op een relatief dichte bevolking. Het zijn vooral de urnenvelden uit de Late Bronstijd en de Vroege IJzertijd die bekendheid genieten. Urnenvelden zijn begraafplaatsen waarin gecremeerde doden (in een urn) werden bijgezet. Vondsten van urnen met crematieresten in een leemgroeve op de Needse Berg maken duidelijk dat hier een urnenveld heeft gelegen. In de wijdere omgeving zijn verscheidene urnenvelden bekend te Lochem, Eibergen en Haaksbergen.³⁴ Vondsten die duiden op de aanwezigheid van een nederzetting zijn op verschillende plaatsen in de gemeente Berkelland, o.a. te Hoonte en Kisveld. Het reeds aangehaalde onderzoek op de Hesselinkes te Borculo heeft ook nederzettingssporen uit verschillende fasen van de IJzertijd opgeleverd.³⁵ Bijzonder is de vondst van een depot

34 O.a. Verlinde, 1979.

35 Hulst & Buisman, 1991.

bestaande uit twee identieke stenen hamerbijlen uit de Late Bronstijd of de Vroege IJzertijd te Noordijk. Deze zijn omstreeks de jaren '30 van de 20e eeuw gevonden door de boer op erve Groot Hornte te Noordijk.

Romeinse tijd

Omstreeks 12 voor Chr. verschenen de Romeinen in onze streken. Na tientallen jaren van veldtochten tegen en schermutselingen met de Germaanse inwoners in onder andere Oost-Nederland en het aangrenzende Duitse gebied, kozen de Romeinen de Rijn als (noordelijke) rijksgrens. Vondsten van geïmporteerde Romeinse voorwerpen duiden op contacten met het Romeinse rijk. Dergelijke voorwerpen zijn ook in Neede en Borculo gevonden. Op de hoge gronden langs de Berkel tussen Zutphen en de Duitse grens zijn relatief veel nederzettingen en ook begraafplaatsen uit de Romeinse tijd bekend. Dit is ook het geval in Borculo en Neede. Op de Hesselinkes bij Borculo is de plattegrond van een 28 m lange boerderij uit de Romeinse tijd opgegraven.³⁶ Verder zijn ook in Neede nederzettingssporen uit de Late IJzertijd en Romeinse tijd ontdekt, o.a. bij nieuwbouw op de Hofmaat en op het Hengeler. Fragmenten van geïmporteerde glazen armbanden uit de Late IJzertijd of Romeinse tijd die op de Hesselinkes te Borculo en op de Hofmaat in Neede zijn gevonden, zijn voor Oost-Nederlandse begrippen relatief zeldzame vondsten. Zeldzaam is zeker een Germaans crematiegraf met een bijzonder rijke bijgift uit de Laat Romeinse tijd (270-450 na Chr.) dat in een leemgroeve op de Needse Berg gevonden zou zijn. Indien de hieronder genoemde vondsten inderdaad uit een graf op de Needse Berg afkomstig zijn, gaat het voor zover bekend om een van de rijkste graven zo niet het rijkste graf uit de Romeinse

tijd in Oost-Nederland. Het betreft een schaal van Romeins terra sigillata-aardewerk, een voetschaaltje van terra nigra(-achtig) aardewerk en een bronzen Romeins badflesje. In en aan het eind van de Laat Romeinse tijd trok vermoedelijk een groot deel van de bevolking van Oost-Nederland weg in zuidelijke richting.

Vroege Middeleeuwen

Archeologische en historische aanwijzingen voor bewoning in de eeuwen na de ineenstorting van het Romeinse Rijk, d.w.z. de eerste helft van de Vroege Middeleeuwen (450-725 na Chr.), zijn in Oost-Nederland zeer schaars. Vondsten uit onder andere Zutphen en recentelijk uit Didam tonen aan dat Oost-Nederland niet geheel was verlaten en dat er tenminste in bepaalde delen sprake was van bewoningscontinuïteit tussen de Romeinse tijd en de Vroege Middeleeuwen en/of de komst van kolonisten van elders. Aanwijzingen voor bewoning in de gemeente Berkelland en het aangrenzende deel van Zuid-Twente zijn er o.a. in de vorm van een zogenaamde Merovingische knikwandpot uit de 6e of 7e eeuw na Chr., gevonden op een onbekende plaats op de Needse Berg. Deze vondst duidt mogelijk op de aanwezigheid van een grafveld. Vlak over de Overijsselse grens in Diepenheim-Markvelde is eveneens een mogelijk grafveld bekend. Een nederzetting te Haaksbergen-Honesch was wellicht reeds in de Merovingische tijd bewoond.³⁷

In de loop van de 7e en 8e eeuw breidden de Saksen hun machtsgebied in zuidelijke richting uit. Grote delen van Oost-Nederland, waaronder de Achterhoek en Twente, kwamen binnen hun politieke invloedssfeer te liggen. Aan het einde van de 8e eeuw werden de Saksen door Karel de Grote verslagen en onderworpen en drong

³⁶ Hulst & Buisman, 1991.

³⁷ Van Es & Verlinde, 1977.

het Christendom definitief in onze streken door. De missionaris Ludger stichtte omstreeks het jaar 800 te Wichmond, Zelhem en mogelijk ook te Winterswijk de eerste kerken in de Achterhoek. De gemeente Berkelland maakte oorspronkelijk deel uit van het Münsters kerspel Groenlo, dat vermoedelijk in de 9e of 10e eeuw is gesticht.³⁸ Op verscheidene plaatsen in en nabij de gemeente Berkelland zijn archeologische vondsten uit de tweede helft van de Vroege Middeleeuwen gedaan (725-1050 na Chr.). Waarschijnlijk zijn veel van de boerderijen en buurtschappen in de gemeente Berkelland al in deze tijd ontstaan. Op de westflank van de Needse Berg bevond zich in deze tijd een nederzetting, evenals nabij erva Olminkhof te Mallem ten zuiden van Neede en erva Temmink te Brammelo, gemeente Haaksbergen, ten oosten van Neede.³⁹ Op de Needse Berg is verder een losse vroeg-middeleeuwse munt gevonden.

Late Middeleeuwen

In de Vroege en Late Middeleeuwen behoorde de gemeente Berkelland tot het bisdom Münster. In de Late Middeleeuwen (1050-1500 na Chr.) werden kerken gesticht te Neede (ca. 1230) en Geesteren (ca. 1246). De kerk van Eibergen (1408) en de kapel van Gelselaar (1440) zijn van iets jongere datum.⁴⁰ In wereldlijk opzicht viel de gemeente Berkelland binnen de heerlijkheid Borculo, mogelijk een afsplitsing van de oude graafschap Lohn.⁴¹ De heerlijkheid Borculo werd bestuurd door de heren van Borculo, die er een kleine ridderschap op na hielden.⁴² De edelen die deel uitmaakten van deze ridderschap bewoonden havezaten

verspreid over de heerlijkheid. Grootgrondbezitters (edelen en kerkelijke instanties) waren eigenaar van boerderijen die door horigen werden bewerkt. Hun grondbezit werd beheerd en geëxploiteerd vanuit centrale hoven, zoals de Hof te Neede van het stift Überwasser te Münster.

Een groot aantal boerderijen in de gemeente Berkelland werd reeds in de Late Middeleeuwen in historische bronnen vermeld. De oudste vermeldingen komen voor in een goederenlijst van de Graaf van Dale, Heer van Diepenheim, die tussen 1188 en 1300 gedateerd wordt.⁴³ Op verscheidene plaatsen in de gemeente Berkelland zijn al archeologische resten uit de Late Middeleeuwen aangetroffen. Aangenomen mag worden dat ook onder nog bestaande boerderijen die in Late Middeleeuwen worden vermeld archeologische resten uit deze periode aanwezig zijn. Belangrijke boerderijen, o.a. de hoven, werden in deze tijd vaak versterkt door middel van een gracht en een wal. Interessant zijn ook de watermolens die vrijwel zeker (ten dele) uit de Late Middeleeuwen dateren, zoals de IJzermolen te Rekken (watermolen met bijgebouwen, locatie onbekend) en een watermolen aan de Bosberggoot te Borculo. Van de Mallumse Molen te Eibergen dateert een eerste vermelding uit 1424. Na een brand in 1748 is de molen verbouwd, de molen is nu nog in gebruik als koren- en pelmolen. Resten van laat-middeleeuwse ijzersmeltovens op de Hesselinkes te Borculo getuigen van een (bescheiden?) lokale ijzerindustrie.⁴⁴

38 Demoed, 1996.

39 O.a. Verlinde, 1991.

40 Demoed, 1996; Smit, 1974.

41 Van Veen, 1918.

42 Martens van Sevenhoven, 1924.

43 O.a. De Reus & Hemelman, 1988.

44 Hulst, 1995.

Nieuwe tijd

De Nieuwe tijd (1500 na Chr. tot heden) bracht grote veranderingen. De Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) was in deze regio een periode van neergang en verwoesting. In de eerste helft van de oorlog werden grote delen van het platteland geplunderd en verwoest en grotendeels verlaten door de bewoners. Onder andere tijdens deze oorlog ontwikkelden de regionale centra zich tot geduchte vestingsteden. Samenhangend met deze vestingsteden liggen in het noordoostelijke deel van de Achterhoek de resten van verscheidene schansen en andere aarden verdedigingswerken, bijvoorbeeld de Circumvallatielinie rondom Groenlo (zie §4.4).

Na deze periode van woelingen werd het gebied weer in gebruik genomen. Grote bloei met daarmee gepaard gaande grootschalige bouwactiviteiten, heeft het gebied niet echt gekend. Pas in de eerste helft van de 20e eeuw kent het gebied door de komst van betere infrastructuur en de winning van aanwezige grondstoffen nieuwe impulsen.

4.4 Uitgelicht: de Circumvallatielinie te Groenlo

De Circumvallatielinie is een belegeringsring van het beleg van Groenlo (Grol) uit 1627. De linie is een historisch, landschappelijk en archeologisch belangrijk en bijzonder relict. De linie bestaat uit 35 bouwkundige elementen zoals redoutes, schansen en kwartieren met verbindende linedijken en schootsvelden. Het archeologisch fenomeen ligt in een grotendeels vrij en onbebouwd landschap. De lengte van de linie bedraagt 16 km en ligt als een ring om Groenlo.⁴⁵

⁴⁵ Kocken e.a., 2005.

Binnen de gemeentegrenzen van Berkelland vallen vijf kwartieren. Van oost naar west zijn dit het Kwartier van de Cavalerie (zowel aan de oostkant van Groenlo als ook aan de westkant), het Kwartier van Varick, het Kwartier van Pinxen en het Kwartier van Admiraal van Holland. Een kwartier was een plaats waar manschappen waren gelegerd en waar ze uit konden rusten. Met uitzondering van het Kwartier van de Cavalerie ten westen van Groenlo zijn deze kwartieren (deels) vastgesteld. Een ander (deels) vastgesteld object is de Hollandse Schans, die gedeeltelijk in de gemeente Berkelland valt. De Hollandse Schans is een vierhoekige schans, die vandaag de dag nog gedeeltelijk als een verhoging in het landschap zichtbaar is.

Naast deze grote schans liggen ook vier kleinere schansen, zogenaamde 'redoutes', binnen de grenzen van de gemeente Berkelland. Het betreft de 9e en de 11e t/m 13e redoute. Het zijn kleine, vierkante, gesloten schansen zonder flankering.⁴⁶ De exacte ligging van deze redoutes is (nog) niet vastgesteld. Verder bevindt zich het hoornwerk 'Het hart' in de gemeente Berkelland. Hoornwerken zijn buitenwerken in een vesting, bestaande uit twee halve bastions.⁴⁷ Vergeleken met de twee andere hoornwerken van de circumvallatielinie te Groenlo betreft het een klein hoornwerk. De ligging van het hoornwerk is niet exact bekend.

Al eerder is aanbevolen (in een rapport dat geschreven is in opdracht van de gemeente Groenlo-Lichtenvoorde en Berkelland) om de linie voor wettelijke bescherming voor te gaan dragen⁴⁸ en hierover in overleg te treden met de RACM. Vooruitlopend op een mogelijke

⁴⁶ Van der Kuijl & Van der Pluijm, 2002.

⁴⁷ Haslinghuis & Janse, 1997.

⁴⁸ Kocken e.a., 2005.

wettelijke bescherming van de linie heeft de gemeente Berkelland verzocht de linie op de twee kaartbijlagen met enige nadruk weer te geven als belangrijk archeologisch en historisch landschappelijk fenomeen.

5

TOELICHTING OP HET ARCHEOLOGISCH VERWACHTINGSMODEL

5.1 Principes en nauwkeurigheid

Op de archeologische beleidskaart is de verwachte dichtheid aan archeologische resten vlakdekkend weergegeven (kaartbijlage 2). De kaart vormt daarmee de grafische weergave van een voorspellingsmodel dat gebaseerd is op het principe dat archeologische resten niet willekeurig over een gebied zijn verspreid, maar gerelateerd zijn aan bepaalde landschappelijke kenmerken of eigenschappen. Het vaststellen van de archeologische verwachting voor een gebied kan gebaseerd zijn op kwantitatieve vindplaatsgegevens (een zogenaamde inductieve benadering), maar er zijn ook verwachtingsmodellen die sterk leunen op een hypothetische benadering (een zogenaamde deductieve benadering).

In het geval van een inductieve benadering worden de relaties tussen archeologische vindplaatsen en landschappelijke kenmerken berekend door middel van een statistische (GIS-)analyse. Voorwaarde voor een verantwoorde statistische onderbouwing van een verwachtingsmodel is een voldoende grote archeologische dataset. Hoewel er in de gemeente Berkelland relatief veel archeologische vindplaatsen bekend zijn, is slechts een klein deel bruikbaar voor een statistische analyse. Mede door de veronderstelde sterke oververtegenwoordiging van vindplaatsen in bepaalde landschappelijke eenheden als gevolg van waarnemingseffecten, geologische opbouw en zogenaamde 'site-formation'-processen, is een statistische benadering niet zonder meer verantwoord.

Een deductieve benadering is gebaseerd op kennis over de locatiekeuzen in het verleden op grond waarvan aan landschappelijke eenheden verwachtingswaarden worden toegekend. Het probleem van deze benadering is dat er sprake is van een subjectieve beoordeling die statistisch vaak niet goed onderbouwd kan worden. Veel archeologische verwachtingsmodellen hebben zowel een inductieve als deductieve onderbouwing. Gesproken wordt dan van een hybride-model. Een dergelijk model is ook voor onderhavig onderzoek gebruikt.

Een voordeel van een deductieve benadering van het verwachtingsmodel is dat het vindplaatsenbestand (met geregistreerde vindplaatsen) als een onafhankelijk controlemiddel gebruikt kan worden om de voorspellende waarde van het verwachtingsmodel te toetsen. Indien een inductieve benadering is gehanteerd, is dit niet meer mogelijk omdat dan sprake is van een cirkelredenering. In dat geval is het

verwachtingsmodel immers gebaseerd op een analyse van de verspreiding van geregistreerde archeologische vindplaatsen en kunnen deze gegevens niet meer gebruikt worden voor een toetsing van het model.

Door algemene kennis over de ligging en verspreiding van archeologische vindplaatsen te combineren met landschappelijke gegevens (geologie, bodemgesteldheid en geomorfologie) zijn de landschappelijke eenheden in de gemeente Berkelland voorzien van een archeologische verwachting. Uitgangspunt is de analyse van de landschappelijke kenmerken van bekende vindplaatsen in het gebied en in landschappelijk opzicht overeenkomstige referentiegebieden. Onder archeologische verwachting wordt de kans op het voorkomen van archeologische resten verstaan. Archeologische verwachting zegt dus iets over de dichtheid waarin archeologische terreinen binnen een landschappelijke eenheid voorkomen of worden verwacht. Hoe hoger de archeologische verwachting, hoe groter de verwachte dichtheid aan archeologische resten. Hoe groter de dichtheid aan archeologische resten, hoe groter de (verwachte) archeologische waarde van een bepaalde landschappelijke eenheid. Met de termen hoge, middelmatige en lage verwachte dichtheid aan archeologische resten wordt dit tot uitdrukking gebracht.

De verwachte dichtheid aan archeologische resten binnen de landschappelijke eenheden moet niet verward worden met de waarde van individuele archeologische vindplaatsen die binnen deze eenheden voorkomen. Een archeologische vindplaats in een gebied met een hoge verwachte dichtheid aan archeologische resten is niet per definitie waardevoller dan een vindplaats in een gebied met een lage verwachte dichtheid aan archeologische resten. De waarde

van individuele vindplaatsen is namelijk afhankelijk van de criteria gaafheid, zeldzaamheid en de externe (landschappelijke) context en niet van de ligging binnen een bepaalde verwachtingszone.

5.2 Vestigingsfactoren en locatiekeuze

Tot op heden maken archeologische verwachtingsmodellen in Nederland voornamelijk gebruik van vestigingsfactoren en locatiekeuzen die gebaseerd zijn op economische en landbouwkundige motieven. Over andere motieven (bijvoorbeeld van politieke, religieuze, sociale of strategische aard) is tot dusverre nog zo weinig bekend dat ze slechts bij hoge uitzondering gebruikt worden bij het opstellen van verwachtingsmodellen. Economische en landbouwkundige motieven hebben in hoofdzaak betrekking op de fysieke mogelijkheden en beperkingen van het landschap waarin men leefde. Door gebruik te maken van geologische en bodemkundige gegevens kunnen deze op relatief eenvoudige wijze worden herleid.

Aan bepaalde landschappelijke parameters kan in alle archeologische perioden een vergelijkbare verwachting worden gekoppeld. In het stuwwallenlandschap zijn het vooral gebieden met markante landschappelijke gradiënten waarvoor een hoge archeologische verwachting voor alle perioden geldt. Dit zijn bijvoorbeeld de beekdalen en de overgangszone van de hoge stuwwal naar het lager gelegen dal van de IJssel. Toch zijn er in de loop van de tijd ook duidelijke verschillen in locatiekeuze te onderscheiden. Meest markant zijn deze verschillen tussen jager-verzamelaars enerzijds en landbouwers anderzijds.

5.2.1 Jager-verzamelaars (Paleolithicum-Mesolithicum-Neolithicum)

Een belangrijk kenmerk van de Oude en Midden Steentijd en ten dele ook de Nieuwe Steentijd is dat de mens in zijn voedselvoorziening voorzag door middel van jagen en verzamelen. Deze zogenoemde jager-verzamelaars trokken door het landschap en verbleven alleen tijdelijk op een bepaalde plaats; ze woonden in eenvoudige hutten of tenten die gemakkelijk konden worden opgebouwd en afgebroken. Door de geringe materiële uitrusting zijn hiervan maar weinig resten in de bodem achtergebleven. Duidelijk is dat (diverse) mogelijkheden voor de jacht een belangrijke reden was voor de aanwezigheid van de mens. In vrijwel alle gevallen komen de archeologische vindplaatsen voor op overgangen van nat naar droog (de zogenaamde gradiëntsituaties). Dit verband is sterker naarmate deze overgang markanter is: de meeste archeologische vindplaatsen uit deze periode komen voor op hoge opduikingen (bijvoorbeeld dekzandruggen) grenzend aan natte laagten.

Vindplaatsen van nederzettingsresten uit deze periode blijken te kunnen worden onderverdeeld in zogenaamde basiskampen en extractiekampen. Bij ruimtelijke analyses van het landschap van de stuwwallen blijkt dat de ligging van beide typen kampen zeer sterk aan bepaalde landschappelijke eenheden is gebonden. Basisnederzettingen liggen in het algemeen binnen grotere, aaneengesloten landschappelijke eenheden, terwijl de extractiekampen tevens op zeer kleine ruggen en kopjes voorkomen. Een verklaring voor deze sterke relatie is dat landschappelijke gradiënten worden gekenmerkt door het op korte afstand van elkaar voorkomen van een grote verscheidenheid aan vegetatietypen. Dit brengt voor jager-verzamelaars met zich mee dat er op dergelijke locaties een grote verscheidenheid

aan voedselbronnen op korte afstand voorhanden is in de vorm van planten en dieren.

De sterke voorkeur voor landschappelijke overgangssituaties (gradiënten) geldt als enige 'meetbare' factor voor de mogelijke aanwezigheid van archeologische resten van jager-verzamelaars op grond waarvan een ruimtelijk voorspellingsmodel kan worden opgebouwd. Gebieden met een hoge archeologische verwachting zijn:

- flanken van beekdalen, droge dalen, vennen en andere depressies;
- dekzandopduikingen (ruggen en koppen) in verder natte, laaggelegen terreinen;
- stuwwalranden en het dekzandlandschap.

Hierbinnen is eventueel een verdere onderverdeling te maken in watervoerende, moerassige of droge gradiëntovergangen. Voor de overige gebieden geldt in principe een lage archeologische verwachting voor vindplaatsen van jager-verzamelaars.

5.2.2 Landbouwers (Neolithicum-Late Middeleeuwen)

Met de introductie van de landbouw in de loop van het Neolithicum stelde de mens geleidelijk andere eisen aan zijn landschappelijke omgeving. De locatiekeuze werd steeds meer bepaald door de mate waarin gronden geschikt waren voor de akkerbouw. De eerste landbouwers hadden nagenoeg geen technische middelen om de bodemstructuur en -vruchtbaarheid te verbeteren (de oudst bekende zeer primitieve ploeg dateert bijvoorbeeld uit de IJzertijd). Oogstrisico's werden direct bepaald door de fysische eigenschappen van het landschap. Belangrijke parameters waren grondwaterregime, natuurlijke vruchtbaarheid en bewerkbaarheid van de bodem. Door het vaak gemengde karakter van de bedrijfsvoering

(hoeden van vee in weidegebieden en open bos, bewerken van akkers, nabijheid van water, jachtgebieden) hadden deze gemeenschappen een sterke voorkeur voor overgangsgebieden tussen verschillende landschapstypen. Men spreekt dan van een optimale milieudifferentiatie voor de agrarische bedrijfsvoering.

Grondwaterregime

Een eerste randvoorwaarde om akkers te kunnen aanleggen, is dat de grond niet te nat is. Met betrekking tot de beekdalen en het dekzandlandschap kan gesteld worden dat deze vanaf het Atlanticum (8800 jaar geleden) snel begonnen te vernatten. Dit leidde in de lager gelegen delen tot de vorming van een pakket veen en/of een venig kleipakket. Het aanleggen van sprengen vanaf de Late Middeleeuwen en meer recente grondwateronttrekkingen (onder andere door de aanleg van kanalen) hebben voor een sterk veranderde waterhuishouding gezorgd. Ook in het stuwwallenlandschap moet worden verondersteld dat door ontbossing en drainage het oorspronkelijke grondwaterregime natter moet zijn geweest. Het huidige grondwaterregime geeft dus gemiddeld een drogere situatie weer dan waar de prehistorische boeren mee te maken hebben gehad. Waarschijnlijk is dan ook dat de eerste neolithische landbouwers alleen op de hoger gelegen delen en langs de flanken van de stuwwal akkers konden aanleggen. Maar ook in het hoger gelegen stuwwallenlandschap komen plaatselijk, als gevolg van ondoorlatende lagen (o.a. ijzeroerbanken) en/of kwelsituaties, nattere gebieden voor. Deze worden veelal gekenmerkt door het voorkomen van veldpodzolprofielen.

Behalve te nat kunnen gronden ook te droog zijn voor een rendabele vorm van landbouw. Met name op de grofzandige en grindrijke stuwwallen komen droogtegevoelige bodems voor.

In welke mate de droogtegevoeligheid van de grond mede bepalend is geweest voor het bedrijven van landbouw door de prehistorische mens is niet geheel duidelijk.

Vruchtbaarheid van de bodem

Een andere belangrijke parameter voor de vestiging van landbouw is de vruchtbaarheid van de grond. Prehistorische landbouwers hadden geen of nauwelijks beschikking over mest en waren hierdoor sterk afhankelijk van de natuurlijke bodemvruchtbaarheid. Leemarme bodems houden weinig voedingsstoffen en water vast en zijn daarom in dit opzicht weinig aantrekkelijk geweest. De leemarme gronden zijn bovendien zeer gevoelig voor verstuiving. Lemiger bodems zijn vruchtbaarder en minder stuifgevoelig en daarom aantrekkelijker voor (prehistorische) landbouwactiviteiten. Met name de bodems met een laar- en holtpodzolprofiel hebben zeer gunstige landbouwkundige eigenschappen (vruchtbaar, iets siltig, goed bewerkbaar en gunstige grondwaterhuishouding).

Bewerkbaarheid van de bodem

Aanvankelijk vond de landbouw nog plaats op de hogere gronden (hoge dekzandruggen en stuwwalflanken). Ten opzichte van zandige gronden zijn kleiige, sterk lemige of venige bodems zonder technische middelen zeer moeilijk te bewerken. Ook gronden met stagnerende lagen (moer, klei en leem) zijn moeilijk te bewerken en niet aantrekkelijk geweest voor de eerste landbouwers. Deze hadden tot in de IJzertijd niet de beschikking over ploegen om de grond te 'breken' en om te werken.

6

HET ARCHEOLOGISCH VERWACHTINGSMODEL VOOR DE GEMEENTE BERKELLAND

Binnen het grondgebied van de gemeente Berkelland kan op basis van de geologische ontstaansgeschiedenis, geomorfologie en bodemgesteldheid onderscheid gemaakt worden in vier deelgebieden of landschappen met een eigen karakter (figuur 5):

- dekzand- en beekdallandschap;
- stuwwal- en grondmorenelandschap;
- landschap van de plateauresten;
- landschap van erosiedalen.

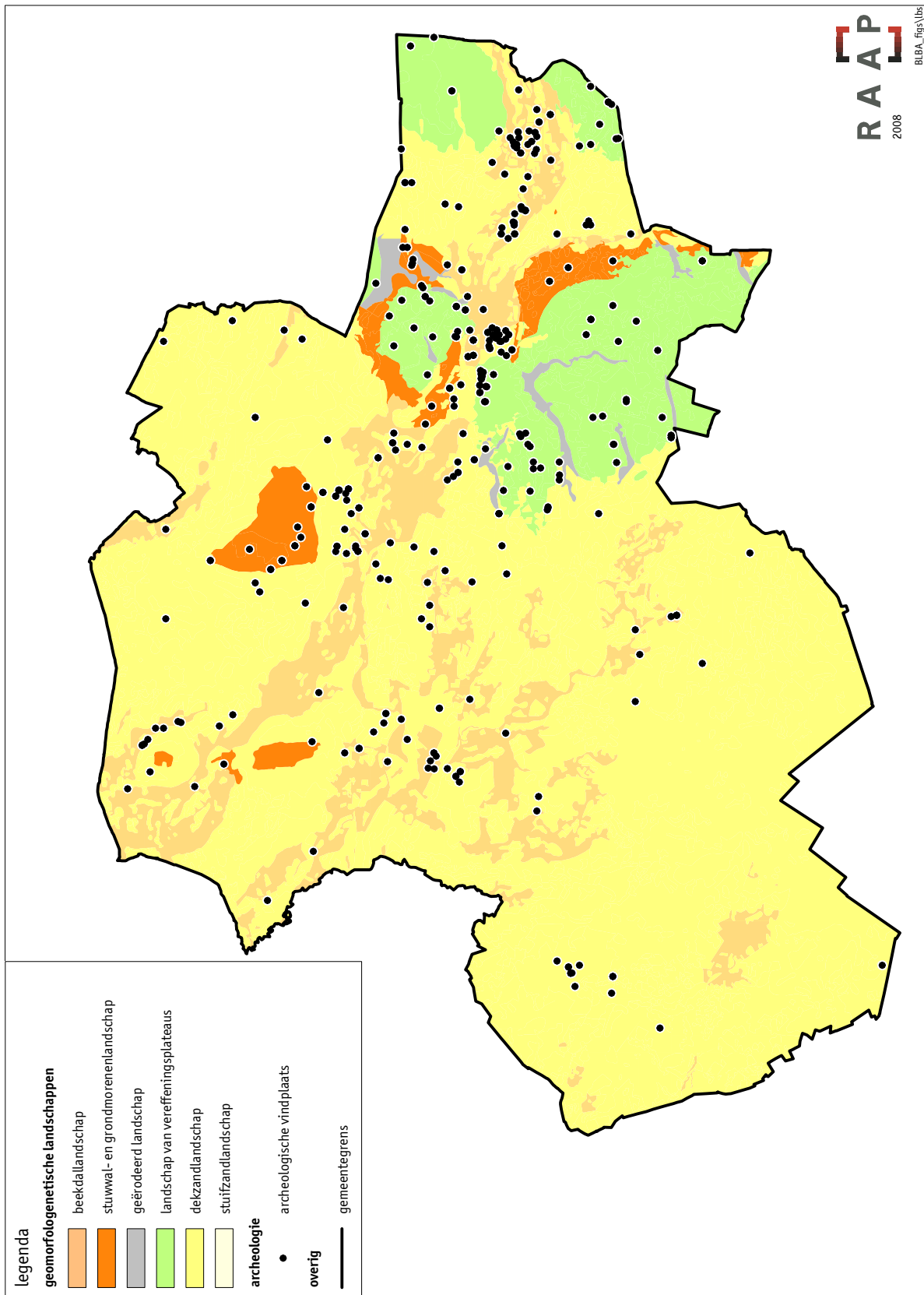
Daarnaast zijn delen van de verschillende landschappen in het verleden in meer of mindere mate verstoven (stuifzandgebieden).

6.1 Het dekzand- en beekdallandschap

Het dekzand- en beekdallandschap beslaat het grootste deel van de gemeente Berkelland (zie kaartbijlage 1). Binnen dit landschap is sprake van een grote variatie: beek- en rivierdalen, uitgestrekte dekzandlaagten, hoge dekzandruggen en -koppen en glooiende dekzandwellingen. Het dekzand- en beekdallandschap vertoont een geleidelijk verval van het zuidoosten naar het noordwesten.

Dekzandkoppen en -ruggen met en zonder plaggendek

Op de verwachtingskaart van de gemeente Berkelland is binnen de landschappelijke eenheid van dekzandruggen en -koppen onderscheid gemaakt in dekzandruggen en -koppen met plaggendek en dekzandruggen en -koppen zonder plaggendek. Bij de verspreiding van dekzandruggen en -koppen binnen de gemeente gaat het hoofdzakelijk om hoog opgestoven ruggen en koppen van Jong Dekzand uit het Laat Glaciaal. Ze verheffen zich over het algemeen één tot enkele meters boven hun omgeving. Vanwege de hoge ligging en zandige bodemgesteldheid zijn ze goed ontwaterd (over het algemeen grondwatertrap VI en VII). Bodemkundig gezien kenmerken ze zich door hoge enkeerdgronden, veldpodzolen en laarpodzolen (veldpodzolen met cultuurdek). Binnen de gemeente Berkelland is er sprake van gordeldekzandruggen en overige dekzandruggen en -koppen. Tot de gordeldekzandruggen worden de enorme dekzandruggen gerekend die in een krans rondom de Needse Berg en de grondmoreneruggen van Geesteren, De Laarberg en Gelselaar liggen. Het zijn doorgaans zeer karakteristieke dekzandruggen die abrupt in lager gelegen gebieden overgaan. Overige dekzandruggen en -koppen liggen vooral in en langs de randen

Figuur 6. Overzicht van de landschappen en archeologische vindplaatsen in de gemeente Berkelland.

van de beek- en rivierdalen, zoals de dalen van de Berkel, de Bolksbeek en de Buurserbeek. Ze rijzen in veel gevallen als hoge eilanden uit de beekdalen omhoog. De laaggelegen, voormalige broek- en moerasgebieden, zoals het Gelselaarsche Broek en het Brammelerbroek, kenmerken zich door het voorkomen van veel kleine dekzandkoppen die hierin veelal geïsoleerd liggen. Daarnaast komen in de zwak glooiende tot vlakke, voormalige heidevelden sporadisch hoge(re) dekzandruggen en -koppen voor (o.a. Noordijker Veld).

Vanwege de goede ontwatering en ligging langs beekdalen en depressies vormden zich in de Middeleeuwen en Nieuwe tijd op veel dekzandruggen en -koppen enkeerdgronden. Deze gronden worden in de gemeente Berkelland aangeduid met de term es (elders ook wel met de term eng of enk). Het ontstaan van enkeerdgronden is in veel gevallen het resultaat van een eeuwenlange intensieve bemesting. Over het algemeen wordt aangenomen dat de mest voornamelijk bestond uit materiaal dat via het potstalsysteem werd verkregen. Dit materiaal kon bestaan uit een mengsel van stalmest, huisafval, bosstrooisel, heideplaggen en zand. Het resultaat is een minimaal 0,5 m tot soms meer dan 1 m dikke humeuze bovenlaag.

Archeologische verwachting: de dekzandkoppen of -ruggen hebben een hoge archeologische verwachting en vormen daarmee in archeologisch opzicht de belangrijkste landschappelijke eenheid binnen het dekzandlandschap. De meerderheid van de bekende archeologische vindplaatsen in het dekzandlandschap ligt op een dekzandkop of -rug. De variatie van de in deze landschappelijke eenheid aanwezige archeologische resten is groot. Het gaat hierbij om resten uit vrijwel alle archeologische perioden van het Laat Paleolithicum tot en met de

Late Middeleeuwen. Voor de dekzandruggen met plaggendek geldt dat eventueel aanwezige archeologische resten door de afdekkende laag beter geconserveerd zijn dan archeologische resten zonder een dergelijke beschermende laag. Door hun dikte verhinderen plaggendekken dat archeologische resten door bodembewerking eroderen.

Dekzandwelingen

Dekzandwelingen zijn gebieden die wat betreft hoogteligging, reliëf en bodemvochtigheid een tussenpositie innemen in het dekzandlandschap. Het gaat meestal om relatief uitgestrekte, homogene, zwak golvende gebieden, opgebouwd uit Jong Dekzand. Vanaf het Laat Paleolithicum werden, naast de hogere dekzandruggen en -koppen, ook wel de dekzandwelingen gebruikt als woonplaats, begraafplaats en/of akkerland. Ook binnen deze eenheid is onderscheid gemaakt tussen dekzandwelingen met plaggendek en zonder plaggendek.

Het merendeel van deze gebieden bestaat uit voormalige veldgronden, dat wil zeggen voormalige heidevelden en broekgebieden die in de 19e en 20e eeuw zijn ontgonnen. Deze zijn vaak te herkennen aan de 'veld'-toponiemen, zoals o.a. het Noordijker Veld, het Achterveld, het Haarlose Veld, het Kooier Veld en het Wolversveld. In bodemkundig opzicht betreft het gebieden die zich kenmerken door de aanwezigheid van met name veldpodzolgronden met een relatief hoge grondwaterstand. Binnen zones met dekzandwelingen moet rekening worden gehouden met het lokaal voorkomen van kleine en hogere opduikingen.

Archeologische verwachting: dekzandwelingen nemen zowel in landschappelijk als in archeologisch opzicht een middenpositie in. Het betreft

relatief laaggelegen en vochtige gebieden waar de kans op de aanwezigheid van archeologische resten geringer is dan op de hogere gronden. Dit is zeker het geval wanneer deze gebieden worden vergeleken met de eenheid van de in archeologisch opzicht veel rijkere dekzandkoppen of -ruggen. Binnen de eenheid van de dekzandwelingen is de kans op de aanwezigheid van archeologische resten het grootst op de hoogste delen en langs de randen van hoge dekzandruggen. Hier kan bijvoorbeeld sprake zijn van restanten van kleine mesolithische kampementen. Daarnaast bevindt een groot deel van de van oorsprong middeleeuwse boerderijen in de oude buurtschappen zich binnen deze eenheid. Aan dekzandwelingen met plaggendek is op grond van de aanwezigheid van een beschermende laag en de hierdoor mogelijk goede conservering van eventuele archeologische resten een hoge archeologische verwachting gegeven. Binnen deze eenheid is tot op heden één vindplaats bekend (cat.nr. 20). Gebieden waar plaggendekken voorkomen, waren waarschijnlijk ook in de Prehistorie al aantrekkelijke vestigingslocaties. Aan dekzandwelingen zonder plaggendek is een middelmatige archeologische verwachting toegekend.

Dekzandvlakten en -laagten

De dekzandvlakten en -laagten komen met name voor in de lagere delen van de gemeente Berkelland. Ze worden gekenmerkt door lage grondwatertrappen (III, IV en V) en bodems die kenmerkend zijn voor natte omstandigheden zoals beekerdgronden en vlakvaagronden. Op de overgang naar hogere terreinen komen gooreerdgronden voor.

Archeologische verwachting: dekzandvlakten en -laagten zijn de nattere en laaggelegen gebieden die in het verleden ongeschikt of minder geschikt waren voor bewoning. De kans

op het voorkomen van archeologische resten is in deze gebieden gering. Het merendeel van de bekende archeologische vindplaatsen in de laagten dateert uit de Late Middeleeuwen en/ of Nieuwe tijd. Het betreft kastelen, havezaten en buitenplaatsen (bijvoorbeeld cat.nrs. 28 en 53), omgrachte boerderijen (bijvoorbeeld cat.nrs. 68 en 69) en watermolens (bijvoorbeeld cat.nr. 38). Hun relatief lage ligging kan in het geval van kastelen, havezaten, buitenplaatsen en omgrachte boerderijen verklaard worden uit de noodzaak om grachten van water te kunnen voorzien en in het geval van watermolens om molenraderen te kunnen aandrijven.

Beekdalen en dalvormige laagten

De beekdalen en dalvormige laagten zijn de laagste delen van het dekzandlandschap. De beekdalen binnen het grondgebied van de gemeente Berkelland zijn grotendeels gevormd door beken die langs het Oostnederlandse plateau afwaterden en tot het stroomgebied van de Regge hoorden.

Archeologische verwachting: het karakter van de archeologische resten binnen deze landschappelijke eenheid verschilt duidelijk van de archeologische resten elders in de gemeente. Resten van kampementen, nederzettingen, grafvelden en agrarische sporen worden in beekdalen en laagten zelden aangetroffen. Over het algemeen is de kans op het aantreffen van archeologische resten in deze gebieden relatief gering. Daarom is de archeologische verwachting in principe laag.

Als er al archeologische resten voorkomen, gaat het vaak om losse archeologische vondsten, zoals stenen of vuurstenen bijlen of bronzen lanspunten. Dergelijke vondsten kunnen waarschijnlijk deels als (ritueel) depot en deels als verloren voorwerpen worden beschouwd.

Desalniettemin kunnen met name beekdalen zeer waardevolle archeologische resten bevatten. Een bijzondere categorie vindplaatsen die binnen de beekdalen verwacht kan worden, zijn afvaldumps. Het gaat hierbij vaak om grote hoeveelheden nederzettingsafval, waaronder organische resten, die vanaf de hoge gronden in de aangrenzende beekdalen is gedumpt. Dergelijke dumps, die mogelijk waardevolle organische resten bevatten, kunnen voorkomen op plaatsen waar dekzandhoogten en -ruggen met een hoge archeologische verwachting grenzen aan beekdalen. Daarnaast moet in en langs de randen van beekdalen rekening gehouden worden met de aanwezigheid van resten van houten en (natuur)stenen constructies, bijvoorbeeld resten van (middeleeuwse) watermolens en resten van voordes en bruggen. Voor de beekdalen geldt derhalve een lage archeologische verwachting voor nederzettingsresten, maar een verhoogde archeologische verwachting voor resten van beekaccessen, beekovergangen, tijdelijke jachtkampen, afvaldumps en/of verdedigingswerken, jachtattributen, rituele deposities, verdedigingswerken, oeverbeschouwingen, aanlegplaatsen en/of visattributen. Doordat deze onder dikke pakketten veen en (zeer) jonge beekafzettingen zijn afgedekt zijn zij mogelijk goed geconserveerd.

6.2 Het stuwwal- en grondmorenelandschap

Tot deze landschappelijke eenheid worden onder meer gerekend: de Needse Berg, de grondmoreneruggen van o.a. Gelselaar, De Laarberg en Geesteren en de grondmoreneafzettingen ter hoogte van het Oostnederlandse plateau. Kenmerkend voor de gebieden binnen deze landschappelijke zone is hun reliëf en de aanwezigheid van oude afzettingen uit het Tertiair en Vroeg en Midden Pleistoceen aan

of nabij de oppervlakte. De Needse Berg heeft een hoogte van ca. 34 m +NAP, de grondmorenerug bij Geesteren heeft een hoogte van ca. 18 m +NAP, de kop van De Laarberg en die van Gelselaar reiken tot een hoogte van ca. 15 m +NAP.

Stuwwaltop

Deze categorie is gereserveerd voor de glooiende, grotendeels beboste top van de Needse Berg. Op deze top is sprake van de aanwezigheid van grove, grindige rivierzanden uit het Midden Pleistoceen aan het maaiveld. Omdat de stuwwallen vaak een zeer eenvoudige bodemopbouw vertonen, is het niet of nauwelijks mogelijk om op basis van bodemtypen onderscheid te maken in verschillende verwachte dichtheden aan archeologische resten. De bodemgesteldheid is vrij uniform. Het gaat vrijwel altijd om moderpodzolen met en zonder plaggendek die zijn gevormd in grove, grindrijke zanden of in dekzand. Om toch een archeologische verwachting uit te kunnen spreken over de verschillende deelgebieden, is gebruik gemaakt van een statistische (GIS-)analyse die is uitgevoerd voor het stuwwalgebied van de Veluwe in het kader van de CHW-Gelderland.⁴⁹ Hier zijn de relaties tussen archeologische vindplaatsen en geomorfologische kenmerken berekend. De kans op nederzettingen en grafvelden is vermoedelijk groter op de glooiingen van de stuwwal, op de overgang naar lager gelegen gebieden en in de buurt van erosiedalen dan op de hoge en droge toppen. Op de glooiingen van de stuwwal bevinden zich uitgestrekte essen die zich voortzetten in het omringende dekzandlandschap. Onder deze essen kunnen goed geconserveerde archeologische resten aanwezig zijn.

⁴⁹ Provincie Gelderland, 2004a.

Archeologische verwachting: de Needse Berg vertoont aan het maaiveld een relatief geringe bodemkundige variatie, waardoor het moeilijk is om onderscheid te maken tussen gebieden met verschillende archeologische verwachtingen. In principe kunnen overal op de Needse Berg archeologische resten worden aangetroffen. De kans hierop zal langs de randen van de Needse Berg groter zijn dan op de top. Hoeveel groter deze kans is, is op grond van de huidige stand van kennis niet te zeggen. Daarom is besloten om de gehele Needse Berg een hoge archeologische verwachting te geven. Op de top van de Needse Berg is tot nu toe één archeologische vindplaats bekend (cat.nr. 86; in de landschapelijke eenheid stuwwaltop met plaggendek).

Stuwwaltop en -glooiingen met een dik plaggendek

De glooiende flanken en delen van de top van de Needse Berg zijn sinds de Late Middeleeuwen geheel bekend met een dik plaggendek. Dit zeer uitgestrekte esgebied gaat aan de randen van de Needse Berg op veel plaatsen vrijwel naadloos over in hoge (gordel-)dekzandruggen met een esdek die de stuwwal omgeven (bijv. bij Noordijk). In bodemkundig opzicht gaat het om enkeerdgronden.

Kenmerkend voor de Needse Berg zijn de vele diepe, oude leem- en zandgroeven, waaruit vroeger o.a. leem ten behoeve van de baksteenindustrie werd gewonnen. Met name de top en het westelijke deel van de Needse Berg zijn sterk vergraven.

Archeologische verwachting: voor de gehele Needse Berg geldt een hoge archeologische verwachting. De glooiingen en randen hebben een aantal vindplaatsen opgeleverd (o.a. cat. nrs. 74, 76, 96, 100, 109, 120). Hieronder zijn zowel grafvelden als nederzettingen en losse

vondsten. Voor gebieden met plaggendek geldt een licht verhoogde kans op het voorkomen van archeologische resten. Gebieden waar plaggendekken voorkomen, waren waarschijnlijk ook in de Prehistorie al aantrekkelijke vestigingslocaties. Ook zijn eventueel aanwezige archeologische resten die door een plaggendek afgedekt zijn beter beschermd tegen bodemverstoringen en hierdoor mogelijk beter geconserveerd.

Grondmoreneruggen/-welvingen met een dik plaggendek

Grondmoreneruggen/-welvingen zijn terug te vinden tussen Geesteren en Gelselaar en op enkele plekken in het oosten van de gemeente. Bij Geesteren en Gelselaar liggen deze in het verlengde van de stuwwal van Markelo in Overijssel en zijn min of meer als een voortzetting daarvan te beschouwen. Op de hoogste delen van deze grondmoreneruggen bevindt zich op een geringe diepte (minder dan 120 cm -Mv) onder het esdek oude klei (grondmorene). Als gevolg van het geringe waterbergende vermogen van de onderliggende grondmorene zijn de desbetreffende delen van de essen relatief vochtig.

In de literatuur worden deze koppen en welvingen ook wel aangeduid als glaciale storingszones: kleine hoogten die door het landijs zijn beïnvloed, maar waarin stuwing slechts gering of niet waarneembaar is.⁵⁰ In de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd zijn op deze grondmoreneruggen/-welvingen als gevolg van pluggenbemesting uitgestrekte esdekken ontstaan, die evenals op de Needse Berg vrijwel naadloos overgaan in (gordel-) dekzandruggen met een esdek.

⁵⁰ Stichting voor Bodemkartering, 1979.

Archeologische verwachting: vanwege de aanwezigheid van een slecht waterdoorlatende grondmorene zijn de gronden ter hoogte van deze landschappelijke eenheid relatief vochtig. De hier beschreven categorie is echter door een (dikke) laag dekzand bedekt, waardoor de gronden minder vochtig zijn en ook in het verleden aantrekkelijk zijn geweest voor bewoning. Aan deze landschappelijke eenheid is derhalve een hoge archeologische verwachting toegekend. Voor gebieden met plaggendek geldt een licht verhoogde kans op het voorkomen van archeologische resten. Gebieden waar plaggendekken voorkomen, waren waarschijnlijk ook in de Prehistorie al aantrekkelijke vestigingslocaties. Ook zijn eventueel aanwezige archeologische resten die door een plaggendek afgedekt zijn beter beschermd tegen bodemverstoringen en hierdoor mogelijk beter geconserveerd.

Grondmorenerug en -welingen

Grondmorenruggen- en welingen met een eventueel dun plaggendek (minder dan 50 cm -Mv) komen ter hoogte van Geesteren en ten oosten van Eibergen voor. Het betreft hogere delen van grondmorenafzettingen die niet of alleen door een dun pakket dekzand zijn afgedekt. Deze gebieden hebben veelal een welvend relief en komen voor in relatief laaggelegen gebiedsdelen.

Archeologische verwachting: grondmorenruggen met een plaggendek zijn door de aanwezigheid van een dikke zandlaag minder vochtig. Bij de hier beschreven grondmorenruggen ontbreekt een dergelijke (dikke) laag, waardoor de gronden gekenmerkt worden door vochtige bodems. Ondanks de vochtige gronden wordt aan deze landschappelijke eenheid op grond van de hogere ligging in het landschap een middelmatige archeologische verwachting

toegekend. De grootste kans op het voorkomen van archeologische resten in deze eenheid bestaat op plaatsen waar deze grenst aan plaggendekken.

Grondmorenevlakte met natte bodems

Deze eenheid komt voor ten noorden en oosten van Eibergen. Het betreft de lage delen van de grondmorenen die vrijwel meteen aan het oppervlak liggen. Kenmerkend voor deze eenheid zijn natte bodems (beekerd- en gooreerdgronden).

Archeologische verwachting: op grond van de lage ligging en de aanwezigheid van een natte ondergrond wordt binnen deze landschappelijke eenheid een lage dichtheid aan archeologische resten verwacht. Het zijn de lage en nattere delen in het landschap die in het verleden ongeschikt of minder geschikt waren voor bewoning en pas in de Late Middeleeuwen of de Nieuwe Tijd zijn ontgonnen. Archeologische resten kunnen vooral langs hogere gronden verwacht worden.

6.3 Het landschap van de plateau-resten

De plateau-achtige terrasresten zijn ontstaan tijdens het Saalien. Op deze locaties zijn door toen de Rijn dikke pakketten grof zand en grind afgezet. In het landschap van de plateau-achtige terrasresten is slechts een gering aantal archeologische vindplaatsen bekend. De bewoningsintensiteit is op de plateau-achtige terrasresten tot in de Late Middeleeuwen altijd geringer geweest dan in andere landschappelijke zones. Dat betekent dat de dichtheid van archeologische resten vermoedelijk ook geringer zal zijn. Desondanks kunnen ook binnen het landschap van de plateau-achtige terrasresten zones met een hoge

archeologische verwachting worden aange-
wezen. Bepalend hierbij is in hoeverre er in
latere perioden dekzand op deze landschappen
is afgezet en hoe dik deze afzettingen zijn.

**Plateau-achtige terrasresten met (dek)
zandruggen en/of een dik plaggendek**

Deze landschappelijke eenheid betreft de
vereffeningsrestplateaus met terrasresten die
afgedekt zijn door een dik pakket (dek)zand.
Het gaat om relatief hooggelegen en goed
ontwaterde gebieden. Bodemkundig gezien
kenmerken ze zich door (grofzandige) veld-
podzolen, moderpodzolen en enkeerdgronden
(plaggendekken). Plaggendekken bevinden zich
vooral langs de randen van het Oostnederlands
plateau en op de hoogste delen daarvan.

Archeologische verwachting: aan de plateau-
achtige terrasresten met (dek)zandruggen
en/of een dik plaggendek is een hoge archeo-
logische verwachting toegekend. Het gaat
om relatief hooggelegen en goed ontwaterde
gebieden. Talrijke vindplaatsen binnen en buiten
de gemeentegrenzen bevestigen dit beeld.
Voor gebieden die afgedekt zijn door een dik
plaggendek geldt een licht verhoogde kans
op het voorkomen van archeologische resten.
Gebieden waar plaggendekken voorkomen,
waren waarschijnlijk ook in de Prehistorie al
aantrekkelijke vestigingslocaties. Ook zijn even-
tueel aanwezige archeologische resten die door
een plaggendek afgedekt zijn beter beschermd
geweest tegen latere bodembewerkingen en
hierdoor mogelijk beter geconserveerd.

**Plateau-achtige terrasresten met (dek)
zandwelvingen**

Grote delen van het met terrasresten afge-
dekte plateau bestaan uit zwak glooiende tot
vrijwel vlakke gebieden. Deze zijn hoofdzakelijk
opgebouwd uit dekzanden met oude kleien op

geringe diepte (<100 cm) onder het maaiveld.
Deze gebieden worden gekenmerkt door nattere
en (soms) grindrijke bodems (hoofdzakelijk
veldpodzolen).

Archeologische verwachting: de vochtige
welvingen hebben een middelmatige archeo-
logische verwachting. In deze eenheid bestaat
een verhoogde kans op het voorkomen van
archeologische resten langs de randen of in de
randzones van plaggendekken. Hier kunnen
bijvoorbeeld bewoningssporen uit de Late
Middeleeuwen voorkomen. Daarnaast hebben
de hoogste delen van welvingen een verhoogde
kans op de aanwezigheid van archeologische
resten. In meer uitgestrekte gebieden is de kans
op het voorkomen van archeologische resten
lager.

**Plateau-achtige terrasresten met
natte bodems of deels afgedekt door
grondmoreneafzettingen**

Dit zijn de delen van het plateau die als gevolg
van hun landschappelijke ligging en/of bodem-
opbouw (zeer) nat zijn. Het betreft de hellingen
of randen van het plateau waar kwelwater aan
de oppervlakte komt. In veel van deze gebieden
bevinden zich oude kleien vlak onder de opper-
vlakte. Hier zijn deze afzettingen slechts met
een dunne laag dekzand (< 100 cm) bedekt. In
bodemkundig opzicht kenmerken deze gebieden
zich door de aanwezigheid van gooreerd- en
beekerdgronden, natte veldpodzolen en veen-
gronden.

Archeologische verwachting: deze landschap-
pelijke eenheid heeft een lage archeologische
verwachting. In het verleden was het hier door-
gaans te nat voor (permanente) bewoning.
Losse vondsten die getuigen van tijdelijke activi-
teiten in deze gebieden kunnen wel voorkomen.
Van een verhoogde kans op het voorkomen van

archeologische resten is sprake daar waar deze gebieden grenzen aan plaggendecken.

6.4 Het landschap van de erosiedalen

Het betreft het landschap dat door smeltwaterstromen door grootschalige erosieprocessen gevormd is.

Erosiedalen

Erosiedalen zijn ontstaan door afstromen van smeltwater, dat door permafrost en de slecht waterdoorlatende afzettingen gehinderd werd om weg te zakken, waarbij geulen werden uitgesloten. Ook in deze landschappelijke eenheid bevinden zich oude kleien vlak onder de oppervlakte. Evenals de lage plateau-achtige terrasresten betreft dit een landschap dat gekenmerkt wordt door natte bodems. Het betreft erosiedalen waar regenwater stagneert..

Archeologische verwachting: aan de erosiedalen/droogdalen is een lage archeologische verwachting toegekend. In het verleden was het hier doorgaans te nat voor (permanente) bewoning. Losse vondsten die getuigen van tijdelijke activiteiten in deze gebieden kunnen niet uitgesloten worden. Vooral langs randen naar hogere terreindelen bestaat een verhoogde kans op het voorkomen van archeologische resten.

6.5 Stuifzandgebieden

De stuifzandgebieden zijn herkenbaar aan een grillig microreliëf van stuifduinen en uitgestoven laagten. Een groot stuifzandgebied ligt ten westen van Ruurlo. Elders in het gebied liggen verscheidene kleinere stuifzandgebieden, bijv. ten noordoosten van Neede. Vaak is sprake van een snelle afwisseling van verstoven en niet verstoven gebieden, zodat het niet altijd

eenvoudig is om de stuifzandgebieden goed te begrenzen.

Stuifzandgebieden zijn ontstaan als gevolg van intensief gebruik van de hogere zandgronden (beakkering, begrazing, plaggenwinning, etc.). Met name vanaf de Middeleeuwen heeft verstuiwing plaatsgevonden. Hierdoor is het oorspronkelijke bodemprofiel plaatselijk verdwenen dan wel afgedekt en is sprake van een grillig De archeologische waarde ervan is in sommige gevallen laag doordat het oorspronkelijke bodemprofiel is verdwenen en er alleen sprake is van 'losse vondsten'. Daar staat tegenover dat verstuiwingen grote delen van het (oorspronkelijke) landschap kunnen hebben afgedekt. Dergelijke gebieden worden in bodemkundig opzicht gekenmerkt door duinvaaggronden waaronder een fossiele bodem (inclusief eventuele archeologische vondsten) voorkomt. De ligging van afgedekte bodems is op basis van de beschikbare bronnen niet te achterhalen en kan alleen door middel van veldonderzoek worden bepaald.

Archeologische verwachting: omdat het zonder veldonderzoek niet mogelijk is te bepalen of het oorspronkelijke bodemprofiel nog aanwezig is of door verstuiwingen is verdwenen, geldt voor de stuifzandgebieden de archeologische verwachting van de landschappelijke eenheid die onder het stuifzand vermoedt wordt.

7

BEDREIGING VAN ARCHEOLOGISCHE WAARDEN**7.1 Kwetsbaarheid van archeologische waarden (algemeen)**

Archeologische waarden (of vindplaatsen) zijn zeer kwetsbaar voor allerlei ingrepen in de bodem. Wanneer de bodem verstoord wordt, worden ook archeologische resten verstoord en soms zelfs geheel vernietigd. Hoe kwetsbaar archeologische resten zijn, is afhankelijk van enerzijds de aard, omvang en diepte van de bodemingreep en anderzijds van de aard, omvang en diepteligging van de archeologische resten en de geologische en waterhuishoudkundige situatie ter plaatse.⁵¹ Bedreigend zijn:

- bouw- en sloopactiviteiten;
- werkzaamheden in het kader van natuurontwikkeling;
- de aanleg en het kappen van bos;
- diepe agrarische grondbewerking;
- ploegen;
- egaliseren;
- ontgrondingen;
- het graven en dempen van sloten;
- de aanleg van drainage;
- grondwaterpeilverlaging;
- het aanbrengen van ophogingslagen of oppervlakteverharding;
- het rijden met zwaar materieel.

De verstoring van archeologische waarden komt in veel gevallen neer op het verdwijnen van grondsporen, verplaatsing van archeologisch materiaal en verstoring van de ruimtelijke context. In enkele gevallen hebben de werkzaamheden (ook) na de uitvoering een schadelijke uitwerking. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer haaks op de hoogtelijnen wordt geploegd, hetgeen erosie in de vorm van afspoeling van bodemmateriaal in de hand werkt. Dit leidt er weer toe dat het archeologisch niveau steeds dichterbij de oppervlakte komt te liggen en sneller geraakt wordt door de ploeg. De genoemde werkzaamheden en hun gevolgen voor archeologische waarden worden hieronder nader besproken.

Bouw- en sloopactiviteiten

Voor bouwactiviteiten zijn graafwerkzaamheden nodig die tot diep onder de basis van de bouwvoor (dus dieper dan ca. 30 cm -Mv) kunnen reiken, bijvoorbeeld ten

⁵¹ Kars & Smit, 2003.

behoefte van de aanleg van funderingen voor bedrijfsgebouwen (zoals een stal of schuur) of boerderijverplaatsingen in het kader van land- of herinrichting. Ook sloopactiviteiten kunnen archeologische waarden bedreigen, in de eerste plaats doordat onder het te slopen object archeologische waarden verborgen kunnen zijn. Anderzijds kan het te slopen object ook zelf belangrijke archeologische en/of bouwhistorische resten bevatten. Binnen stedelijke gebieden komen de bedreigingen voor het bodemarchief voornamelijk voort uit bouwactiviteiten die funderingen behoeven. Vanzelfsprekend is de aanleg van (bijvoorbeeld) een parkeergarage een zeer ingrijpende verstoring van de bodem ter plaatse. Indien op die plek archeologische resten aanwezig zijn of te verwachten zijn (op basis van kaartbijlagen 1 en 2), dient grote terughoudendheid betracht te worden bij de planning en uitvoering van dergelijke projecten. De aanduiding van een historische bewoningskern dient als begrenzing van een mogelijk historische dorpskern en de aldaar gelegen archeologische waarden.

Werkzaamheden in het kader van natuurontwikkeling

Wanneer natuurontwikkeling gepaard gaat met grondverzet (bijvoorbeeld de aanleg van natte oevers, het uitdiepen van voormalige geul- of beeklopen en de aanleg van poelen) vormt dat een ernstige bedreiging voor archeologische waarden. Natuurontwikkeling kan echter ook bijdragen aan de bescherming van archeologische waarden door planinpassing. Voorwaarde is dat vroegtijdig rekening wordt gehouden met archeologische waarden. Als voorbeeld van een natuurontwikkeling waarbij tevens archeologische waarden worden beschermd, geldt bijvoorbeeld een verlande meanderende stroom die opnieuw wordt uitgediept. De archeologisch waardevolle terreinen aan weerszijden van

de voormalige stroom kunnen daarbij worden gespaard en bovendien opgehoogd (dus extra beschermd) met de grond die vrijkomt bij het uitdiepen.

De aanleg en het kappen van bos

De aanleg van bos gaat gepaard met grondverzet. Dit kan beperkt zijn tot het graven van plantgaten, het ploegen van plantvoren en het loskomen van kluiten bij stormschade. De schade die deze werkzaamheden en gebeurtenissen veroorzaken aan archeologische waarden is mede afhankelijk van de diepteligging van de archeologische resten ten opzichte van het maaiveld. Hoe dieper de archeologische resten liggen, hoe geringer de aantasting is. Een ernstige bedreiging daarentegen, ook voor archeologische waarden die diep onder het maaiveld liggen, is bosaanleg gepaard gaand met het diep omzetten van de grond. Hetzelfde geldt voor het kappen van bos: bij het kappen van bos worden boomstronken verwijderd. Dit gaat gepaard met veel grondverzet, waardoor archeologische sporen ernstig verstoord worden. Het laatste kan worden voorkomen door de stobben in de grond te laten zitten.

Diepe agrarische grondbewerkingen

Diepe grondbewerkingen, zoals woelen, diep ploegen, mengwoelen, mengploegen en frezen, worden tot onder de basis van de bouwvoor uitgevoerd. Woelen is het losmaken van een dichte ondergrond zonder dat de ondergrond naar boven wordt gehaald of wordt vermengd met de bouwvoor. Door woelen wordt de waterhuishouding verbeterd. Woelen gebeurt met een scherpe woeler of ondergrondbreker tot een diepte van 1,5 m -Mv. Doel van diep ploegen (bijvoorbeeld door gebruik te maken van een 'bosploeg') is een goede ondergrond naar boven te halen, waarbij de grond zowel gekeerd als gemengd kan worden. Er kan tot

op circa 2 m -Mv gewerkt worden. Meermaals is gebleken dat hierdoor archeologische waarden worden aangetast. Andere werktuigen voor diepe grondbewerkingen zijn de mengploeg en diepspitfrees. Mengploegen is een alternatief voor diepploegen. Bij het mengploegen worden de boven- en ondergrond losgemaakt en gemengd, waarbij het dieptebereik van de mengploeg ongeveer 2 m -Mv is. Bij het frezen worden de boven- en ondergrond alleen gemengd. De maximale werkdiepte van de diepspitfrees is 1,0 à 1,5 m -Mv.

Ploegen

Bij ploegen wordt de bouwvoor losgemaakt, omgekeerd en in meer of mindere mate verkruid. De diepte van ploegen is afhankelijk van het gewas. In de regel wordt ongeveer tot een diepte van 30 à 40 cm geploegd. Ploegen heeft niet direct een nadelige uitwerking op archeologische lagen of resten onder de bouwvoor. Op termijn leidt ploegen echter wel degelijk tot ernstige aantasting. Ten gevolge van verstuing van de top door harde wind en afspoeling door regenwater (erosie) neemt de dikte van de bouwvoor af, waardoor niet aangetaste archeologische lagen binnen het bereik van de ploeg komen te liggen. Artefacten worden uit deze laag opgeploegd en geraken in secundaire context in de bouwvoor. Daarmee verliezen ze hun oorspronkelijke archeologische context. Bij normale landbouwwerkzaamheden zal bij bodems met een normale bouwvoor slechts sporadisch schade optreden aan sporen in de ondergrond.

Egaliseren

Egalisatie wordt toegepast om reliëfverschillen binnen percelen te verkleinen, waarbij grond wordt verplaatst van de hogere naar de lagere delen. Doel van egalisatie is enerzijds de wateroverlast in de lagere delen op te heffen

en verdroging van hoger gelegen delen tegen te gaan. Anderzijds wordt door egalisatie een vlakker terrein gecreëerd dat zich gemakkelijker laat bewerken. Egalisatie vond voorheen voornamelijk in akkerbouwgebieden plaats. Tegenwoordig wordt ook grasland geëgaliseerd vanwege de verplichte mestinjectie. Bij egalisatie is de belangrijkste voorwaarde het behoud van de bouwvoor. Om deze reden wordt in akkerbouwgebied egalisatie gecombineerd met diepploegen, zodat tenslotte over het gehele terrein de bouwvoor weer bovenop ligt.

Ontgroningen

Bij ontgroning (o.a. ten behoeve van zand- en kleiwinning) wordt een gebied geheel of gedeeltelijk afgegraven. De verlaging van een gebied bij een ontgroning kan variëren van enkele centimeters tot verscheidene meters. De grond die bij een ontgroning vrijkomt, wordt afgevoerd voor verwerking, verspreid over de omgeving of tijdelijk opgeslagen om later te worden teruggezet.

Het graven en dempen van sloten en greppels

Het aanleggen van een sloot of greppel kan gezien worden als een vorm van ontgronden. Het dempen van sloten wordt toegepast om percelen beter toegankelijk te maken voor de huidige, grote landbouwmachines. Ook in het kader van een land- of herinrichting vinden dit soort werkzaamheden plaats.

Aanleg van drainage

Bij de aanleg van drainage worden sleuven gemaakt waarin de drainagebuizen worden gelegd. Tijdens de noodzakelijke graafwerkzaamheden kunnen archeologische lagen worden verstoord, grondsporen verdwijnen en artefacten worden verplaatst. Het feit dat de sleuf vaak met dezelfde grond wordt

dichtgegooid, betekent dat artefacten zich na deze werkzaamheid in verplaatste positie bevinden. Archeologische waarden worden door deze werkzaamheden veelal alleen plaatselijk aangetast.

Grondwaterpeilverlaging

Bij grondwaterpeilverlaging neemt de diepte toe tot waarop zuurstof in de grond kan doordringen. Dit leidt tot oxidatie, waardoor met name de organische component vergaat van archeologische resten die voorheen onder de grondwaterspiegel lagen. Grondwaterpeilverlaging betekent tevens dat plantenwortels en bodemdieren dieper in de bodem kunnen doordringen dan voorheen. Dit leidt tot het homogeniseren van de bodem, waardoor archeologische grondsporen verdwijnen en archeologisch materiaal verplaatst wordt.

Ophogingslagen, oppervlakteverharding, rijden met zwaar materieel

Het rijden met zwaar materieel, het aanbrengen van oppervlakteverharding of een ophogingslaag kan een nadelig effect hebben voor de kwaliteit van archeologische resten omdat zetting kan optreden. Hierdoor kan de ruimtelijke context van de archeologische resten worden verstoord.

7.2 Bodemverstoringen in de gemeente Berkelland

Om de toegekende archeologische verwachtingen van landschappelijke eenheden te kunnen vertalen naar een archeologische waarde, moet inzicht worden verkregen in de gaafheid (mate van intactheid) van de bodem. In verstoorde bodems is ook in gebieden met een hoge archeologische verwachting de kans op het voorkomen van goed geconserveerde archeologische resten immers gering.

Gegevens over bodemverstoringen zijn hoofdzakelijk verkregen aan de hand van de bodemkaart en archiefonderzoek (zie ook figuur 2). Er dient echter opgemerkt te worden dat de diepte van de meeste verstoringen onbekend is. In combinatie met de mogelijke diepe ligging van de archeologische resten betekent dit dat bodemverstoringen niet altijd tot vernietiging van de mogelijk aanwezige archeologische resten hebben geleid.

Bebouwde oppervlakken

Binnen de bebouwde kommen van Berkelland is de bodem over een groot oppervlak waarschijnlijk diep verstoord en zijn archeologische resten ten dele aangetast dan wel verdwenen, onder andere op plaatsen waar huizen of andere gebouwen met een diepere fundering staan (of hebben gestaan). Er dient hierbij opgemerkt te worden dat pas vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw woningbouw plaatsvindt die sterk verstorend is. Woningbouw van vóór deze periode was in veel mindere mate schadelijk voor het bodemarchief. Ook kunnen er ter hoogte van de bestaande bebouwingen (middeleeuwse) funderingen van voorgangers aangetroffen worden die van archeologische waarde zijn.

Op basis van archeologisch onderzoek in bebouwde gebieden kan worden geconcludeerd dat verspreid in de bebouwde kom tevens zones voorkomen waar de bodemverstoring tot op heden gering is geweest en waar de aanwezigheid van gave bodemprofielen met daarin archeologische waarden niet mag worden onderschat. Te denken valt aan groenzones, sportterreinen, oppervlakkige bestratingen en overige terreinen waar een diepe bodemverstoring niet op voorhand vaststaat. Alleen door meer gedetailleerd bureauonderzoek en/of aanvullend veldonderzoek is de mate van verstoring tot op perceelsniveau te specificeren.

8

TOELICHTING OP DE BELEIDSKAART

8.1 Legenda-eenheden op de beleidskaart

De archeologische landschappenkaart van de gemeente Berkelland (kaartbijlage 1) is op basis van het archeologisch verwachtingsmodel (zie hoofdstuk 6) voor toepassing op beleidsmatig, gemeentelijk niveau vertaald naar een beleidskaart (kaartbijlage 2). De archeologische beleidskaart dient te worden gebruikt als de archeologische onderlegger bij het opstellen van een bestemmingsplankaart. De kaart is van een zodanig gedetailleerd schaalniveau (1:10.000) dat deze direct van toepassing is voor gebruik op perceelsniveau.

Op de archeologische beleidskaart is geen onderscheid meer gemaakt in archeologische perioden en wordt de archeologische verwachting alleen aangeduid met de termen hoog, middelmatig en laag. Tevens zijn dubbele archeologische bestemmingen vereffend en is sprake van één vlakdekkende kaartlaag. Op de archeologische beleidskaart staat kort aangegeven wat het gewenste beleid is, hetgeen in dit hoofdstuk verder is uitgewerkt. Op de archeologische beleidskaart zijn de volgende eenheden te onderscheiden (zie ook figuur 6).

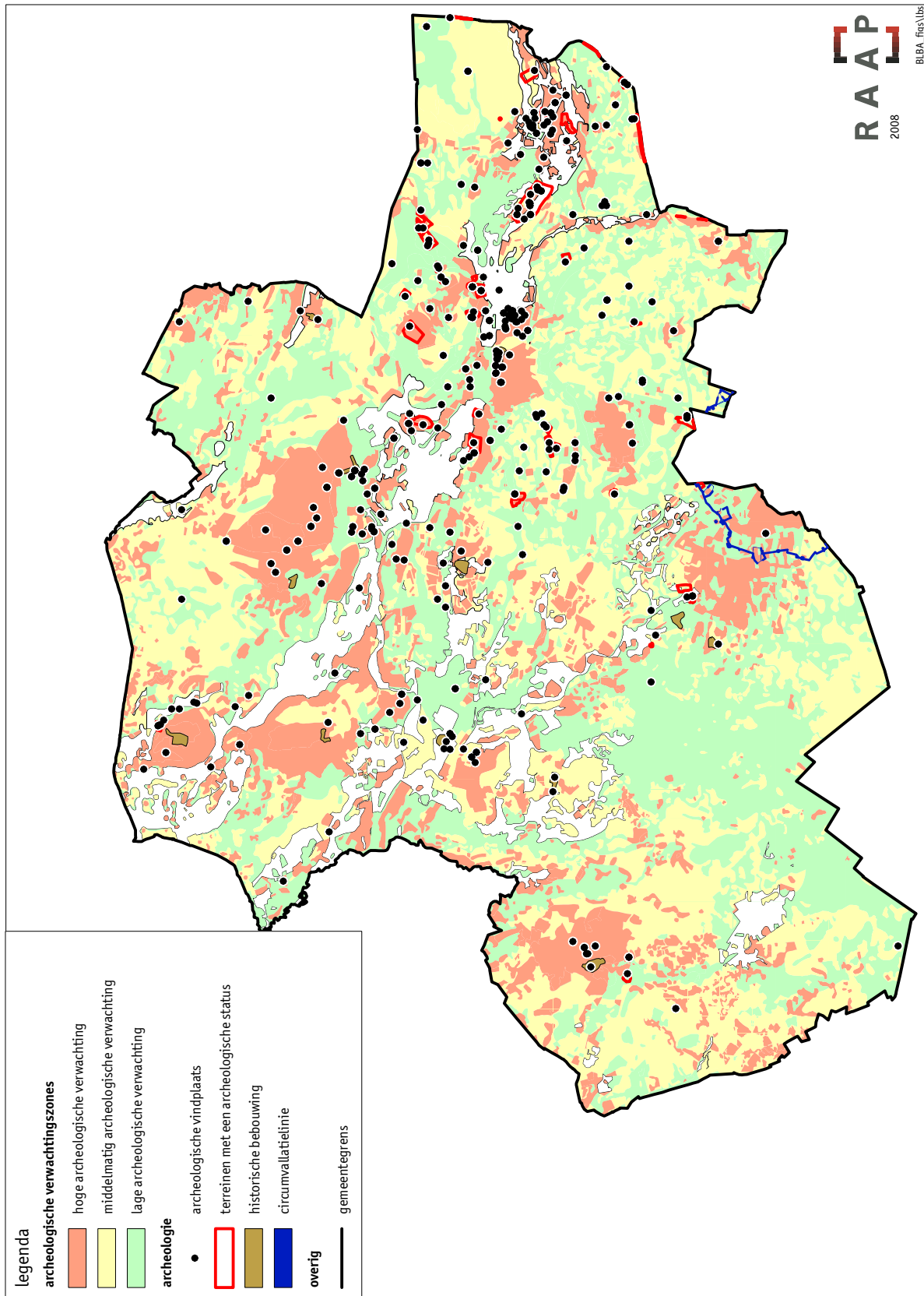
Archeologisch Waardevolle Gebieden

Het op de bestemmingsplankaart plaatsen van bekende en onbekende archeologische waarden is een belangrijke stap om het belang van archeologie in de ruimtelijke ordening aan te geven. Van deze gebieden weet men (globaal) wat er aanwezig is en er is sprake van een duidelijke, vaak kadastrale, begrenzing. De bekende archeologische vindplaatsen worden op de beleidskaart aangeduid als Archeologisch Waardevol Gebied (AWG). Hierbij worden de volgende categorieën onderscheiden:

- AMK-terrein van zeer hoge archeologische waarde, beschermd (beschermd archeologisch monument) of gebouwd Rijksmonument (AWG categorie 1);
- AMK-terrein van (hoge) archeologische waarde (archeologisch monument; AWG categorie 2);
- bekende archeologische vindplaats (AWG categorie 3);
- historische dorpskern of gemeentelijk gebouwd monument (AWG categorie 4);
- de circumvallatielinie te Groenlo (AWG categorie 5).

Archeologische Waardevolle Verwachtingsgebieden

Op basis van archeologische kennis en fysieke kenmerken van het landschap zijn vijf verwachtingsgebieden onderscheiden waarin sprake is van verschillen in de

Figuur 7. Overzicht van de archeologische verwachtingszones, terreinen met een archeologische status, historische kernen, de circumvallatielinie en bekende archeologische vindplaatsen binnen de gemeente Berkelland.

verwachte dichtheid waarin archeologische resten voorkomen. Deze gebieden zijn relevant in het buitengebied en in delen van de bebouwde kom buiten de historische kernen. In tegenstelling tot de voornoemde terreinen van archeologische waarde is echter in deze gebieden de dichtheid aan, en de ligging, omvang en conservering van terreinen met archeologische resten slechts in grote lijnen bekend.

De verwachtingsgebieden worden op de beleidskaart aangeduid als Archeologisch Waardevol Verwachtingsgebied (AWV) waarbij nog wel een onderscheid in de mate van verwachting (hoog, middelmatig en laag) wordt aangebracht. De volgende categorieën Archeologisch Waardevolle Verwachtingsgebieden worden onderscheiden:

- geomorfologische eenheden met een plaggendek, gebieden met een hoge archeologische verwachting, (AWV categorie 6);
- overige gebieden met een hoge archeologische verwachting (AWV categorie 7);
- gebieden met een middelmatige archeologische verwachting (AWV categorie 8);
- gebieden met een lage archeologische verwachting (AWV categorie 9);
- gebieden met een lage verwachting voor nederzettingresten, maar met een verhoogde kans op archeologische off-site resten (AWV categorie 10).

Overige vlakken:

- onderzoeksmeldingen (reeds archeologisch onderzochte gebieden);
- bodemverstoringen;
- stuifzanden.

8.2 Beleidsuitgangspunten gemeente Berkelland

Van de archeologische waardevolle gebieden (AWG's) is vastgesteld dat er archeologische resten aanwezig zijn; in het geval van de archeologische verwachtingsgebieden (AWV's) kan aangenomen worden dat er archeologische resten verscholen gaan waarvan de waarde gelijk of zelfs (veel) groter kan zijn dan die van de op de AMK-Gelderland opgenomen terrein van archeologische waarde. Daarnaast zullen binnen de verwachtingsgebieden, zelfs binnen die met een hoge archeologische verwachting, grote gebieden voorkomen waarin archeologische resten grotendeels of zelfs geheel ontbreken. In de advisering ten aanzien van het archeologiebeleid van de gemeente Berkelland is met deze onzekerheden rekening gehouden.

Hierbij zijn twee aspecten van belang. Ten eerste de kans dat er bij een bodemingreep van een bepaalde omvang in zone met een hoge, middelmatige of lage archeologische verwachting werkelijk sprake is van verstoring van waardevolle archeologische resten. Hierbij geldt het eenvoudige principe hoe kleiner de ingreep, hoe geringer de kans op verstoring. Ten tweede de mogelijkheden die de huidige archeologische onderzoeksmethoden bieden om de aanwezigheid van deze waardevolle resten, en daarmee de verstoring daarvan, werkelijk aan te tonen. In gebieden met een globale archeologische verwachting, waarvoor slechts op hoofdlijnen aangegeven kan worden welke archeologische resten aanwezig kunnen zijn, is het doorgaans niet mogelijk om een onderzoeksmethode te kiezen die naadloos aansluit bij het karakter van de aanwezige archeologische resten. Wanneer de archeologische verwachting niet voldoende gespecificeerd kan worden om een onderzoeksmethode en intensiteit op maat te kunnen

bepalen, zal gekozen moeten worden voor een methode met een acceptabele opsporingskans voor een breed scala aan vindplaatstypen. Om archeologische resten te kunnen opsporen wordt daarom gebruik gemaakt van relatief goedkope standaardonderzoeksmethoden (bureau- en/of booronderzoek, proefsleuven) die gericht zijn op het steekproefsgewijs verzamelen van (globale) informatie met betrekking tot de aan- of afwezigheid van archeologische resten en hun landschappelijke context. Bij dergelijke onderzoeken is het een voorwaarde dat het aantal waarnemingen voldoende groot is en een dusdanige spreiding kent dat het mogelijk is om (via ruimtelijke analyse) tot een interpretatie van de onderzoeksresultaten en tot een waardestelling van de aangetroffen archeologische resten te komen.

Initiatiefnemers van projecten die kleiner zijn dan 100 m² kunnen op basis van landelijke regelgeving niet worden belast met archeologische onderzoeksplicht. Afwijking van de ondergrens van 100 m² is zowel in opwaartse als in neerwaartse zin mogelijk. Op gezag van de regionaal archeoloog, dhr. M. Kocken, is, in samenspraak met de gemeente en RAAP Archeologisch Adviesbureau, dat jarenlange praktijkervaring heeft met prospectief onderzoek in de Achterhoek, besloten om tot 2011 (in afwachting van de ontwikkeling en uitwerking van de regionale onderzoeksbalans Regio Achterhoek) de onderstaande oppervlaktematen en beleidsuitgangspunten per categorie (AWG/AWV categorie 1 t/m 10 + onderzoeksmeldingen en bodemverstoringen) te hanteren. De beleidsuitgangspunten worden behandeld per categorie (zie kader voor een korte samenvatting van de beleidsuitgangspunten per categorie). In bijlage 5 worden de uitgangspunten weergegeven in een stappendiagram dat gebruikt kan worden bij planontwikkeling.

Terrein van zeer hoge archeologische waarde en, beschermd en gebouwde rijksmonumenten(AWG categorie 1)

Voor beschermde terreinen van zeer hoge archeologische waarde en gebouwde rijksmonumenten geldt een wettelijke bescherming van de Monumentenwet 1988. Voor een uitleg over wettelijke bescherming wordt verwezen naar de startnotitie (§2.2). Binnen de gemeente Berkelland bevinden zich drie archeologische terreinen en/of objecten die wettelijke beschermd zijn en talrijke gebouwde rijksmonumenten.

Voor wettelijk beschermde monumenten wordt geadviseerd deze met vermelding van de wettelijk beschermde status op te nemen in het gemeentelijk bestemmingsplan (aanduiding op de plankaart en vermelden in de toelichting). Afgeraden wordt een aanlegvergunning te laten rusten op wettelijk beschermde monumenten, omdat hiervoor al een monumentenvergunning geldt. Voor een eventuele sloop-, bouw- en/of aanlegvergunning geldt een aanhoudingsplicht totdat de monumentenwetvergunning is verleend.

Bij planvorming is besluitname door het bevoegd gezag wettelijk vereist. De Monumentenwetprocedure ex. artikel 11 is verplicht. Voor de archeologische rijksmonumenten is het RACM bevoegd gezag; voor de gebouwde rijksmonumenten geldt de gemeente als bevoegd gezag.

De gemeente Berkelland heeft ervoor gekozen om aan beschermde terreinen van zeer hoge archeologische waarde een attentiezone van 50 m te geven. Voor deze zone gelden dezelfde restricties.

Uitgangspunten archeologiebeleid (incl. onderzoeksverplichting) per categorie

- **AWG categorie 1:** behouden en beschermen in huidige staat; bij planvorming is besluitname door het bevoegd gezag wettelijk verplicht (bevoegd gezag is de RACM voor de archeologische en de gemeente voor de gebouwde rijksmonumenten);
- **AWG categorie 2:** streven naar behoud in huidige staat; bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv is inventariserend archeologisch onderzoek verplicht;
- **AWG categorie 3:** streven naar behoud in huidige staat; inventariserend archeologisch onderzoek is verplicht als oppervlakte van de ingreep groter is dan 100 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 30 cm -Mv;
- **AWG categorie 4:** streven naar behoud in huidige staat; bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv is inventariserend archeologisch (bureau)onderzoek verplicht;
- **AWG categorie 5:** streven naar behoud in huidige staat; ter plaatse van de kwartieren, redoutes, schansen en hoornwerken geldt: bij bodemingrepen dieper dan 30 cm -Mv (ongeacht de omvang van de ingreep) is inventariserend archeologisch onderzoek verplicht; ter plaatse van de Liniedijk geldt: als de oppervlakte van de ingreep groter is dan 100 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 30 cm -Mv is inventariserend archeologisch onderzoek verplicht;
- **AWV categorie 6:** streven naar behoud in huidige staat; inventariserend archeologisch onderzoek is verplicht als de oppervlakte van de ingreep groter is dan 100 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 40 cm -Mv;
- **AWV categorie 7:** streven naar behoud in huidige staat; inventariserend archeologisch onderzoek is verplicht als de oppervlakte van de ingreep groter is dan 100 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 30 cm -Mv;
- **AWV categorie 8:** streven naar behoud in huidige staat; inventariserend archeologisch onderzoek is verplicht als de oppervlakte van de ingreep groter is dan 100 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 30 cm -Mv;
- **AWV categorie 9:** streven naar behoud in huidige staat niet vereist; inventariserend archeologisch onderzoek is verplicht als de oppervlakte van de ingreep groter is dan 2500 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 30 cm -Mv;
- **AWV categorie 10:** streven naar behoud in huidige staat; inventariserend archeologisch onderzoek is verplicht als de oppervlakte van de ingreep groter is dan 2500 m² én de diepte van de ingreep dieper reikt dan 30 cm -Mv.

Terrein van (hoge) archeologische waarde (AWG categorie 2)

Het gaat hierbij in principe om gewaardeerde archeologische vindplaatsen waarin de aanwezigheid, de aard, datering en de omvang van de archeologische resten (tot op zekere hoogte) bekend zijn. Gemeenten dienen conform de Monumentenwet 1988 bij de vaststelling van een bestemmingsplan als bedoeld in artikel 10

van de Wet op de Ruimtelijke Ordening altijd rekening te houden met in de grond aanwezige dan wel te verwachten archeologische waarden.

Aanbevolen wordt om deze terreinen in het bestemmingsplan op te nemen als archeologisch waardevol terrein, zowel op de plankaart, in de voorschriften en de toelichting. Ingrepen die kunnen leiden tot verstoring of vernietiging

van de archeologische resten binnen deze terreinen dienen te worden voorkomen. In het geval dat ruimtelijke ingrepen die de aanwezige archeologische resten kunnen beschadigen onvermijdelijk zijn, dient, ongeacht de ruimtelijke omvang van de ingreep, archeologisch onderzoek uitgevoerd te worden.

De gemeente Berkelland hanteert voor deze terreinen als uitgangspunt dat bij ingrepen dieper dan 30 cm of dieper dan de bekende bodemverstoring, ongeacht de oppervlakte van de ingreep, een archeologisch onderzoek verplicht is. De minimum onderzoekseis is een archeologisch bureauonderzoek waarin de ingreep op zijn schadelijkheid wordt beoordeeld en waarin wordt geadviseerd over de eventueel te nemen vervolgstappen in de vorm van veldonderzoek. De intensiteit van eventueel vervolgonderzoek is afhankelijk van de exacte ligging, aard en omvang van de ingreep en van de verwachte omvang van de schade aan archeologische resten.

Werkzaamheden die kunnen leiden tot verstoring van archeologische resten dienen gekoppeld te worden aan een aanlegvergunningstelsel. In de bouwvoorschriften kunnen voorwaarden worden opgenomen worden als het om bouwen gaat.

De gemeente Berkelland heeft ervoor gekozen om aan de terreinen van archeologische waarde een attentiezone van 50 m te geven. Voor deze zone gelden dezelfde restricties.

Bekende archeologische vindplaats (AWG categorie 3)

Het merendeel van de bekende archeologische vindplaatsen in de gemeente Berkelland zijn zgn. 'terreinen zonder status'. Dit wil zeggen dat het terrein niet is opgenomen op

de AMK-Gelderland, omdat het over het algemeen niet gewaardeerde vindplaatsen zijn. De conservering, de omvang en de aard van de archeologische resten zijn niet of slechts ten dele bekend.

Onder deze vindplaatsen kunnen zich zowel zeer waardevolle en puntgave terreinen met archeologische resten als geheel verstoorde terreinen bevinden. Het kan gaan om een enkel fragment laatmiddeleeuws aardewerk dat met bemesting op een akker is terechtgekomen, maar ook om een intact nederzettingsterrein. De desbetreffende vindplaatsen, die wel een rol gespeeld hebben bij begrenzen van de verwachtingszones, zijn indicatief op de archeologische verwachtingskaart opgenomen. Bij gebrek aan een begrenzing van de vindplaats is een attentiezone van 50 m rondom de centrumcoördinaat gehanteerd als zone waarbinnen een verhoogde kans bestaat op het aantreffen van archeologische resten. Indien maatregelen (ingrepen) in deze zone onvermijdelijk zijn en fysieke aantasting van de vindplaats wordt verwacht, dient in een zo vroeg mogelijk stadium van de planvorming inventariserend archeologisch onderzoek te worden uitgevoerd. Het uitgangspunt voor de AWG categorie 3 gebieden van de gemeente Berkelland is om bij ingrepen van dieper dan 30 cm -Mv of dieper dan de bekende bodemverstoring en groter dan 100 m² een inventariserend archeologisch onderzoek verplicht te stellen. Op deze wijze kan de aard, datering, omvang, etc. van de vindplaats worden bepaald. Aan de hand hiervan kan een selectiebesluit worden genomen.

Historische dorpskern en gemeentelijk gebouwde monumenten (AWG categorie 4)

Op basis van historisch kaartmateriaal en andere bronnen is het duidelijk dat in deze gebieden in de Late Middeleeuwen en/of

Nieuwe tijd sprake was van een clustering van bebouwing. Daarom zijn ze op de archeologische landschappen- en beleidskaart aangeduid als gebieden met een hoge archeologische verwachting voor resten uit de Late Middeleeuwen-Nieuwe tijd. In de historisch waardevolle kernen komen archeologische resten in principe direct onder het maaiveld voor. De op het kaartbeeld weergegeven gemeentelijk gebouwde monumenten betreffen gebouwen van vóór 1850.

Voor de historische kernen en de gemeentelijk gebouwde monumenten wordt geadviseerd te streven naar planologische bescherming via het gemeentelijke bestemmingsplan. Aanbevolen wordt om de desbetreffende gebieden in het bestemmingsplan op te nemen als archeologisch waardevol terrein. Ingrepen die kunnen leiden tot versterking of vernietiging van de archeologische resten binnen deze terreinen dienen te worden voorkomen.

Het uitgangspunt van de gemeente Berkelland voor deze gebieden is om bij ingrepen dieper dan 30 cm beneden maaiveld of dieper dan de bekende bodemverstoring en groter dan 30 m² een archeologisch onderzoek te verplichten. Dit onderzoek dient te bestaan uit een gedetailleerd bureauonderzoek waarin de archeologische verwachting met betrekking tot het onderhavige perceel wordt gespecificeerd. Hierbij is van belang dat inzicht ontstaat in de aard van de te verwachten archeologische resten en in de verwachte conservering van deze resten. Bij het laatste moet gedacht worden aan gegevens met betrekking tot de omvang en diepte van de bestaande (of voormalige) bebouwing (uit het bouwkundig archief). Op basis van het resultaat van het bureauonderzoek moet een beslissing genomen worden over het al dan niet uitvoeren van een veldonderzoek en over de aard daarvan

(boringen of proefsleuven). Veldonderzoek zal duidelijk moeten maken welke archeologische resten op de desbetreffende locatie aanwezig zijn en wat de datering, conservering en diepteligging daarvan is. Aan de hand van de resultaten zal het vervolgtraject moeten worden bepaald. Indien behoud in situ niet mogelijk is, dient rekening gehouden te worden met de noodzaak van gecombineerd bouwhistorisch en archeologisch veldonderzoek (opgraving) alvorens nieuwbouw gerealiseerd kan worden.

Circumvallatielinie (AWG categorie 5)

De Circumvallatielinie, een belegeringsring van het beleg van Groenlo (Grol) uit 1627, is een historisch landschappelijk en archeologisch belangrijk en bijzonder relict, dat uniek is in Europa. Al eerder werd voorgesteld om de linie voor te dragen voor wettelijke bescherming.⁵² Vooruitlopend op een mogelijke wettelijke bescherming wordt aanbevolen om de linie voor te dragen als zowel een AMK-terrein als ook een gemeentelijk monument. De gemeente Berkelland heeft vanwege het bijzondere belang van deze linie verzocht de linie op de kaart nadrukkelijk weer te geven als archeologisch en historisch landschappelijk fenomeen en er restricties aan te verbinden.

Op de kaart zijn de niet vastgestelde delen van de linie met een buffer van 50 m aan weerszijden weergegeven. De betreffende delen worden binnen deze zone verwacht. De wel vastgestelde objecten van de Circumvallatielinie hebben een (archeologische) buffer van 25 m gekregen. De gemeente Berkelland hanteert voor deze terreinen als uitgangspunt dat (vroegtijdig) archeologisch onderzoek verplicht wordt gesteld bij ingrepen dieper dan 30 cm -Mv of dieper dan de bekende bodemverstoring,

⁵² Kocken e.a., 2005.

ongeacht de omvang van de ingreep ter hoogte van de kwartieren, schansen, hoornwerken en redoutes. Ter hoogte van de liniedijk zelf is vroegtijdig archeologisch onderzoek verplicht bij bodemingrepen dieper dan 30 cm of dieper dan de bekende bodemverstoring en groter dan 100 m².

Gebieden met een hoge archeologische verwachting (AWV categorie 6 en 7)

Binnen de gemeente Berkelland is onderscheid gemaakt tussen twee zones met een hoge archeologische verwachting. Onder AWV 6 zijn alle landschappelijke eenheden met een plaggendek weergegeven. Voor gebieden met plaggendek geldt een licht verhoogde kans op het voorkomen van archeologische resten. Gebieden waar plaggendekken voorkomen, waren waarschijnlijk ook in de Prehistorie al aantrekkelijke vestigingslocaties. Mogelijk aanwezige archeologische resten zijn door het plaggendek goed afgedekt en hierdoor (mogelijk) goed beschermd. AWV 7 betreft alle overige landschappelijke eenheden waarvoor een hoge verwachting geldt.

In gebieden met een hoge archeologische verwachting wordt de hoogste dichtheid aan archeologische vindplaatsen verwacht. Ingrenen die kunnen leiden tot verstoring of vernietiging van de archeologische resten binnen deze terreinen dienen te worden voorkomen. Hierbij dient uitgegaan te worden van ingrepen die dieper dan 40 cm (AWV 6) of 30 cm (AWV 7) of dieper dan de bekende bodemverstoring en groter dan 100 m² zijn.

In geval van planvorming en voorafgaand aan vergunningverlening voor bodemingrepen moet vroegtijdig archeologisch onderzoek in de vorm van een inventariserend veldonderzoek (kartering) worden uitgevoerd. Bij vaststelling van

archeologische waarden zal hiervan de omvang en gaafheid moeten worden vastgesteld aan de hand van een inventariserend veldonderzoek (waardering). De resultaten van een inventariserend veldonderzoek zouden kunnen leiden tot inpassing van vastgestelde archeologische waarden in een inrichtingsplan van een ruimtelijke ontwikkeling of tot het aanhouden of niet verlenen van een vergunning. Indien behoud niet mogelijk is, kunnen de resultaten van een inventariserend veldonderzoek aanleiding geven tot een opgraving. Hierbij wordt informatie over archeologische resten opgetekend en gedocumenteerd, waarna de geplande maatregelen zonder verdere restricties kunnen worden uitgevoerd. De resultaten van een inventariserend veldonderzoek kunnen ook zodanig zijn dat verder onderzoek en/of behoud niet noodzakelijk wordt geacht. Een dergelijke keuze wordt in de vorm van een advies (selectieadvies) ter besluitvorming voorgelegd aan de gemeente als het bevoegde gezag.

Gebieden met een middelmatige archeologische verwachting (AWV categorie 8)

In gebieden met een middelmatige archeologische verwachting wordt een lagere dichtheid aan archeologische vindplaatsen verwacht dan in gebieden met een hoge archeologische verwachting. Ook voor deze gebieden geldt dat er bij voorkeur geen werkzaamheden dienen te worden uitgevoerd die tot fysieke aantasting leiden van archeologische resten. Het beleid is gericht op behoud van archeologische resten in de ondergrond.

In geval van planvorming en voorafgaand aan vergunningverlening voor bodemingrepen moet vroegtijdig archeologisch onderzoek in de vorm van een bureauonderzoek, eventueel gevolgd door een inventariserend veldonderzoek (kartering) worden uitgevoerd. Dit betreft

bodemingrepen die dieper dan 30 cm of dieper dan de bekende bodemverstoring en groter dan 100 m² zijn. Van eventuele archeologische waarden zal de omvang en gaafheid moeten worden vastgesteld aan de hand van een inventariserend veldonderzoek (waardering). De resultaten van het inventariserend veldonderzoek zouden kunnen leiden tot inpassing van vastgestelde archeologische waarden in een inrichtingsplan van een ruimtelijke ontwikkeling of tot het aanhouden of niet verlenen van een vergunning. Indien behoud niet mogelijk is, kunnen de resultaten van een inventariserend veldonderzoek aanleiding geven tot een opgraving. Hierbij wordt informatie over archeologische resten opgetekend en gedocumenteerd, waarna de geplande maatregelen zonder verdere restricties kunnen worden uitgevoerd. De resultaten van een inventariserend veldonderzoek kunnen ook zodanig zijn dat verder onderzoek en/of behoud niet noodzakelijk wordt geacht. Een dergelijke keuze wordt in de vorm van een advies (selectieadvies) ter besluitvorming voorgelegd aan de gemeente als het bevoegde gezag.

Gebieden met een lage archeologische verwachting (AWV categorie 9 en 10)

In gebieden met een lage archeologische verwachting wordt een lagere dichtheid aan archeologische vindplaatsen verwacht dan in gebieden met een hoge en middelmatige archeologische verwachting. Wel kunnen hier toevallig vondsten aangetroffen worden, waarvoor een meldingsplicht geldt. Vooral langs randen naar hogere delen in het landschap bestaat een verhoogde kans op archeologische resten.

Voor de beekdalen geldt een lage archeologische verwachting voor nederzettingsresten, maar een hoge archeologische verwachting voor resten van beekaccessen,

beekovergangen, tijdelijke jachtkampen, afvaldumps en/of verdedigingswerken, jachtattributen, rituele deposities, verdedigingswerken, oeverbeschoeiingen, aanlegplaatsen en/of visattributen. Om te benadrukken dat het hierbij om een bijzondere categorie binnen de gebieden met een lage verwachting gaat is ervoor gekozen om de beekdalen in een eigen verwachtingszone in te delen (AWV 10). Het gaat hier om een intact (oorspronkelijk) landschap waarin zeer bijzondere archeologische resten verwacht kunnen worden. Voor de beekdalen geldt derhalve bij voorkeur geen (grootschalige) werkzaamheden dienen te worden uitgevoerd die tot fysieke aantasting leiden van archeologische resten. Hierbij moet gedacht worden aan het uitgraven van beeklopen etc. Vooral als deze eenheid in samenhang met gebieden met een hogere archeologische verwachting worden aangetroffen, is het gewenst het gehele gebied (dus hoog én laag) als geheel een hoge verwachting toe te kennen, met het daarbij horende beleid. Het beleid is gericht op behoud van zowel het landschap als ook van archeologische resten in de ondergrond.

In geval van planvorming en voorafgaand aan vergunningverlening voor bodemingrepen moet vroegtijdig archeologisch onderzoek in de vorm van een bureauonderzoek, eventueel gevolgd door een inventariserend veldonderzoek (kartering) worden uitgevoerd. Dit betreft bodemingrepen die dieper dan 30 cm of de bekende bodemverstoring gaan en groter dan 2500 m² zijn. De ondergrens van 2500 m² is door de gemeente Berkelland in overleg met de regioarcheoloog (drs. M. Kocken) vastgesteld en op advies van RAAP archeologisch adviesbureau bepaald.

Bij vaststelling van archeologische waarden zal hiervan de omvang en gaafheid moeten worden vastgesteld aan de hand van een inventariserend veldonderzoek (waardering). De resultaten van het inventariserend veldonderzoek zouden kunnen leiden tot inpassing van vastgestelde archeologische waarden in een inrichtingsplan van een ruimtelijke ontwikkeling of tot het aanhouden of niet verlenen van een vergunning. Indien behoud niet mogelijk is, kunnen de resultaten van een inventariserend veldonderzoek aanleiding geven tot een opgraving. Hierbij wordt informatie over archeologische resten opgetekend en gedocumenteerd, waarna de geplande maatregelen zonder verdere restricties kunnen worden uitgevoerd. De resultaten van een inventariserend veldonderzoek kunnen ook zodanig zijn dat verder onderzoek en/of behoud niet noodzakelijk wordt geacht. Een dergelijke keuze wordt in de vorm van een advies (selectieadvies) ter besluitvorming voorgelegd aan de gemeente als het bevoegde gezag.

Onderzoeksmeldingen

In deze categorie is onderscheid gemaakt tussen drie groepen onderzochte gebieden. Voor de indeling in de verschillende groepen is gebruik gemaakt van ARCHIS. Er dient opgemerkt te worden dat niet alle onderzoeksmeldingen volledig zijn ingevoerd. Hierdoor valt een groot aantal meldingen in de groep waarvan de status van het onderzoek onbekend is. Alleen door nader onderzoek (het lezen van het bij het onderzoek horende rapport) kan binnen deze groep meer onderscheid gemaakt worden. Er is geen onderzoek aangetroffen waarbij het definitief onderzoek afgerond is.

- groep 1 zijn de meldingen waarbij een vervolgonderzoek of behoud is aanbevolen. Bij verdere planvoering is hier vervolgonderzoek noodzakelijk. De aard van het

onderzoek hangt af van het voorafgaande onderzoek en de aard en omvang van de ingreep;

- groep 2 zijn de onderzoeksmeldingen waar geen vervolgonderzoek of behoud is aanbevolen. Bij bodemingrepen wordt hier aanbevolen om te achterhalen of het uitgevoerde onderzoek voldoet aan de nu gestelde eisen;
- groep 3 zijn de meldingen waarvan de status van het onderzoek onbekend is. Bij bodemingrepen wordt geadviseerd om de status binnen de AMZ-cyclus vast te stellen en eventueel vervolgonderzoek uit te voeren (afhankelijk van de aard en omvang van de ingreep).

Bodemverstoringen

Er is onderscheid gemaakt tussen gebieden met een diepe bodemverstoring (diep vergraven) en gebieden waarbij de diepte van de verstoringen niet bekend is (ver- of afgegraven). Ter hoogte van gebieden die als diep vergraven zijn aangegeven, is geen nader archeologisch nodig. Hier zijn de bodemverstoringen zo diep dat de aanwezigheid van (intacte) archeologische resten onwaarschijnlijk is. Bij bodemingrepen ter hoogte van gebieden die als ver- of afgegraven zijn aangegeven, wordt geadviseerd om de verstoringdiepte te achterhalen. Afhankelijk van de diepte van de bodemverstoringen kan de aanwezigheid van archeologische resten wel of niet uitgesloten worden. Met het oog op een zorgvuldige belangenafweging moet, voorafgaand aan bodemingrepen, in de vroegste fase van planvorming een archeologisch bureauonderzoek worden uitgevoerd, eventueel gevolgd door een veldinspectie met als doel de diepte van de bodemverstoring te bepalen.

Stuifzanden

Ter hoogte van stuifzandgebieden zijn eventuele archeologische resten goed afgedekt en

hierdoor (mogelijk) goed bewaard gebleven. De aard van het onderzoek is afhankelijk van de onderliggende verwachtingszone.

8.3 Onderzoeksprotocollen voor AWV gebieden

AWV 6 en 7: Gebieden met een hoge verwachte dichtheid aan archeologische resten

In gebieden met een hoge verwachte dichtheid aan archeologische resten (AWV 6 en 7) worden de meeste archeologische vindplaatsen verwacht. In deze zone dienen bij voorkeur geen werkzaamheden te worden uitgevoerd die tot fysieke aantasting van de (verwachte) archeologische waarden leiden. Het AMZ-beleid is dus in eerste instantie gericht op behoud van de bestaande situatie. Bodemingrepen dieper dan de bouwvoor dienen bij voorkeur te worden voorkomen. Gestreefd moet worden naar extensieve vormen van grondgebruik.

IVO-protocol 1: inventariserend archeologisch veldonderzoek (IVO): kartering

In geval van planvorming en voorafgaand aan vergunningverlening voor bodemingrepen wordt vroegtijdig archeologisch onderzoek in de vorm van een inventariserend veldonderzoek (kartering) aanbevolen. In het vereiste Plan van Aanpak (PvA) voor een karterend inventariserend archeologisch veldonderzoek (IVO) dienen de onderzoeksvragen gericht te zijn op het verschaffen van duidelijkheid over:

1. de gegevens met betrekking tot archeologische vindplaatsen die reeds over het plangebied bekend zijn;
2. de aard, diepteligging en ouderdom (lithogenese) van de natuurlijke afzettingen in het gebied;
3. de aard, diepteligging, genese en kwaliteit (gaafheid) van natuurlijke en eventueel antropogene bodemhorizonten ter plaatse;

4. de aard, dikte en omvang van eventueel in het plangebied voorkomende afdekkende lagen (plaggendek, stuifzandlaag, kleidek);
5. indien er afdekkende lagen voorkomen; de aard, gaafheid en dikte van het onderliggende afgedekte bodemprofiel (natuurlijke en antropogene bodemhorizonten zoals oude akkerlagen) en/of afzettingen;
6. de diepte tot waarop artefacten van recente ouderdom ('modern' afvalmateriaal) in het bodemprofiel voorkomen en/of tot welke diepte in het bodemprofiel sprake is van een aantoonbaar recente bodemverstoring (bodemgaafheid);
7. de formatieprocessen die een rol (kunnen) hebben gespeeld bij de totstandkoming van eventuele aanwezige vondstspredingen, vondstdichtheid en de fysieke kwaliteit van archeologische resten;
8. of, op basis van vraag 1 t/m 7, er binnen het plangebied kansrijke en kansarme landschappelijke zones te onderscheiden zijn wat betreft archeologische resten, wat de prospectiekenmerken zijn, en met de inzet van welke middelen deze archeologische resten opgespoord kunnen worden;
9. gegeven vraag 1 t/m 8 en de mogelijkheden en beperkingen van dien, welke nog onbekende archeologische resten (antropogene objecten en/of grondsporen en/of een archeologische laag) binnen het plangebied aangetoond kunnen worden;
10. indien aanwezig, wat de mogelijke omvang, aard, datering en fysieke kwaliteit van deze archeologische resten (antropogene objecten en/of grondsporen en/of een archeologische laag) is;
11. indien aanwezig, wat de diepteligging van het niveau met deze archeologische resten (antropogene objecten en/of grondsporen en/of een archeologische laag) is ten opzichte van het maaiveld en welke

consequenties voortgaande planuitvoering op de archeologische resten zou kunnen hebben.

Ten aanzien van inventariserend archeologisch booronderzoek verdient het aanbeveling om de richtlijnen en uitgangspunten ten aanzien van het prospectief booronderzoek te hanteren.⁵³ Dit kan worden vastgelegd in een Programma van Eisen (PvE) of als uitgangspunt in het Plan van Aanpak (PvA) worden opgenomen.

Bij constatering van archeologische resten zal de aard, datering en fysieke kwaliteit (omvang en gaafheid) moeten worden vastgesteld aan de hand van een waarderend inventariserend veldonderzoek. De resultaten van het waarderend onderzoek dienen te kunnen worden getoetst aan drie selectiecriteria:

1. waardering op basis van belevingsaspecten (waardestellende criteria 'schoonheid' en 'herinneringswaarde');
2. waardering op basis van fysieke criteria (waardestellende criteria 'gaafheid' en 'conservering');
3. waardering op basis van inhoudelijke criteria of wetenschappelijk belang (zeldzaamheid, informatiewaarde, context- of ensemblewaarde en representativiteit).

Deze criteria zijn toepasbaar op verschillende ruimtelijke schaalniveaus, zowel op het niveau van de individuele 'vindplaats' als op het niveau van gebieden waarin meerdere terreinen met archeologische resten voorkomen. Ook de archeologisch-landschappelijke context waarbinnen er zowel in genetisch als in ruimtelijk opzicht een zeker verband bestaat tussen archeologie en landschap, kan hierbij een belangrijke rol spelen.

De resultaten van een inventariserend veldonderzoek (waardering) kunnen zodanig zijn dat verder onderzoek en/of behoud niet noodzakelijk wordt geacht (negatief selectieadvies). De resultaten van inventariserend veldonderzoek (waardering) zouden ook kunnen leiden tot inpassing van vastgestelde archeologische waarden in een inrichtingsplan van een ruimtelijke ontwikkeling of tot het aanhouden of niet verlenen van een vergunning (bijlage 8). Van belang is echter vast te stellen dat werkzaamheden (ook) na hun uitvoering een schadelijke uitwerking kunnen hebben op ingepaste (dus in situ behouden) archeologische waarden. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer graafactiviteiten leiden tot (tijdelijke) grondwaterspiegelverlagingen. Grondwaterspiegelverlaging kan tot gevolg hebben dat met name de organische component van archeologische resten die voorheen onder de grondwaterspiegel lagen, vergaat. Een ander voorbeeld is gewicht, bijvoorbeeld ten gevolge van het rijden met zwaar materieel, het aanbrengen van oppervlakteverharding of een ophogingslaag. Dit kan een nadelig effect hebben op de kwaliteit van archeologische resten, omdat zetting kan optreden. Hierdoor kan de ruimtelijke context van de archeologische resten worden verstoord. De randvoorwaarden voor behoud in situ kunnen al tijdens de waarderende fase van het IVO worden onderzocht. Dit dient dan wel expliciet onderdeel te zijn van het Programma van Eisen.

Indien daadwerkelijk behoud in situ door planinpassing niet mogelijk is, kunnen de resultaten van een inventariserend veldonderzoek (waardering) aanleiding geven tot een (definitieve) opgraving. Hierbij wordt informatie over archeologische resten opgetekend en gedocumenteerd, waarna de geplande maatregelen zonder verdere restricties kunnen worden uitgevoerd.

⁵³ O.a. Tol, e.a., 2004.

Een dergelijke keuze en de besluitvorming in het algemeen ten aanzien van de te nemen stappen dient in alle gevallen te geschieden in overleg met het bevoegd gezag.

AWV 8 Gebieden met een middelmatige verwachte dichtheid aan archeologische resten

In gebieden met een middelmatige verwachte dichtheid aan archeologische resten wordt een lagere dichtheid aan archeologische vindplaatsen verwacht dan in gebieden met een hoge verwachte dichtheid aan archeologische resten. Voor gebieden met een middelmatige verwachte dichtheid aan archeologische resten geldt wat het AMZ-advies betreft hetzelfde als voor gebieden met een hoge verwachte dichtheid aan archeologische resten. Dit betekent dat ook voor deze gebieden het behoud van de bestaande situatie wenselijk is.

IVO-protocol 2: inventariserend archeologisch veldonderzoek (IVO): verkenning

In geval van planvorming en voorafgaand aan vergunningverlening voor bodemingrepen wordt vroegtijdig archeologisch onderzoek in de vorm van een inventariserend archeologisch veldonderzoek (IVO) aanbevolen. Voor gebieden met een middelmatige verwachte dichtheid aan archeologische resten wordt aanbevolen om een eventuele karterende fase te laten voorafgaan door een verkennend archeologisch booronderzoek (IVO-kartering: protocol 2). Het verkennend archeologisch booronderzoek dient in de eerste plaats duidelijkheid te verschaffen over de landschappelijke genese, bodemgaafheid, mogelijke conservering en archeologische potentie van het gebied. De onderzoeksvragen in het Plan van Aanpak dienen gericht te zijn op het verschaffen van duidelijkheid over:

1. de gegevens met betrekking tot archeologische vindplaatsen die reeds over het plangebied bekend zijn;
2. de aard, diepteligging en ouderdom (lithogenese) van de natuurlijke afzettingen in het gebied;
3. de aard, diepteligging, genese en kwaliteit (gaafheid) van (natuurlijke en antropogene) bodemhorizonten ter plaatse;
4. de aard, dikte en omvang van eventueel in het plangebied voorkomende afdekkende lagen (plaggendek, stuifzandlaag, kleidek);
5. indien er afdekkende lagen voorkomen; de aard, gaafheid en dikte van het onderliggende afgedekte bodemprofiel (natuurlijke en antropogene bodemhorizonten zoals oude akkerlagen) en/of afzettingen;
6. de diepte tot waarop artefacten van recente ouderdom ('modern' afvalmateriaal) in het bodemprofiel voorkomen en/of tot welke diepte in het bodemprofiel sprake is van een aantoonbaar recente bodemverstoring (bodemgaafheid);
7. de formatieprocessen die een rol (kunnen) hebben gespeeld bij de totstandkoming van eventuele aanwezige vondstspreadingen, vondstdichtheden en de fysieke kwaliteit van archeologische resten;
8. of, op basis van vraag 1 t/m 7, er binnen het plangebied kansrijke en kansarme landschappelijke zones te onderscheiden zijn wat betreft archeologische resten, wat de prospectiekenmerken zijn en met de inzet van welke middelen deze archeologische resten opgespoord kunnen worden.

Afhankelijk van de resultaten van het verkennend archeologisch booronderzoek gelden de aanbevelingen voor gebieden met een hoge of lage archeologische verwachting (doorstart karterend [boor]onderzoek IVO-protocol 1; vragen 9 t/m 11) of proefsleuven danwel geen

verdere restricties). Bij relatief kleine plangebieden (< 3 ha) wordt aanbevolen om een eventuele doorstart naar een formele archeologisch inventariserend veldonderzoek (kartering) direct aansluitend op de verkennende fase (dezelfde dag) te laten plaatsvinden. In dat geval dient gewerkt te worden met IVO-protocol 1.

AWV 9 en 10 Gebieden met een lage verwachte dichtheid aan archeologische resten

In gebieden met een lage verwachte dichtheid aan archeologische resten wordt de kans op het voorkomen van archeologische vindplaatsen klein geacht. Veel structuren, objecten en sporen zijn in deze gebieden van dien aard dat ze zich moeilijk met een inventariserend archeologisch onderzoek laten opsporen. Vaak betreft het puntlocaties van zeer kleine omvang, zoals deposities, bruggen/voorden, locaties met jachtattributen, vaartuigen e.d. Dit geldt evenwel niet voor de meest omvangrijke categorie bekende vindplaatsen in de laagten: (voormalige) kastelen, havezaten en buitenplaatsen. Deze werden in de Middeleeuwen om defensieve redenen in laaggelegen, natte gebieden gebouwd. De grachten moesten immers permanent van water zijn voorzien. Naast kastelen, havezaten en buitenplaatsen komen ook (resten van) watermolens voor in en op de randen van laagten en in beekdalen. In overgangszones tussen hoger- en laaggelegen terrein kunnen zogenaamde off-site resten voorkomen zoals afvaldumps van nabijgelegen nederzettingen, water- en drenkkuilen e.d.

Ondanks de lage verwachting, verdient het de aanbeveling om in deze gebieden (met een omvang > 2500 m²) in geval van planvorming en voorafgaand aan vergunningverlening voor bodemingrepen vroegtijdig archeologisch onderzoek in de vorm van een verkennend archeologisch veldonderzoek uit te voeren (IVO-protocol

2). Doel is om voor deze gebieden het verwachtingsmodel te kunnen blijven toetsen en waar nodig (op basis van voortschrijdend inzicht) bij te stellen. Afhankelijk van de resultaten van het verkennend archeologisch veldonderzoek gelden de aanbevelingen voor een doorstart naar karterend archeologisch veldonderzoek of proefsleuven dan wel geen verdere restricties waarvoor dan weer verder geldt dat 'eventuele vondsten gedaan tijdens planuitvoering vallen onder de informatieplicht zoals vastgelegd in artikel 53 van de Wet op de archeologische monumentenzorg.

LITERATUUR

- Anema, K.**, 1997. *Archeologisch erfgoed goed beheerd: behoud, inrichting en beheer in het landelijk gebied*.
- Bakker, J.A.**, 1979. *The TRB West Group: studies in the chronology and geography of the makers of hunebeds and tiefstich pottery*. Amsterdam.
- Berendsen, H.J.A.**, 1996. *De vorming van het land: inleiding in de geologie en geomorfologie*. Assen.
- Berendsen, H.J.A.**, 1997. *Fysische geografie van Nederland: landschappelijk Nederland*. Assen.
- Bleumink, H. & J. Neefjes**, 2007. *Instrumenten voor het cultuurlandschap: een beknopt overzicht van de beleidsinstrumenten voor natuur, cultuur en landschap*. Bureau Overland.
- Brouwer, F.**, 1994. De bodemgesteldheid van het ruilverkavelingsgebied Hupsel-Zwolle: resultaten van een bodemgeografisch onderzoek. *DLO-Staring Centrum Rapport 328*. Wageningen.
- Cate, J.A.M. ten, H. Kleijer & J. Stolp**, 1996. Bodemgeografisch onderzoek in landinrichtingsgebieden: bodemvorming, methoden en begrippen. *DLO-Staring Centrum Rapport 157* (gewijzigde druk). Wageningen.
- Dekker, S.M.**, 2003. *Ruimtelijke ordening als het afwegen van belangen*. Ruimtelijk Planbureau (notitie in opdracht van ministerie van VROM).
- Dekkers, J.M.J.**, 1997. De bodemgesteldheid van het landinrichtingsgebied Beltrum-Eibergen: resultaten van een bodemgeografisch onderzoek. *DLO-Staring Centrum Rapport 462*. Wageningen.
- Demoed, E.J.**, 1996. *Kerkgeschiedenis van De Graafschap*. Kampen.
- Ebbers, G. & J.C. Pape**, 1967. De bodemgesteldheid van het ruilverkavelingsgebied Borculo. *Stiboka-rapport 720*. Wageningen.
- Eerste Kamer der Staten-Generaal**, 2006. *Memorie van antwoord, vergaderjaar 2005-2006, 29 259 nr. D: Wijziging van de Monumentenwet 1988 en enkele andere wetten ten behoeve van de archeologische monumentenzorg mede in verband met de implementatie van het Verdrag van Valletta (Wet op de archeologische monumentenzorg)*.
- Erfgoed Nederland, RACM & VOiA**, 2007. *In kort bestek: de Wet op de archeologische monumentenzorg*.
- Es, W.A. van, & A.D. Verlinde**, 1977. Overijssel in Roman and early medieval times. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 27*, 7-89.

Gemeente Berkelland, 2006a. *Ruimtelijke Visie Buitengebied* (11 december 2007 vastgesteld).

Gemeente Berkelland, 2006b. *Landschapsontwikkelingsplan: landschapsbeeld* (concept 14 juli 2006).

Gemeente Berkelland, 2006c. *Startnotitie cultuurhistorisch beleid*.

Gemeente Berkelland, 2008. *Marke-werkboeken* (eindconcept voor de raad, 31 januari 2008).

Glasbergen, W., 1961. Aardewerk van de Trechterbekercultuur uit Kisveld bij Neede (Gld.). *Helinium* 1, 43-47.

Hamming, C., 1971. De bodemgesteldheid van het ruilverkavelingsgebied Ruurlo. *Stiboka-rapport 794*. Wageningen.

Haslinghuis, E.J. & H. Janse, 1997. *Bouwkundige termen: verklarend woordenboek van de westerse architectuur en bouwhistorie*. Leiden.

Harbers, P. & H. Rosing, 1983. *Bodemkaart van Nederland 1:50.000, blad 41 West Aalten, 41 Oost Aalten*. Wageningen.

Hoek, W.Z., 1997. Late-Glacial and early Holocene climatic events and chronology of vegetation development in the Netherlands. *Vegetation History and Archaeobotany* 6, 197-213.

Hulst, R.S., 1971. Neede-Ruwenhof. In: *Archeologische kroniek van Gelderland 1968 (ROB-overdruk 26, 1-2)*.

Hulst, R.S., 1984. *Ampsen, gemeente Lochem: bewoningsresten Midden-, Laat-Neolithicum en Late Bronstijd* (intern rapport ROB). Amersfoort.

Hulst, R.S., 1995. Borculo. In: *Archeologische kroniek van Gelderland 1994. Bijdragen en Mededelingen van de Vereniging Gelre* 86, 201-204.

Hulst, R.S. & A. Buisman, 1991. Borculo-Industrieterrein Noord. In: D.P. Hallewas e.a. (red.), *Jaarverslag ROB* 1990, 73-74.

Jungerius, P.D., E.A. Koster & F.J.P.M. Kwaad, 1973. *Fysische geografie: aspecten van het landschapsonderzoek*. Utrecht.

Kars, H. & A. Smit (red.), 2003. *Handleiding fysiek behoud archeologisch erfgoed. Geoarcheological and bioarcheological studies 1*. Amsterdam.

Kleinsman, W.B. & J.A.M. ten Cate, 1979. *Geomorfologische kaart van Nederland 1:50.000, blad 34/35 Enschede-Glanerbrug*. Wageningen/Haarlem.

Kocken, M., S. Mudde & H.H.W. Derks, 2005. Circumvallatielinie Groenlo: altijd doen projecten: strategieën voor bescherming en ontwikkeling. *ADC Heritage rapport H009*. Amersfoort

Kraanen, C.J.M. & G. Ebberts, 1963. De bodemgesteldheid van het Ruilverkavelingsgebied "Rekken". *Stibokarapport 576*. Wageningen.

Kuijl, E.E.A van der, & J.E. van der Pluijm, 2002. *Digitale kaart circumvallatielinie: het Beleg van Grol 1627* (Synthegra projectnummer 172003). Hoog-Keppel.

Marrewijk, D. van, e.a. (red.), 1998: *Ruimtelijk ontwerpen en archeologie*. Alphen a/d Rijn.

Martens van Sevenhoven, A.H., 1932. De kerk te Geesteren: een stukje bouwgeschiedenis ontleend aan het archief van de havezathe Mensinck. *Bijdragen en mededelingen van vereniging Gelre* 35, 154-162.

Meij, A.M.V., 2004. Waardering terreinen van archeologische betekenis ten behoeve van de archeologische monumentenkaart Gelderland. *RAAP-rapport 1121*. Amsterdam.

Meij, A.M.V., 2007. Waardering terreinen van archeologische betekenis: archeologische monumentenkaart provincie Gelderland: fase 2: waarderend veldonderzoek en aanvullend bureauonderzoek met veldinspectie. *RAAP-rapport 1250*. Weesp.

Ministerie van OCenW, 1988. *Monumentenwet 1988*. Den Haag.

Ministerie van OCenW, 2000. *Cultuur als Confrontatie: cultuurnota 2001-2004*.

Ministerie van OCenW, 2004. *Meer dan de som: cultuurnota 2005-2008*.

Ministerie van OCenW, 2006. *Wijziging van de Monumentenwet 1988 en enkele andere wetten ten behoeve van de Archeologische Monumentenzorg mede in verband met de implementatie van het Verdrag van Valletta*. Eerste Kamer, vergaderjaar 2005-2006. Den Haag.

Ministerie van OCenW, 2007. *Tijdelijke beleidsregel aanwijzing beschermde monumenten 13 juni 2007, nr. WJZ/2007/17812 (8204) betreffende de bevoegdheid tot het aanwijzen van onroerende monumenten als beschermd monument, bedoeld in artikel 3 van de Monumentenwet 1988*.

Ministerie van OCenW, 2008. *Wijziging regeling Archeologische monumentenzorg, ministerie OC & W; 18 december 2007 WJZ-2007/36409 (8224)*.

Ministeries van OCenW, LNV, VROM & VenW, 1999. *Belvedere: beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*. Den Haag.

Ministeries van VROM, LNV, VenW & EZ, 2006. *Nota Ruimte: ruimte voor ontwikkeling*. Den Haag.

Ministerie van OCenW & ROB, 1999. *Oog in oog: spiegelen met het verleden: beleidsvoornemens ROB 2001-2004*.

Ministerie van VROM, 2007. *De nieuwe Wro geeft ruimte* (brochure) Den Haag.

Ministeries van WVC & BZ, 1992. *Europees verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed*. Europese Commissie, Valletta. Den Haag.

Offerein, R.J., 1996. Landweren: en iets over verdedigingswerken als symbolen en als objecten van kunst en cultuur. In: P.J.J. van Dijk e.a. (red.), *Vestingbouw overzee: militaire architectuur van Manhattan tot Korea*. Utrecht.

Projectbureau Belvedere, 2005. *Belvedere revisited: bouwstenen voor uitvoerings- en handelingskracht*. 5 september 2005.

Provincie Gelderland, 2000. *Belvoir, kadernota: dynamiek als uitgangspunt voor cultuurhistorisch beleid: kadernota Provinciaal Cultuurhistorisch beleid 2001-2004*. Provincie Gelderland, Arnhem.

Provincie Gelderland, 2001. *Vanuit een inzichtelijk verleden: archeologie in Gelderland in het kader van het cultuurhistorisch beleid Belvoir, tot en met 2004: uitvoeringsnota archeologie Provincie Gelderland*. Provincie Gelderland, Arnhem.

Provincie Gelderland, 2004a. *Cultuurhistorische waardenkaart Gelderland (CHW-Gelderland)*. Provincie Gelderland, Arnhem (digitaal bestand).

Provincie Gelderland, 2004b. *Streekplan Gelderland 2005: kansen voor de regio's*. Provincie Gelderland, Arnhem.

Provincie Gelderland, 2005a. *Belvoir2: steeds opnieuw schitteren: het provinciaal cultuurhistorisch beleid, uitvoeringsperiode 2005-2008*. Provincie Gelderland, Arnhem.

Provincie Gelderland, 2005b. *Belvoir2, deel II: gebiedsgewijs: cultuurhistorische beleidskaart en gebiedsprogramma's: uitwerking en toelichting van het provinciaal cultuurhistorisch beleid, uitvoeringsperiode 2005-2008*. Provincie Gelderland, Arnhem.

Provincie Gelderland, 2007. *Streekplanuitwerking Nationale Landschappen*. vastgesteld door GS Gelderland op 3 juli 2007.

Provincie Gelderland, 2008. *Provinciaal archeologisch beleidskader* (concept 7 juli 2008).

Provincie Zuid-Holland, 2008. *Het verhaal verbeeld*.

RACM, 2005. *Missie, Visie en Strategie*.

Rappol, M., 1991. De landijsbedekking in het Saalien. *KNAG Geografisch Tijdschrift* 15(4).

Renssen, H., 1997. The climate during the Younger Dryasstadial: comparing global atmospheric simulation experiments with climate reconstructions based on geological evidence. *Netherlands Geographical Studies* 217. Utrecht

Reus, H.H. de, & G.A. Hemelman (red.), 1988. *Neede 800*. Neede.

Robas Producties, 1989. *Historische Atlas Gelderland: chromotopografische kaart des Rijks, schaal 1:25.000*. Den IJp.

Roebroeks, W., 1990. *Oermensen in Nederland: de archeologie van de oude steentijd*. Amsterdam.

Roebroeks, W. & A. van Gijn, 2005. Paleolithicum en mesolithicum: inleiding. In: L.P. Louwe Kooijmans (red), *Nederland in de prehistorie*. Amsterdam.

Romers, H., 1987. *J. de Beijer: achttiende eeuwse gezichten van steden, dorpen en huizen, deel 1: Gelderland en Overijssel*. Alphen aan den Rijn.

Schokker, J., e.a., 2003. *Beschrijving lithostratigrafische eenheid: formatie van Boxtel*. Utrecht.

Scholte Lubberink, H.B.G., 1998a. Provincie Gelderland: WCL-De Graafschap: archeologische inventarisatie en verwachtingskaart (fase A). *RAAP-rapport 305*. Amsterdam.

Scholte Lubberink, H.B.G., 1998b. Waardevol cultuurlandschap Winterswijk: archeologische inventarisatie en verwachtingskaart (fase A). *RAAP-rapport 225*. Amsterdam.

Scholte Lubberink, H.B.G., 2001. Milieuzorggebied Neede-Borculo, gemeente Borculo: archeologische inventarisatie en verwachtingskaart gebied Borculo-Zuid. *RAAP-rapport 650*. Amsterdam.

Scholte Lubberink, H.B.G. & N.T.D. Eeltink, 2002. Raalte-Heeten, een landweer langs de Weseperweg: archeologische kroniek van Overijssel over 2001. *Overijsselse Historische Bijdragen* 117.

Schut, P., 1987. Een inventarisatie van neolithische vondsten uit de Achterhoek, Gelderland. *Nederlandse Archeologische Rapporten* 4. Amersfoort.

Schut, P., 1998. Vakmanschap is meesterschap: twee uitzonderlijke gefacetteerde hamerbijlen uit Oost-Nederland. *Archeologie* 8, 104-111.

Schut, P., & J.A. Bakker, 1980. Een knophamberbijl zonder knop uit Dinxperlo. *Westerheem* 27(6), 378-381.

Smit, J.G., 1974. Kerk en kerspel van Neede tot 1616. *Bijdragen en mededelingen van vereniging Gelre* 67, 27-49.

Spek, Th., 1996. Het rivierenlandschap van de IJssel. In: Th. Spek, F.D. Zeiler & E. Raap, *Van de Hunnepe tot de zee: de geschiedenis van het Waterschap Salland*. Kampen, 47-72.

Stiboka, 1979. *Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50.000: toelichting bij de kaartbladen 34 West Enschede en 34 Oost Enschede-Glanerbrug*. Wageningen.

Stiboka/RGD, 1979. *Geomorfologische kaart van Nederland 1:50.000, blad 34/35 Enschede-Glanerbrug*. Wageningen/Haarlem.

Tol, A., P. Verhagen, A. Borsboom & M. Verbruggen, 2004. Prospectief boren; een studie naar de betrouwbaarheid en toepasbaarheid van booronderzoek in de prospectiearcheologie. *RAAP-rapport 1000*. RAAP Archeologisch Adviesbureau, Amsterdam.

Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2003-2004. *Memorie van toelichting, nr. 3 vergaderjaar 2003-2004, 29 259: wijziging van de Monumentenwet 1988 en enkele andere wetten ten behoeve van de archeologische monumentenzorg mede in verband met de implementatie van het Verdrag van Valletta (Wet op de archeologische monumentenzorg)*.

Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, 2007. Wet van 21 december 2006 tot wijziging van de Monumentenwet 1988 en enkele andere wetten ten behoeve van de archeologische monumentenzorg mede in verband met de implementatie van het Verdrag van Valletta (Wet op de archeologische monumentenzorg). *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden* 2007, nr. 42.

Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, 2007. Besluit archeologische monumentenzorg: besluit van 9 augustus 2007, houdende regels ter uitvoering van de Wet op de archeologische monumentenzorg en enkele technische wijzigingen van het Besluit indieningsvereisten aanvraag bouwvergunning. *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden* 2007, 292.

Verhagen, J., 1987. Grondsporen te Aalten-Ongena: een interpretatie achteraf. *Veldwerkverslag* 7, 24-30.

Verlinde, A.D., 1975. Paleolithische gegevens uit Overijssel. *Grondboor en Hamer* 29, 110-122.

Verlinde, A.D., 1979. Die Gräber und Grabfunde der späten Bronzezeit und frühen Eisenzeit in Overijssel, II. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 29, 219-254.

Verlinde, A.D., 1988. Haaksbergen. In: M.C.P. Levendig-Snijders e.a. (red.), *Jaarverslag ROB* 1987, 117.

Verlinde, A.D., 1993. Sporen van menselijke bewoning en hun relatie met bodem en reliëf. In: M. Rappol (red.), *In de bodem van Salland en Twente*. Amsterdam, 165-188.

Weerts, H.J.T. & F.S. Busschers, 2003. *Beschrijving lithostratigrafische eenheid: de Formatie van Nieuwkoop.* Utrecht.

Willemse, N.W., 2006. Toetsing verdrag van Malta: beekdal- en waterloopprojecten Waterschap Rijn en IJssel: archeologische verwachtings- en waardenkaart voor de beekdalen en waterlopen. *RAAP-rapport 1247.* Amsterdam.

Willemse, N.W. & drs. H.F.A. Haarhuis, 2008. Provinciale archeologiebalans Gelderland 1996-2006. *RAAP-rapport 1707.*

z.a., 2005. *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie versie 3.1.*

Zoetbrood, P.A.M, e.a. (red.), 2006: *Uit balans: wordingsgeschiedenis en analyse van het bestand van wettelijk beschermde archeologische monumenten.* Amersfoort (RAM 122).

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

AHN	Actueel Hoogtebestand Nederland
AMK	Archeologische monumentenkaart
AMvB	Algemene Maatregel van Bestuur
AMZ	Archeologische monumentenzorg
ARCHIS	Archeologisch informatiesysteem
Awb	Algemene wet bestuursrecht
AWG	Archeologisch Waardevol Gebied
AWN	Archeologische Werkgemeenschap Nederland
AWV	Archeologisch Waardevol Verwachtingsgebied
Bamz	Besluit archeologische monumentenzorg
BR	afdeling Beleid en Regie
Brim	Besluit rijkssubsidiëring instandhouding monumenten
Bro	Besluit Ruimtelijke Ordening
CCvD	Centraal College van Deskundigen
CvAK	College voor de Archeologische Kwaliteit
CHB	Cultuurhistorische beleidskaart
CHW	Cultuurhistorische waardenkaart
CMA	Centraal monumentenarchief
DURP	Digitale Uitwisseling in Ruimtelijke Processen
EHS	Ecologische hoofdstructuur
IKAW	Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden
ILG	Investeringsbudget Landelijk Gebied

KICH	Kennisinfrastructuur cultuurhistorie
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
LOP	Landschapsontwikkelingsplan
m.e.r.	Millieueffectrapportage
-Mv	beneden maaiveld
NOaA	Nationale Onderzoeksagenda Archeologie
NVvA	Nederlandse Vereniging van Archeologen
PPC	Provinciaal Planologische Commissie
PvE	Programma van Eisen
RACM	Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten
RIA	Rijksinspectie voor de archeologie
ROB	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (in 2006 opgegaan in de RACM)
RVB	Ruimtelijke Visie Buitengebied
SIKB	Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer
TOR	afdeling Technisch Ontwerp en Realisatie
VNG	Vereniging van Nederlandse Gemeenten
Wamz	Wet op de archeologische monumentenzorg
WILG	Wet inrichting landelijk gebied
Wkpd	Wet kenbaarheid publiekrechtelijke beperkingen onroerende zaken
WRO	(huidige) Wet op de Ruimtelijke Ordening
Wro	(nieuwe) Wet ruimtelijke ordening

VERKLARENDE WOORDENLIJST

afzetting	Neerslag of bezinking van materiaal.
cultuurdek	30 tot 50 cm dikke cultuurlaag, soms opgebracht (vergelijkbaar met een es, maar minder dik), soms ontstaan door diepploegen.
dekzand	Fijnzandige afzettingen die onder periglaciale omstandigheden voornamelijk door windwerking ontstaan zijn; de dekzanden van het Weichselien vormen in grote delen van Nederland een 'dek' (Saalien: Formatie van Eindhoven; Weichselien: Formatie van Twente).
erosie	Verzamelnaam voor processen die het aardoppervlak aantasten en los materiaal afvoeren. Dit vindt voornamelijk plaats door wind, ijs en stromend water.
es	Oud bouwland, door eeuwenlange bemesting opgehoogd en dat daardoor een relatief hoge ligging en een humeuze bodem (enkeerd-grond) heeft. (De term es wordt in Noord- en Oost-Nederland gebruikt. In Midden-Nederland spreekt men van enk of eng en in Zuid-Nederland van akker of veld).
geomorfologie	Verklarende beschrijving van de vormen van de aardoppervlakte in verband met de wijze van hun ontstaan.

glaciaal	A) ijstijd: koude periode uit het Pleistoceen; b) betrekking hebbende op het landijs.
grondwatertrap	Traject tussen de gemiddeld hoogste en de gemiddeld laagste grondwaterstand.
Holoceen	Jongste geologisch tijdvak (vanaf de laatste ijstijd: ca. 8800 jaar voor Chr. tot heden).
interglaciaal	Periode tussen twee glaciale (ijstijden).
interstadaal	Een warmere periode tijdens een glaciaal.
meanderen	(van rivieren of beken) zich bochtig door het landschap slingeren.
nederzetting	Woonplaats; de aard en samenstelling van het in het veld aangetroffen sporen en materiaal wordt geïnterpreteerd als resten van bewoning in het verleden.
leem	Grondsoort die wordt gekenmerkt door een hoog siltgehalte (bodemdeeltjes tussen 0,002 en 0,05 mm).
Pleistoceen	Geologisch tijdperk dat ca. 2,3 miljoen jaar geleden begon. Gedurende deze periode waren er sterke klimaatswisselingen van gematigd warm tot zeer koud (de vier bekende ijstijden). Na de laatste ijstijd begint het Holoceen (ca. 8800 voor Chr.).
podzol	Bodem met een uitspoelingslaag (E-horizont) en een inspoelingslaag (B-horizont). Het proces van het uitloggen van de E-horizont en de vorming van een B-horizont door inspoeling van humus en ijzer wordt podzolering genoemd.
sedimentatie	Het afzetten van materiaal.
stadaal	Een relatief korte, koude periode binnen een glaciaal.
stuwwal	Door de druk van het landijs in het Saalien opgedrukte rug van scheefgestelde preglaciale sedimenten.
vlechtende rivier	Rivier bestaande uit een stelsel van meerdere, ondiepe waterlopen die zich herhaaldelijk splitsen en samenvoegen.

OVERZICHT VAN FIGUREN, TABELLEN EN BIJLAGEN

- Figuur 1.** Doorwerking naar bestemmingsplannen/beheersverordeningen in de nieuwe Wro (bron: Ministerie van VROM, 2007).
- Figuur 2.** De ligging van het onderzoeksgebied (rode lijn); inzet: ligging in Nederland (ster).
- Figuur 3.** Verstoringen zoals aangegeven op de bodemkaart en op basis van archiefonderzoek.
- Figuur 4.** Uitsnede uit het AHN (25 x 25 m DHM) met globaal de ligging van (aaneengesloten complexen van) grotere dekzandruggen (donkergrijs), de stuwwallen van Midden-Nederland en de Achterhoek, laagveenmoerassen (grijs) en de ligging van het Oostnederlands plateau.
- Figuur 5.** De Hof te Borculo in een vervallen staat afgebeeld door Jan de Beijer (uit: Romers, 1987).
- Figuur 6.** Overzicht van de landschappen en archeologische vindplaatsen in de gemeente Berkelland.

Figuur 7. Overzicht van de archeologische verwachtingszones, terreinen met een archeologische status, historische kernen, de circumvallatielinie en bekende archeologische vindplaatsen binnen de gemeente Berkelland.

Tabel 1. Basis- en plustaken archeologiebeleid gemeente Berkelland.

Tabel 2. Het financieel perspectief voor de periode 2008-2011, kosten per doelstelling.

Tabel 3. Geologische en archeologische tijdschaal.

Bijlage 1. Vindplaatsencatalogus.

Bijlage 2. Catalogus van AMK-terreinen.

Bijlage 3. Catalogus van onderzoeksmeldingen.

Bijlage 4. Catalogus gebouwde Rijks- en gemeentelijke monumenten.

Bijlage 5. Schema planontwikkeling bij bodemingrepen.

Bijlage 6. Bestuurlijke leidraad.

Kaartbijlage 1. Archeologische landschappenkaart.

Kaartbijlage 2. Archeologische beleidskaart.